

LUCIDA
INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

26
(2/2002)

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2002

Lucida intervalla – Prilozi Odeljenja za klasične nauke
Periodično izdanje Filozofskog fakulteta u Beogradu
ISSN 1450-6645
Izlazi dvaput godišnje

Uredništvo

Marjanca Pakiž, vanredni profesor (glavni i odgovorni urednik);
Vojin Nedeljković, Boris Pendelj, Nenad Ristović, Sandra Šćepanović,
asistenti Filozofskog fakulteta

Adresa

Čika-Ljubina 18–20, YU-11000 Beograd
tel. +381 +11 639628

Žiro-račun

40806-603-5-7823, s pozivom na broj 0302

Na osnovu mišljenja Ministarstva nauke (413-00-1080/2002-01)
ova publikacija oslobođena je plaćanja opšteg poreza na promet,
shodno čl. 11 st. 7 Zakona o porezu na promet.

Dragana Dimitrijević

Respublica, to sam ja:
Ciceron, *Post reditum in senatu**

Ciceronov povratak iz progonstva

Posle sedamnaestomesečnog progonstva Ciceron se vratio u Rim 4. septembra 57. godine. Već narednog dana održao je besedu *Post reditum in senatu*. Njegova čežnja za Rimom može stati u samo jednu Ovidijevu rečenicu: *quid melius Roma?*¹ Ciceron je doživljavao Rim kao svoj grad, iako nije bio rođen u njemu; tokom izborne kampanje za konzule 64. godine Katilina ga je često pogrdno nazivao *homo novus* i *inquilinus* (»pokućar«),² a sigurno je da su slično Katilini, mladom aristokrati, o Ciceronu mislili i drugi rimski nobili. Ali, taj isti Ciceron samo nekoliko meseci kasnije postao je njihov glavni glasnogovornik.

Rimskoj državi on nije obezbedio bogat prihod od neke nove provincije, niti je izvojevao pobedu na bojnopolju, ali mu je pri povratku ipak priređen takoreći trijumfalan doček. Na putu ka Rimu zaustavljale su ga delegacije iz svih delova Italije da bi mu čestitale. Pred gradskim kapijama zatekao je sve značajnije ljude – čak i Marka Krasa, sa kojim nikada nije bio u naročito dobrim odnosima.³ Plutarh smatra da ono što je Ciceron kasnije o tome govorio zaostaje za istinom;⁴ bilo kako bilo, Ciceron kaže: *(me) Italia cuncta paene suis humeris reportarit.*⁵

---

* Autor i uredništvo zahvaljuju Žarku Petkoviću, asistentu Katedre za istoriju starog veka na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na svesrdnoj pomoći pri radu na ovom prilogu.

¹ Ov. *Pont.* 1.3.37.

² App. 2.1.3.

³ App. 2.3.16.

⁴ Plut. *Cic.* 33.

⁵ Cic. *Red. Sen.* 39.

Šta je bio uzrok tom veličanstvenom dočeku? Bez obzira na različita vrednovanja Ciceronovog života i dela, sigurno je da je on u Rimu uživao izvanredan ugled. Njegovi objavljeni govori imali su velik uticaj na javno mnjenje i učinili ga veoma moćnim čovekom.⁶ Jedan od paradoksa vezanih za Ciceronovu ličnost jeste taj što je i samo progonstvo bilo dokaz njegovog velikog ugleda.

Concordia ordinum

Sklapanjem Prvog trijumvirata (60. godine) republikanskom poretku nanet je udarac od kojeg se on nikada neće oporaviti. Tada je srušen san svih iskrenih republikanaca, *concordia ordinum*. Glavni zagovornik ove ideje o savezu svih uglednih slojeva rimskog društva, spremnih da se suprotstave svakom pokušaju rušenja državnog poretka, bio je Ciceron. Prema njegovom mišljenju, najveći uspeh tog savezništva bilo je gušenje Katilinine zavere 63. godine. Ciceron je znao da će tom savezu najlakše obezbediti trajnost ako za takvu ideju pridobije podršku najmoćnijeg rimskog vojskovođe – Pompeja. Iako Ciceron očigledno nije imao naročitu političku dalekovidost, ne može se osporiti da je on delimično uspeo u svojoj nameri, i da je dosta dobro procenio Pompejevu ličnost i načela. Dokaz za to je Pompejevo (u nekoliko navrata presudno) kolebanje između poštovanja republikanskih tradicija i želje za njihovom uzurpacijom.

I pored kompleksnosti njihovog odnosa, može se reći da je Pompej prihvatio Ciceronovo političko mentorstvo. Kod obojice je želja za vladavinom bila manja od težnje za aplauzom.⁷ Ali, svojom hvalisavošću Ciceron je uspeo da izazove Pompejevu surevnjivost i prećutnu podršku za plan koji je protiv Cicerona skovao Cezar a sproveo Klodije. Cezar je bio jedini Ciceronov savremenik koji je bio zaista dalekovid političar. Pravilno je shvatio da je *concordia ordinum* neodgovarajući lek za stanje u poznoj Republici. Šta god da je mislio o Ci-

---

⁶ *Cicero and the Fall of the Roman Republic*, J. L. Strachan and M. A. Davidson, New York – London 1903, str. 62.

⁷ *The Cambridge Ancient History. The Roman Republic 133-44 BC*, Cambridge 1977, str. 509.

ceronovim političkim stavovima i mudrosti, Cezar mu je ponudio da se priključi koaliciji protiv Senata. Posle uvrede koju je Ciceronu naneo Senat odbivši saradnju sa Pompejom i Ciceronovo vođstvo, ovo je bila odlična prilika da Ciceron obnovi svoj ugled. Međutim, Ciceron je tu primamljivu ponudu odbio. Iako se većito kolebao u procenjivanju ljudi i situacija, Ciceronovo zalaganje za republikansko uređenje ostalo je nepromenljivo. Ciceron se potom povukao iz aktivne politike i posvetio svom književnom radu i advokaturi.

Ciceronova kritika trijumvira

Kada su se Ciceronove najgore slutnje u vezi s trijumviratom obistinile, on nije mogao da se uzdrži da javno ne pokaže svoje negodovanje. U martu ili aprilu 59. Ciceron je na sudu branio svog bivšeg kolegu Gaja Antonija⁸ i tom prilikom izrekao neke aluzije na stanje u državi koje je izazvano nelegalnom vladavinom trijumvira. To je bio signal da trijumviri shvate kako u Ciceronu imaju opasnog protivnika i da ga na svaki način treba učutkati. Nije slučajno da je istog dana kada je Ciceron branio Antonija obavljena Klodijeva *traductio ad plebem*,⁹ i to za samo tri sata, umesto za nekoliko nedelja, koliko bi trajala legalna procedura.

Klodijeva osveta

Klodijevo neprijateljstvo prema Ciceronu datira još iz 62. godine. Za vreme praznika u čast Blage Boginje (*Bona Dea*), Klodije se, preobučena u žensko odelo, pojavio u kući tadašnjeg velikog pontifika Cezara. Pošto je tokom ovih obreda muškarcima bio zabranjen pristup, Klodije je optužen za bezbožništvo. Kada je na sudu Klodije tvrdio da tog dana uopšte nije bio u Rimu, Ciceron je svedočio da je

---

⁸ Gaj Antonije, brat Marka Antonija, bio je konzul 63. zajedno sa Ciceronom. Posle konzulata upravljao je provincijom Makedonijom, koju mu je velikodušno prepustio Ciceron da bi osigurao Antonijevu podršku prilikom gušenja Katilinine zavere. Gaj Antonije bio je optužen za zloupotrebu vlasti prilikom upravljanja Makedonijom, proglašen krivim i oteran u progonstvo.

⁹ Klodija, koji je bio aristokratskog porekla, usvojio je jedan plebejac mlađi od njega.

Klodije tada bio kod njega u poseti. Plutarh smatra da je Cicerona na takav čin navela njegova žena Terencija, poznata po nezgodnoj naravi.¹⁰ Njeno neprijateljstvo prema Klodiju bilo je, navodno, motivisano ljubomorom, pošto se svojevremeno Klodijeva sestra Klodija interesovala za Cicerona.¹¹

Cezar je odbio da svedoči protiv Klodija, ali je oterao svoju ženu Pompeju, da bi, kako je rekao, odagnao svaku sumnju od svoje porodice. Preko moćnih prijatelja, Klodije je maja ili juna 61. oslobođen optužbe, ali nije zaboravio da se osveti Ciceronu. Klodije je još 60. godine hteo da se dočepa tribunata, i u tome bi uspeo da ga nije sprečio zet Metel Celer, govoreći kako njegovo usvojenje nije legitimno. Sledeće godine Klodijevo usvojenje direktno su potpomogli Kras i Cezar. Do tada je Klodije bio Krasov privrženik, a onda ga je Cezar »pozajmio« radi ostvarenja svojih planova.

Čim je stupio na dužnost narodnog tribuna, 10. decembra 59. godine, Klodije je podneo četiri popularska zakonska predloga. U Klodijevoj pratnji stalno je bilo mnogo naoružanih ljudi, te je tako postao svojevrsni gospodar ulice. Početkom 58. Klodije je izneo zakonski predlog po kojem se svako ko je bez suda pogubio rimskog građanina lišava građanskih prava.¹² U tom zakonu nije bilo direktno pomenuto Ciceronovo ime, ali znalo se da je ta mera uperena protiv njega, tj. da se odnosi na gušenje Katilinine zavere.

Katilinina zavera

U leto 64. bile su, naime, istaknute tri konzulske kandidature: Lucija Sergija Katiline, iz redova najuglednijih nobila, Gaja Antonija, mlađeg sina čuvenog govornika Marka Antonija, i Marka Tulija Cicerona, koji je zadovoljavao i najviše kriterijume, ali je imao jedan nedostatak: bio je *homo novus*, tj. niko iz njegove viteške porodice nije se

---

¹⁰ Plut. *Cic.* 29.

¹¹ Ta Klodija, žena uglednog optimata Metela Celera, ljubavnica pesnika Katula i Ciceronovog prijatelja Celija Rufa, kasnije je bila meta najžešćih Ciceronovih napada.

¹² Vidi niže belešku 6 uz prevod.

bio domogao senatorskog zvanja. U poznatom uputstvu za kandidovanje na izborima (*Commentariolum petitionis* ili *De petitione consulatus*, čiji je autor verovatno Ciceronov brat Kvint) pored optimizma oseća se i prigušena gorčina zbog manjih šansi koje je u startu imao *homo novus*. Međutim, Ciceronove velike ambicije bile su u skladu s njegovim sposobnostima. Zadobio je podršku mnogih uticajnih ljudi braneći ih na sudu, mogao je da računa i na vitezove, iz čijih je redova potekao, kao i na simpatije velikog dela građanstva. Ipak, zbog specifičnosti rimske izborne mašinerije, u kojoj su važnu ulogu imali odnosi patrona i klijenata i podmićivanje birača, na početku izborne trke Ciceron je zaostajao za svojim rivalima. Kada se ukazao samo nagoveštaj Katilinog nasilja, Ciceron je to umeo da iskoristi i da pridobije određen broj glasova senatora koji su bili u strahu od građanskih nemira.

Kada je pobedio na izborima, Ciceron je postao glavni glasnogovornik optimata. Odmah po stupanju na dužnost izjasnio se protiv popularskog agrarnog zakona narodnog tribuna Servilija Rula.

Duboko nezadovoljan zbog neuspeha na izborima, Katilina je već počeo da kuje zaveru radi rušenja državnog poretka. Saznavši za opasne namere zaverenika, Ciceron je u oktobru 63. od Senata dobio *senatus consultum ultimum*. Posle prvog Ciceronovog govora protiv Katiline, izgovorenog u Senatu 8. novembra 63, Katilina je napustio Rim. U noći 2–3. decembra Ciceron je bez odluke Senata (mada mu je *senatus consultum ultimum* davao moralni kredibilitet) uhapsio petoricu uglednih Katilinih pristalica koji su hteli da odu iz grada. Na dan 5. decembra 63. Senat je odlučivao o njihovoj sudbini. Kao što je bio običaj, prvi je govorio designirani konzul Silan, zet Katonov, i izjasnio se za najstrožu kaznu. Tom mišljenju su se priključili i ostali senatori, ali je protiv njega istupio designirani pretor Cezar. On je predložio da se zaverenici rasporede po italjskim gradovima i drže pod stražom sve dok se država ne obračuna sa Katilinom.¹³ Podsetio je prisutne da bi se smrtnom kaznom prekršio *lex Sempronia*, koji

---

¹³ App. 2.1.6.

svakom rimskom građaninu daje *ius provocationis*, pravo žalbe na sve odluke magistrata. Posle tog govora, stav Senata postao je kolebljiviji, pa je i sam Ciceron u svom četvrtom govoru protiv Katiline balansirao između dvaju predloga, naginjući više Cezarovom mišljenju. Prvi je protiv Cezarovog predloga ustao Lutacije Katul, ali time se mišljenje većine ne bi promenilo da se u raspravu nije uključio Katon. Iznevši sumnju u Ciceronovu umešanost u Katilininu zaveru i napomenuvši da bi oštra kazna protiv zaverenika bila odlična moralna opomena za ostale, uspeo je da uzdrma senatore, i svi su se priklonili njegovom mišljenju.¹⁴ Ovde se nije radilo o zakonitosti ili nezakonitosti iznetih predloga, nego o antagonizmu između Cezara i Katona, koji će i kasnije davati smernice rimskoj politici pozne Republike. Iste večeri kad su zaverenici pogubljeni, Cicerona je na putu kući pratio velik broj građana. Prema Plutarhu, nazivali su ga *pater patriae*.¹⁵ Apijan tvrdi da ga je tako prozvao Katon,¹⁶ a sam Ciceron kaže da mu je tu počasnu titulu dodelio Katul.¹⁷

Ali, nisu svi bili spremni da kuju Cicerona u zvezde. Već nekoliko dana kasnije, tribun Metel Nepot započeo je popularsku kampanju protiv Cicerona. Kad je Ciceron predavao konzulsku dužnost, Metel mu nije dozvolio da izgovori išta osim uobičajene zakletve da nije učinio ništa protivzakonito. Međutim, Ciceron je tu priliku iskoristio da ponovi svoje zasluge za državu, što je naišlo na veliko negodovanje Cezara i narodnih tribuna. Početkom 62. Metel je pozvao Pompeja (koji je ratovao na Istoku) da spase državu od Ciceronove autokratije. Ovaj predlog podržao je Cezar, a suprotstavio mu se Katon. »The point at issue... was not whether Cicero was a tyrant, but whether Pompey should come up to Rome with or without his army.«¹⁸ Cezar je znao da će biti vrlo korisno podržati Pompeja protiv senatorske stranke, koja je odbijala da mu dodeli zaslužene počasti.

---

¹⁴ Plut. *Cic.* 21.

¹⁵ Ibid. 22.

¹⁶ App. 2.1.7.

¹⁷ Cic. *Pis.* 3, 6.

¹⁸ CAH, *Roman Republic 133–44 BC*, str. 505.

Učvrstio je svoje odnose sa Pompejem dajući mu svoju ćerku za ženu.¹⁹

Cicero miser

Cezar je 58. godine za svoje planove osigurao podršku narodnog tribuna Klodija i obojice konzula (Aul Gabinije bio je Pompejev vojskovođa, a Kalpurnije Pizon Cezarov tast). Uveravanja o bezbednosti, koja je Ciceron 59. dobio od trijumvira, pokazala su se lažnim. Shvativši da je izdan i prepušten sam sebi, Ciceron je odložio svoju senatorsku odeću i pustio kosu.²⁰ Apijan piše da je Ciceron prilazio nepoznatim ljudima i molio ih za svoju stvar.²¹ Svuda su ga pratili Klodijevi ljudi, podsmevali mu se i na njega bacali kamenice i blato.²² U februaru 58. sazvana je skupština, sastavljena uglavnom od vitezova, na kojoj je doneta odluka da u znak protesta zbog ovakvih događaja svi građani nose crninu. Ciceron je kasnije tvrdio da je u žalosti bilo dvadeset hiljada ljudi,²³ između ostalih i Publije Kras, sin trijumvira Marka Krasa. Usvojivši predlog narodnog tribuna Ninija, Senat je odlučio da odlaganjem senatorske odeće pokaže saosećanje sa Ciceronom.²⁴ Konzul Gabinije zapretio je vitezovima da će im se osvetiti za događaje od 5. decembra 63, a Eliju Lamiji, jednom od njihovih najuglednijih predstavnika, naredio je da se udalji na dvesta milja od grada.²⁵ Više ni narodni tribun Ninije nije smeo da se odvaži da deluje u Ciceronovu korist. Konzuli su objavili edikt kojim su senatorima naredili da nose svoju uobičajenu odeću.²⁶ Klodije je ponavljao da se cela akcija odvija uz saglasnost Pompeja, Krasa i Cezara.²⁷

---

¹⁹ Taj brak je trajao od 59. do Julijine smrti 54. godine, i bio je uspešniji nego što bi se očekivalo od dinastičkog braka.

²⁰ Tako su postupali optuženici.

²¹ App. 2.3.15.

²² Plut. *Cic.* 30.

²³ *Cic. Red. Quir.* 8; Plut. *Cic.* 31.

²⁴ *Cic. Sest.* 26; *Dom.* 99; *Red. Quir.* 8.

²⁵ *Cic. Sest.* 28; 29; *Red. Sen.* 12; 31; 32; *Dom.* 55; *Pis.* 64.

²⁶ *Cic. Sest.* 32; 52; *Red. Sen.* 12; 16; 31; *Pis.* 18; *Dom.* 55.

²⁷ *Cic. Sest.* 40. *Har. resp.* 47.

Cezar je već bio dobio sva konzulska ovlašćenja i mogao je da krene u Galiju, ali je pred gradskim zidinama pratio razvoj situacije. Sigurno je mogao da spreči Klodijevo beskrupulozno ponašanje, ali izgleda da je on progonoštvu smatrao za odličnu meru kojom će Cicerona uspjeti da ponizi, uplaši i privoli na poslušnost. Ipak, čuvao se toga da direktno učestvuje u odlukama protiv Cicerona, pošto bi mu to onemogućilo planirani manevar: da ga posle izvesnog vremena pozove da se vrati u otadžbinu.

Ciceron nije mogao da očekuje bilo kakvu podršku od Krasa, sa kojim nikada nije bio u naročito prijateljskim odnosima. Znajući, dakle, da će Ciceron od njega zatražiti pomoć, Pompej se sklonio u svoju vilu blizu Albe.²⁸ Pred delegacijom senatora, koja je tamo otišla da ga moli da pomogne Ciceronu, izgovarao se da on kao privatno lice ne može ništa da učini protiv narodnih tribuna.²⁹ Ciceron je i sam ponizno molio, ali Pompej ga je hladno odbio, objasnivši da ne sme da gazi Cezarovu volju.³⁰ Plutarh piše da je Pompej čak izbegao susret sa Ciceronom izašavši na zadnja vrata.³¹ O tom gorkom razočarenju Ciceron piše bratu Kvintu: *subita defectio Pompei*;³² *Pompeium etiam simulatorem puto*.³³ Preostalo mu je, dakle, da se obrati za pomoć konzulima. Gabinije ga je osorno odbio, a Pizon mu je nešto ljubaznije objasnio da mora da se solidariše sa svojim kolegom, i savetovao mu da se na neko vreme ukloni iz grada.³⁴

Kasnije će Ciceron pisati Atiku da je bio u velikoj zabludi kad je mislio da će mu molbe i jadikovke pomoći. Sve je već bilo odlučeno: *caeci, caeci, inquam, fuimus in vestitu mutando, in populo rogando*.³⁵

---

²⁸ Na mestu nekadašnje prestonice Lacija, Albalongae, bili su bogati vinogradi i skupe vile.

²⁹ Cic. *Pis.* 77.

³⁰ Cic. *Att.* 10.4.3.

³¹ Plut. *Cic.* 31.

³² Cic. *Q. fr.* 1.4.4.

³³ *Ibid.* 1.3.9.

³⁴ Cic. *Pis.* 12.

³⁵ Cic. *Att.* 4.1.1.

Početak marta 58. Klodije je u dogovoru sa Cezarom sazvaio skupštinu.³⁶ Na njegov zahtev da Cezar i konzuli daju mišljenje o Ciceronovom konzulatu, Gabinije je rekao da najoštrije osuđuje pogubljenje rimskih građana bez suda,³⁷ Pizon se izjasnio protiv nasilja,³⁸ a Cezar je ostao pri mišljenju od 5. decembra 63, ali nije izrekao nijednu rečenicu koja bi podrazumevala osvetu za učinjeno nedelo.³⁹

Ciceron se posavetovao sa najuglednijim optimatima šta mu je činiti. Gotovo svi su podržali predlog konzula Pizona da se Ciceron na kratko povuče iz Rima; jedino je Lukul smatrao da treba da ostane. Ciceron je prihvatio mišljenje većine, nadajući se u skori povratak.⁴⁰

In exsilio

Naučnici se ne slažu oko datuma Ciceronovog odlaska iz Rima: jedni kažu da se to dogodilo u prvoj trećini marta, a drugi da je to bilo oko 19. marta (tada je bio praznik Minerve). U svakom slučaju, Ciceron je svoju kuću napustio noću; kip Minerve sa natpisom *custos urbis* ostavio je u hramu na Kapitolu, i teška srca otišao iz Rima.

Pošto je jedno vreme tumarao po južnoj Italiji, Ciceron je prešao u Epir poslednjeg dana aprila. Produžio je kroz Makedoniju do Soluna, gde je stigao 22. maja. Tu ga je ljubazno dočekaio kvestor Gnej Plancije, upravnik provincije Makedonije. I pored sjajnog gostoprimstva koje je tamo uživao, Ciceron je prolazio kroz najgore duševne krize. Uteha koju je putem pisama dobijao od prijatelja veoma je malo uticala na njega. Napustio je Solun krajem 58. i uputio se u Epir. Njegovom domaćinu Planciju isticao je mandat, a Makedonijom je naredne godine trebalo da upravlja bivši konzul Pizon. Pošto je situacija u Rimu postajala povoljnija, Ciceron je mogao da pređe granice koje mu je postavio Klodije i da se približi Italiji.

---

³⁶ *Circus Flaminius* bio je izvan pomerijuma, pa je događaju mogao da prisustvuje i Cezar; kao prokonzul on nije smeo da stupi na teritoriju grada Rima.

³⁷ Cic. *Red. Sen.* 13.

³⁸ Cic. *Pis.* 14; *Red. Sen.* 17; *Sest.* 33.

³⁹ Plut. *Cic.* 30.

⁴⁰ Cic. *Dom.* 64; 96; *Planc.* 71; *Red. Sen.* 34.

Situacija u Rimu za vreme Ciceronovog progonstva

Odmah po Ciceronovom odlasku, već sledećeg dana, donesen je zakon direktno uperen protiv Cicerona, tzv. *lex de exsilio Ciceronis*. Ciceron je stavljen van zakona unutar teritorije na pet stotina milja od Rima: svakome ko bi ga ugostio ili pomogao pretila je opasnost da bude kažnjen; njegova imovina je konfiskovana, a kuća na Palatinu i letnjikovci srušeni sa zemljom.

Za Cezara je još značajnije bilo da se iz Rima ukloni Katon. Pošto za to nije postojao nijedan drugi način, Klodije je odredio da Katon preuzme brigu nad imovinom Ptolemeja Auleta na Kipru. Time je ovaj nepomirljivi republikanac sklonjen sa rimske političke scene na više od dve godine. Kada se na takav način oslobodio svojih neprijatelja, Cezar je napustio Rim i za samo osam dana našao se na Roni, gde je ubrzo postigao prve uspehe protiv Helveta.

Vrlo brzo pokazalo se da Klodije nije samo igračka u rukama trijumvira. Već u maju 58. on se osmelio da oslobodi Pompejevog taoca Tigrana, sina jermenskog kralja. Kada se Pompej obratio Gabiniju za pomoć, Klodije je pokidao konzulske *fascēs*.⁴¹ U Senatu se nešto kasnije pojavio rob sa priznanjem da je hteo da ubije Pompeja. Pompej se toliko preplašio da je ostatak godine proveo u kućnom pritvoru.⁴² Na dan 1. juna 58. narodni tribun Ninije iskoristio je Klodijevo odsustvo da u Senatu postavi pitanje Ciceronovog povratka. Dobio je saglasnost Senata, ali predlog nije smeo da iznese na *concilium plebis*. Na dan 29. oktobra osmorica narodnih tribuna izneli su pred skupštinu predlog za Ciceronov povratak, ali su ga povukli iz straha od Klodija.⁴³ Ciceronu su ulivali nadu rezultati izbora za magistrature za 57. godinu. Designirani konzuli bili su Lentul Spinter, Ciceronov blizak prijatelj, i Metel Nepot, koji se i pored predašnjeg neprijateljstva javno izjasnio da se neće suprotstaviti akcijama u korist Cicerona. Dva novoizabrana narodna tribuna, Tit Anije Milon i Publije Sestije,⁴⁴ po-

---

⁴¹ Cic. *Red. Sen.* 7.

⁴² Ibid. 4.

⁴³ Cic. *Sest.* 68.

⁴⁴ Vidi niže beleške 23 i 52 uz prevod.

sebno su se zalagala za Cicerona. Krajem 58. Sestije se uputio u Galiju da od Cezara izmoli dozvolu za Ciceronov povratak.⁴⁵ Njegovo putovanje nije bilo potpuno uspešno, i tome treba pripisati izvesno odlaganje u rešavanju Ciceronovog slučaja.

Međutim, Klodije se usudio da ugrozi i interese samog Cezara. Javno je izjavljivao da su svi Cezarovi zvanični akti neligitimni, uključujući i Klodijevo usvojenje, a da će on sam (Klodije) dovesti Cicerona kući na svojim ramenima.⁴⁶

Odmah po stupanju na dužnost Lentul je postavio pitanje Ciceronovog povratka. Na dan 24. januara 57. predlog je iznet pred skupštinu, ali nasilje Klodijevih ljudi onemogućilo je donošenje odluke. Tog dana umalo nije izgubio život Ciceronov brat Kvint, a sledećeg dana Sestije je vrlo ozbiljno ranjen.

Senat je odbijao da glasa o bilo kojem pitanju dok se ne donese odluka o Ciceronovom povratku.

U julu 57. g. uz pomoć Milonovih i Pompejevih ljudi senat je pozvao sve građane Italije da dođu u Rim i glasaju za Ciceronov povratak. Ohrabren ovom odlukom Ciceron se 5. avgusta iskrcao u Brindiziju. Tri dana kasnije saznao je da je 4. avgusta *comitia centuriata* zvanično donela odluku o njegovom povratku. Tog 4. avgusta na Marsovom polju okupilo se mnogo sveta iz cele Italije da bi izrazili podršku Ciceronu. Klodije je zlurado primetio da je Ciceron time izazvao poskupljenje žita.⁴⁷ Ova odluka je usamljen primer u poznoj Republici jer je doneta ne uz formalan, nego uz stvaran pristanak naroda.

Ciceronu je u Rimu priređen veličanstven doček. Takvo oduševljenje delimično je bilo motivisano simpatijama prema samom Ciceronu, ali je delimično predstavljalo i izražavanje nezadovoljstva dotadašnjim bezakonjem. Ljudi su se uzalud nadali da je završeno to neslavno poglavlje građanskih ratova.

---

⁴⁵ Cic. *Sest.* 33; 71.

⁴⁶ Cic. *Dom.* 15; 40.

⁴⁷ Cic. *Att.* 4.1.6; *Dom.* 6; 14.

Šta je Ciceron stvarno mislio o okolnostima koje su ga odvele u progonstvo

Pri čitanju besede *Post reditum in senatu* moramo imati na umu okolnosti i auditorijum kojem je ona bila namenjena. Sam Ciceron eksplicitno navodi cilj besede: da izrazi zahvalnost istaknutim rimskim magistratima koji su se zalagali za njegov povratak. Gotovo podjednak prostor dat je i izlaganju o sopstvenim vrlinama i zaslugama. Stoga, moglo bi se reći da ova beseda, koja pripada pohvalnom besedništvu (*genus demonstrativum*), predstavlja panegirik i Ciceronovim pristalicama i samom Ciceronu. Autor besede o sebi kaže: *ego meam salutem deserui, ne propter me civium vulneribus res publica cruentaretur;*⁴⁸ *civis optime de re publica meritus;*⁴⁹ *bonosque viros lugere malui meas fortunas quam suis desperare.*⁵⁰

Kroz celu besedu provlače se hvalospevi ljudima koji su najviše potpomogli njegov povratak, što se i moglo očekivati. Ono na šta čitalac možda nije očekivao da će naići jeste – kritika ponašanja magistrata, senata, vitezova i municipija, tj. svih onih kojima je ova beseda posvećena. Interesantno je i mesto na kojem je Ciceron dao oduška tom svom ogorčenju. Niti je to na početku, kada je pozornost slušalaca najveća, niti na samom kraju, gde je poželjno dati dostojanstven zaključak. Ciceron je izabrao mesto koje će biti najmanje upadljivo i gotovo neprimetno. Evo tih Ciceronovih reči: *Qua re cum viderem senatum ducibus orbatum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum... equites Romanos proscriptionis, municipia vastitatis, omnes caedis metu esse permotos.*⁵¹ Tek ova iskrena izjava baca pravo svetlo na to koga je Ciceron smatrao odgovornim za celu stvar. Takođe, ovo mesto se može smatrati dragocenim dokazom da su neosnovane tvrdnje o Ciceronovoj bezgraničnoj dvoličnosti i licemerju.⁵²

---

⁴⁸ Cic. *Red. Sen.* 6.

⁴⁹ *Ibid.* 8.

⁵⁰ *Ibid.* 34.

⁵¹ *Ibid.* 33.

⁵² Ciceron se zaista u nekim situacijama ponašao licemerno, ali po tome se nije mnogo razlikovao od svojih savremenika, pa i svih budućih političara.

Ako hoćemo da saznamo šta je Ciceron stvarno mislio o svom progonstvu, najbolje je videti šta on u tom periodu piše u svojim pismima. Upadljivo je da u njima manje prostora zauzima kritika njegovih protivnika nego ogorčenje zbog ponašanja tobožnjih prijatelja. Ove reči upućuje svom bratu avgusta 58: *intimus, proximus, familiarissimus quisque aut sibi pertimuit, aut mihi invidit*.⁵³ Gotovo istim rečima obraća se Terenciji u novembru 58: *sed omnia sunt mea culpa commissa, qui ab iis me amari putabam, qui invidebant... Quod si nostris consiliis usi essemus, neque apud nos tantum valuisset sermo aut stultorum amicorum aut improborum, beatissimi viveremus*.⁵⁴

Na samom kraju govora Ciceron posebno naglašava zalaganje i požrtvovanost svog brata. Interesantno je da je obraćajući se svom bratu u intimnoj prepisci i prilikom ovog obraćanja senatu upotrebio istu leksiku, iako se radilo o potpuno različitim situacijama i medijumima komunikacije.⁵⁵ U besedi i u pismu upotrebljava istu sintagmu: *frater amantissimus*.⁵⁶ Upadljiva je sličnost i na drugom mestu: *qui in me pietate filius, consiliis parens, amore, ut erat, frater inventus est*;⁵⁷ *Ego vero suavitate fratrem prope aequalem, obsequio filium, consilio parentem*.⁵⁸ Sa druge strane, stroge norme ovakvog zvaničnog obraćanja nalagale su da se nigde u govoru ne pomenu dve verovatno najvažnije ličnosti u Ciceronovom životu: prijatelj Atik i žena Terencija, kojima je Ciceron iz progonstva pisao vrlo potresna pisma.

---

⁵³ Cic. *Q. fr.* 1.4.1.

⁵⁴ Cic. *Fam.* 14.1.1.

⁵⁵ Modernom čitaocu možda izgleda da treba napomenuti i razliku u književnoj vrsti, ali to ne bi bilo adekvatno, pošto Rimljani nisu imali sasvim razrađenu podelu na književne vrste. Mnogo je značajnija razlika u medijumu komunikacije, tj. da li se radi o pisanoj reči ili o usmenom izlaganju.

⁵⁶ Cic. *Red. Sen.* 1; *Q. fr.* 1.3.4.

⁵⁷ Cic. *Red. Sen.* 37.

⁵⁸ Cic. *Q. fr.* 1.3.3.

BESEDA U SENATU PO POVRATKU IZ PROGONSTVA

I 1 Gospodo senatori, ako ne budem mogao sasvim dostojno da iskazem zahvalnost za vaše besmrtnne zasluge prema meni, mom bratu i našoj deci, ja vas molim i preklinjem da taj nedostatak pre pripisete veličini vaših dobročinstava nego mojoj nesposobnosti. Naime, zar može postojati takvo bogatstvo duha, takva bujna rečitost, takva nedostižna, božanstvom nadahnuta beseda, kojom bi se sve vaše zasluge prema nama mogle, da ne kažem, makar nabrojati, a kamoli u potpunosti razložiti? Vi ste meni vratili mog brata, koji mi je izuzetno drag, i mene mom bratu, koji me mnogo voli. Vi ste ponovo sjedinili roditelje sa decom. Vi ste nam povratili dostojanstvo, položaj, imetak, slavnu političku delatnost, otadžbinu, od koje nam ništa nije milije, i najzad, vratili ste nam nas same. **2** Naime, ako treba duboko da poštujemo roditelje, budući da su nam oni podarili život, imetak, slobodu, i pravo građanstva; ako treba da slavimo besmrtnne bogove, čijom milošću smo sve to sačuvali i ostalim stvarima uvećali; ako treba da ukazujemo poštovanje rimskom narodu, čijim počastima smo dovedeni do najuzvišenijeg zvanja¹ i u ovo najslavnije veće, smešteno na uzvišenom mestu sa kojeg se odlučuje o sudbini čitavog sveta; ako dugujemo veliku zahvalnost ovom staležu, koji nas je često odlikovao veličanstvenim odlukama;² onda vama, gospodo senatori, dugujemo ogromnu i beskrajnu zahvalnost, jer ste nam vašim izuzetnim nastojanjem i slogom vratili našu očevinu, darove besmrtnih bogova, počasti dobijene od rimskog naroda, mnoge vaše odluke posvećene meni; jednim potezom vratili ste mi sve. Mnogo dugujemo vama i rimskom narodu, izuzetno mnogo našim roditeljima, sve besmrtnim bogovima; ranije smo sve ovo – jedno po jedno – stekli zahvaljujući njima, a sada smo u jedan mah zadobili sve zahvaljujući vama.³

II 3 Stoga, gospodo senatori, čini se da ste nam na izvestan način podarili besmrtnost, na koju običan smrtnik ne bi smeo ni da pomisli. Zar će ikada doći čas kad će nestati spomen i slava vaših dobro-

činstava prema meni? U onom odsutnom času, kada ste bili pritisnuti silom, oružjem, strahom, pretnjama, ne čekah dugo u progonstvu na vaš jednoglasan poziv da se vratim, a što je predložio Lucije Ninije, hrabar i čestit građanin.⁴ Da su te prošle, zlokobne godine prilike dozvoljavale da se uđe u otvoreni sukob sa neprijateljima, on bi bio najpouzdaniji i najhrabriji branilac mog života. Kada vam je kasnije pravo odlučivanja oduzeo onaj narodni tribun,⁵ koji se sakrio iza tuđeg zločina⁶ pošto nije bio u stanju sam da uništi državu, nikada niste začutili, nikada niste prestali da se zalažete za mene kod onih podmićenih konzula.⁷ **4** Vašom revnošću i autoritetom postignuto je da se one godine, za koju mi je draže što je bila kobna po mene nego da je bila kobna po državu, našlo osam tribuna,⁸ koji su formulisali i više puta pred vas iznosili predloge o mom povratku. Naime, čestiti konzuli i puni obzira prema slovu zakona bili su sprečeni da donesu mere u moju korist, ne zbog zakona koji se ticao mene, nego onog koji se ticao njih. Kada je moj neprijatelj⁹ obnarodovao da ću se ja vratiti, ako budu ustali iz groba oni koji su gotovo uništili državu,¹⁰ time je priznao dve stvari: prvo, da bi želeo da su oni živi, i drugo, da bi se država našla u velikoj opasnosti ako se ja ne bih vratio kada bi neprijatelji i podrivajući državu kojim slučajem oživelili. Prošle godine, kad sam otišao u progonstvo, vodeća ličnost u državi¹¹ štitila je svoj život uz pomoć zidova svoje kuće, a ne uz pomoć zakona. Država je bila bez konzula,¹² dakle ne samo bez svojih stalnih staratelja (tj. redovnih sednica senata),¹³ nego i bez svojih godišnjih čuvara, bilo vam je zabranjeno da iznosite svoje mišljenje i više puta je javno čitana odluka,¹⁴ kojom sam doslovno proskribovan,¹⁵ ali nikada se niste pokolebali u uverenju da treba povezati moje spasenje i dobrobit države.

III 5 Kasnije, kada ste zahvaljujući jedinstvenoj i izuzetnoj hrabrosti konzula Publija Lentula¹⁶ na januarske Kalende¹⁷ posle mrklog mraka, koji je prošle godine vladao, ugledali svetlost; kada su veliki ugled Kvinta Metela,¹⁸ plemenitog čoveka i čestitog građanina, i hrabrost i odanost pretora i skoro svih narodnih tribuna¹⁹ pritekli u pomoć državi; kad je Gnej Pompej, koji hrabrošću, slavom i delima

daleko nadvisuje sve narode, sve vekove i sve slavne primere iz prošlosti, procenio da slobodno može da dođe u senat,²⁰ tad je vaša složnost, po pitanju mog povratka, bila tolika, da ste moj ugled već vratili u otadžbinu, iako telom još nisam bio prisutan. **6** Baš tog meseca mogli ste da uočite razliku između mene i mojih neprijatelja. Ja sam zanemario sopstvenu bezbednost, da građani zbog mene ne bi bili uvučeni u krvoproliće; oni su smatrali da moj povratak treba da spreče potocima krvi, a ne glasanjem rimskog naroda. Te tako od tada niste davali odgovore ni građanima, ni saveznicima, ni kraljevima stranih država; sudije nisu donosile presude, narod nije glasao ni o jednom predlogu, ovaj stalež se nije izjašnjavao ni o jednom pitanju. Bili ste svedoci da je forum bio pust, kurija nema, država ućutkana i slomljena. **7** Baš u ono vreme kada je otišao čovek koji se uz vašu podršku suprotstavio pokolju i paljevini,²¹ videli ste kako po celom gradu jure neprijatelji sa isukanim mačevima i buktinjama, kako su napadnute kuće magistrata, paljeni hramovi bogova, slomljeni snopovi valjanog građanina i slavnog konzula²² i kako je telo hrabrog i čestitog narodnog tribuna,²³ koje je najveća svetinja i koje se ne sme ni dotaknuti, ni oskrnaviti rukom, ranjeno i izbodeno mačem. Tim pokoljem izvesni magistrati bili su pokolebani, bilo iz straha od smrti, bilo zato što su izgubili poverenje u legalne institucije, i malo po malo prestali su da se zalažu za moj slučaj. One ostale ni strah, ni nasilje, ni koristoljublje, ni briga, ni obećanja, ni pretnje, ni mačevi, ni buktinje, nisu mogli da odvrte od vašeg autoriteta, dostojanstva rimskog naroda i mog spasenja.

IV 8 Pre svih, Publije Lentul,²⁴ roditelj i zaštitnik našeg života, imetka, uspomene, imena smatrao je da će, ako me bude vratio meni samom, mojim bližnjim, vama, državi, to biti dokaz njegove hrabrosti, znak njegove srčanosti i ponos i dika njegovog konzulata. Od dana kada je izabran za konzula,²⁵ nikada nije oklevao da o mom spasenju iznese mišljenje dostojno i njega i države. Kada mu je dotični narodni tribun²⁶ zabranio da govori, i kada je stalno bila čitana ona vajna odluka: da niko pred vas ne iznosi nikakav predlog, da niko od magistrata ne donosi odluke, da niko ne raspravlja, da niko ne razgo-

vara, da niko ne glasa, niti da potpisuje senatske zaključke – Publije Lentul je, kao što rekoh, smatrao da ova odluka predstavlja proskripciju²⁷ a ne zakon,²⁸ budući da su njene odredbe propisivale da građanin koji je najviše zadužio državu (a direktno je imenovan) bude bez presude izbačen iz nje, zajedno sa senatom. I zaista, od samog stupanja na dužnost, da ne kažem za šta se prvo, nego da li se uopšte za išta drugo založio, osim da, vrativši mene, za budućnost sačuva vaš ugled i dostojanstvo. **9** O, besmrtni bogovi, videli ste koliko ste mi dobročinstvo učinili time što je Lentul ove godine konzul rimskog naroda, a koliko bi tek vaše dobročinstvo bilo veće da je on prošle godine bio konzul! Naime, ne bi mi bila potrebna pomoć konzula, da me upravo konzul nije upropastio. Kvint Katul,²⁹ mudar čovek, veliki patriota i čestiti građanin, pričao mi je kako se retko dešavalo da jedan od konzula bude nepošten, a nikada, osim u doba Cine,³⁰ da obojica budu takva. Imajući to u vidu, često me je uveravao da će moj položaj biti siguran sve dok u državi bude postojao makar jedan konzul. Ova njegova tvrdnja bila bi i danas istinita, da nas naša stvarnost nije uverila kako je moguće da oba konzula budu loša, što se u našoj državi nikada ranije nije dogodilo. Da je Kvint Metel³¹ prošle godine bio konzul, zar bi mogli da sumnjate kakve bi napore uložio u moje spasenje, kad već uviđate da je bio pokretač i glavni zagovornik mog povratka? **10** Međutim, oni konzuli bili su ljudi kratke pameti, plitkog uma, zle ćudi, do srži pokvareni, koji nisu mogli ni da vide, ni da podnesu, ni da shvate samo ime konzula, sjaj te časti i veličinu takve vlasti. To nisu konzuli, to su trgovci provincijama i prodavci vašeg ugleda. Jedan od njih me je moljaka da poštedim Katilinu, čiji je pristalica bio, i to pred brojnim svedocima, a drugi za Cetega,³² svog rođaka. I ti zločinci i razbojnici, najveći koje istorija pamti, a ne konzuli, ne samo da su me ostavili na cedilu u stvari koja se posebno ticala države i konzulske časti, nego su me još i izdali i napali i hteli da me liše pomoći, kako svoje, tako i vaše i svih ostalih staleža. Ipak, niti ja, niti bilo ko (iole razuman) nije mogao da se prevari u sudu o jednom od njih dvojice.

V 11 Zar se išta dobro moglo očekivati od onog za kojeg je od rane mladosti bilo opšte poznato da je podložan svim mogućim strastima;³³ koji nije bio u stanju da sačuva čistotu svog tela od gnusne razuzdanosti; koji je svoje neumerene prohteve i želju za raskalašnim životom zadovoljavao otvaranjem bordela u svojoj sopstvenoj kući, pošto je podjednako brzo potrošio sopstveni imetak, kao što će kasnije potrošiti državni; koji ne bi mogao da utekne suđenju pred pretorom, brojnim kreditorima i proskripciji, koju bi mu sigurno dodelili čestiti građani, da utočište nije našao na tribunskom oltaru;³⁴ da kao narodni tribun nije podneo predlog o ratu protiv gusara, svakako bi ga njegovo siromaštvo i nepoštenje prisililo da i sam postane gusar, te bi time državi naneo manje štete nego što je naneo kao opaki neprijatelj i razbojnik boraveći unutar gradskih zidina. Mirno je sedeo i posmatrao dok je onaj narodni tribun³⁵ donosio odluku: da se ne slušaju auspicije; da poruke augura ne mogu sprečiti sazivanje skupštine, glasanje i usvajanje zakona; da više ne važi *lex Aelia et Fufia*,³⁶ koji su naši stari doneli da bi na najpouzdaniji način zaštitili državu od samovolje tribuna. **12** Sa kojim je samo izrazom lica taj nalickani raspikuća, nešto kasnije, kada je mnogo čestitih građana u crnini došlo sa Kapitola da ga ponizno moli, i kad su mladići iz najuglednijih porodica i svi rimski vitezovi pred tim besramnim gadom pali na kolena, prezreo ne samo suze građana, nego i molbe otadžbine!³⁷ Ni time se nije zadovoljio, nego je na skupštini izustio ono što se ne bi usudio ni njegov ljubimac Katilina, da je mogao da ustane iz groba: rekao je da će kazniti rimske vitezove zbog događaja koji se petog decembra u godini mog konzulata³⁸ desio na Kapitolu; i ni tu se nije zaustavio, nego je nagrdio one koji mu nisu bili po volji, a Luciju Eliju Lamiji, rimskom vitez, čoveku velikog ugleda, koji je meni bio koristan zbog našeg prijateljstva, a državi zbog svog bogatstva, ovaj konzul – tiranin naredio je da napusti grad. Kada ste vi odlučili da obučete crninu i kada ste svi to učinili, a još pre vas to učiniše čestiti građani, ovaj se, ne hajući za to, sav namirisan pojavio u togi preteksti, koju su tada odložili svi pretori i edili, rugajući se vašem odelu i bolu najdraže nam otadžbine. Učinio je još nešto, što se nijedan

tiranin ne bi usudio da učini. Pošto nije mogao da spreči da privatno budete u žalosti, zabranio vam je da javno žalite zbog nesreće koja je snašla otadžbinu.

VI 13 Krasnog li dostojanstva s kojim je nastupio ovaj »junak«, kada je njega, pravog razbojnika, u Flaminijevom cirku predstavio vođa gusara, a ne pred skupštinom narodni tribun konzula (kao što bi bio red)! Tada je pripit, sanjiv, upravo došavši od bludnice, mokre kose, sređene brade, teških kapaka, naduvenih obraza, prigušenim glasom taj naš strogi sudija rekao da izražava svoje najdublje nezadovoljstvo, što su rimski građani pogubljeni bez suda. Gde nam se tako dugo skrivalo to oličenje mudrosti? Zašto su se izuzetne sposobnosti tog kovrdžavog plesača tako dugo zaklanjale pod plaštom razvratnog i raskošnog života? A onaj drugi, Cezonin Kalvetinski,³⁹ od rane mladosti vrzmao se po forumu, iako ga ništa, osim njegove nameštene i izveštačene ozbiljnosti, nije preporučivalo: ni pamet, ni govornički dar, ni težnja za proučavanjem tekovina civilizacije, ni ugladeni maniri. Kad god bi čovek u prolazu ugledao njegovu zapuštenu, nedotranu i žalosnu priliku, iako bi za njega mogao da pomisli kako je neotesan i neuglađen, ipak ne bi smatrao da je razuzdan i do srži pokvaren. **14** Naići na forumu na njega ili na panj, ne bi bilo nikakve razlike: reklo bi se da je bez čula, ukusa, rečitosti; tupa, obična stvar, a ne ljudsko stvorenje, eventualno neki Kapadokijac⁴⁰ odbegao iz stada trgovca robljem. A kod kuće – koliko je samo taj isti razuzdan, koliko poročan, koliko neumeren u svojim uživanjima, koja ne prima na glavni ulaz, nego ih krijumčari kroz zadnja vrata! Naime, kad se ova strašna neman dade na nauku i filozofiju pod nadzorom grčkih kvaziučitelja, postade Epikurejac, ne zato što je bio duboko posvećen tom učenju, ma kakvo ono bilo,⁴¹ nego zato što ga je namamila jedna jedina reč: *uživanje*. Njegovi savetnici nisu od onih budala koje po cele dane raspravljaju o dužnosti i vrlini,⁴² i koji pozivaju na rad, marljivost i podnošenje svake opasnosti za ljubav otadžbine, nego propovedaju kako ne treba da protekne nijedan čas bez uživanja: »svakom delu tela treba pružiti puteno zadovoljstvo i nasladu«. **15** On ove

koristi kao nadzornike svoje razuzdanosti; sva uživanja prvo oni nanjuše i pre njega ispituju; oni su organizatori i glavni domaćini njegovih terevenki i izgleda da oni procenjuju i odmeravaju sva zadovoljstva, iznose svoje mišljenje i određuju koliko i kojem uživanju treba da se prepusti. Naobražen takvim veštinama, toliko je potcenio ovo naše razborito građanstvo da je smatrao kako će moći da prikrije sve svoje poroke i podlosti, ako samo dođe na forum sa ozbiljnim izrazom lica.

VII Tim svojim zabrinutim i strogim izrazom lica, a ne oštroomnošću ili rečitošću (što bi bilo uobičajeno) uspeo je da prevari vas i rimski narod, ali ne i mene – naime, pošto sam sa porodicom Pizona povezan ženidbenim vezama,⁴³ znam koliko se on razlikuje od ovog slavnog roda zahvaljujući svom transalpijskom poreklu koje ima po majci. **16** Lucije Pizone, zar si se takvim pogledom, ako ne sa istom namerom, tim izgledom, ako i nisi samim svojim bićem, sa takvom ohološću, naime, ne mogu da kažem – i delima, usudio da se udružiš sa Aulom Gabinijem u kovanju plana o mojoj propasti? Zar te miris njegove pomade, njegov zadah od vina, njegovo čelo oivičeno tragovima sprave za kovrdžanje kose, nije navodilo na pomisao kako, pošto mu izgledom postaneš sličan, nećeš više pukim pokrivanjem svog čela moći da sakriješ tolika sramna dela? Zar si se usudio da se uortačiš sa ovim, kako bi zarad pogodbe oko provincija žrtvovao konzulsku čast, blagostanje države, ugled senata i dobrobit najzaslužnijeg građanina?⁴⁴ Za vreme tvog konzulovanja, zbog tvojih odluka i ovlašćenja, senat rimskog naroda državi ne samo da nije smeo da pritekne u pomoć svojim mišljenjem i autoritetom, nego čak ni crinonom. **17** Zar si mislio da si konzul u Kapui⁴⁵ (što si u ono vreme tamo i bio), u kojoj je nekada vladala tiranija, a ne u Rimu, državi u kojoj su se svi konzuli pre vas pokoravali autoritetu senata? Kako si samo u Flaminijevom cirku, gde si bio predstavljen zajedno sa svojim kolegom, smeo da izustiš da si uvek bio milosrdan? Tom izjavom hteo si da pokažeš kako su senat i svi uzorni građani bili okrutni kada su iz otadžbine izbacili onu kugu. Ti, tako sav milosrdan, neprijateljima države predao si mene, svog rođaka, kojeg si odredio da bude po-

smatrač prilikom glasanja prve komicije⁴⁶ na tvojim konzulskim izborima i koji je govorio treći⁴⁷ na januarske Kalende, prilikom tvog stupanja na dužnost konzula; osornim i grubim rečima, od svojih kolena, oterao si mog zeta, a svog rođaka, i svoju rođaku, a moju ćerku; takođe ti, ispoljio si jedinstvenu plemenitost i milosrđe kad sam ja pao zajedno sa državom pod udarcem konzula, a ne tribuna. Bio si takva hulja i nitkov, da nisi dopustio da protekne ni jedan čas između moje propasti i tvog dobitka, bar toliko da se malo stišaju jadikovke i bol koji je vladao u gradu. **18** Još nije ni obelodanjeno da je država sahranjena, a tebi su već bile isplaćene pogrebne usluge. U istom času moja kuća bila je pljačkana i u plamenu,⁴⁸ dragocenosti iz nje prenošene su kod konzula,⁴⁹ mog komšije na Palatinu, a iz vile u Tuskulumu kod njegovog kolege,⁵⁰ takođe mog komšije. Kada je uz pomoć istih ljudi izglasana odluka koju je predložio onaj isti gladijator,⁵¹ kada na forumu nije bilo slobodnih ljudi, a kamoli čestitih građana, kada se sve dešavalo mimo znanja rimskog naroda i kad je senat bio slomljen i ponižen, ovoj dvojici bezbožnih i grešnih konzula dodeljena su novčana sredstva, provincije, legije, ovlašćenja.

VIII Vi, naši sadašnji konzuli, vašom hrabrošću uspeli ste da sprečite rušenje države koje su započeli ovi bivši konzuli; u tome su vam zdušno pomogli narodni tribuni i pretori svojom izuzetnom odanošću i revnošću. Šta da kažem o izvanrednom čoveku Titu Aniju?⁵² **19** Da li će iko ikada moći dostojno da opiše čoveka takvog formata! Pošto je smatrao da lošeg građanina, ili bolje rečeno, domaćeg izdajnika, treba slomiti sudskim putem, ukoliko se u državi poštuju zakoni, i da tek ako se sam sudski postupak silom ometa i sprečava – u tom slučaju drskost treba savladati hrabrošću, bes razboritošću, neopreznost mudrošću, bandu naoružanim četama, silu silom; prvo je podneo tužbu za primenu sile.⁵³ Kasnije, budući da je uvideo da dotični (Klodije) uklanja sva legalna sredstva, postarao se da onaj, gore pomenuti, ne može baš sve da postigne silom; on nas je poučio da ni privatne kuće, ni hramovi, ni forum, ni kurija, neće moći da se odbrane od domaćeg razbojništva bez izvanredne hrabrosti,

velikih novčanih sredstava i naoružanih četa. Posle mog odlaska, prvo je on od čestitih građana odagnao strepnju, od drskih nadu, od vašeg staleža strah i od države ropsku poslušnost. **20** Zastupajući takvo mišljenje, sa podjednakom hrabrošću, odlučnošću i odanošću kao i Milon, Publije Sestije⁵⁴ smatrao je da zarad mog spasenja, vašeg autoriteta i dobrobiti države nikada ne treba da se uklanja ni pred neprijateljem, ni pred silom, ni pred neprijateljskim nasrtajima, ni pred opasnošću po sopstveni život. Na skupovima nečasnih građana toliko se svesrdno založio za uticaj senata, koji je tada bio uzdrman, da ništa nije bilo omiljenije od vašeg imena, niti cenjenije od vašeg ugleda. Ne samo da me je branio svim sredstvima koja su dostupna narodnom tribunu, već mi je činio i druge usluge, kao da mi je brat najrođeniji. Toliko su mi bili od pomoći njegovi klijenti, oslobođenici, ukućani, materijalna sredstva i njegova pisma, da se činilo kako je on ne samo moj dobročinitelj, nego i sapatnik u mojoj nesreći. **21** Videli ste usluge i revnost koju su prema meni pokazali i mnogi drugi. Koliko je Gaj Cestilije⁵⁵ bio naklonjen meni, koliko se zalagao za vas i koliko je postojana bila njegova podrška našoj politici! Šta reći o Marku Cispiju?⁵⁶ Svestan sam koliku zahvalnost dugujem njemu samom, njegovom ocu i bratu; iako smo bili na suprotnim stranama u jednoj privatnoj parnici, zarad mojih zasluga za državu oni su zanemarili svoje lično neprijateljstvo. Zatim, treba spomenuti Tita Fadija,⁵⁷ koji je bio moj kvestor, i Marka Kurcija,⁵⁸ čijem sam ocu ja bio kvestor; njih dvojica pokazala su veliku brigu, naklonost i odlučnost u ovoj mojoj nevolji. Mnogo toga meni u prilog rekao je Gaj Mesije,⁵⁹ što zbog ličnog prijateljstva, što zbog slaganja po državnim pitanjima; u početku on je samostalno izneo predlog o mom povratku. **22** Da je Kvint Fabricije,⁶⁰ uprkos nasilju i oružju, uspeo da sprovede ono što je nameravao u vezi sa mojim spasenjem, već u januaru mesecu mi bismo povratili naš pređašnji položaj; u zalaganju za mene podsticala ga je njegova neiscrpna energija, sprečavalo ga je nasilje, a ponovo pozivao vaš autoritet.

IX I na kraju, već ste mogli da primetite kakvo je raspoloženje pretora prema meni, budući da se Lucije Cecilije⁶¹ privatno trudio da

mi pomogne svim svojim raspoloživim sredstvima, a javno, sa skoro svim svojim kolegama, izneo je predlog o mom povratku i sprečio pljačkaše moje imovine da to razbojništvo ozvaniče na sudu. Tek što je stupio na dužnost, Marko Kalidije⁶² objavio je koliko mu je stalo do mog spasenja. **23** Sve što su Gaj Septimije,⁶³ Kvint Valerije,⁶⁴ Publije Kras,⁶⁵ Sekst Kvintilije, Gaj Kornut⁶⁶ činili bilo je usmereno u moju i državnu korist. Dok se rado sećam ovakvih prijatnih stvari, namerno ne pominjem zla koja su mi neki naneli. Sada nije pravi čas da se prisećam nepravdi koje bih, čak i da mogu da se osvetim, više voleo da zaboravim. Ceo moj život treba da posvetim nečem drugom: da se odužim onima koji su se zalagali za mene, da gajim prijateljstva sa onima koji su se u nevolji pokazali kao pravi prijatelji, da povedem rat dokazanim neprijateljima, da oprostim svojim zaplašanim prijateljima, da ne pronalazim izdajnike, već da tugu izazvanu mojim odlaskom ublažim dostojanstvenošću svog povratka. **24** Čak i kad bi mi do kraja života jedina dužnost bila da predvodnicima, tvorcima i pokretačima mog povratka iskazujem svoju zahvalnost, ipak smatram da mi je preostalo malo vremena da bih mogao samo da nabrojim njihove zasluge, a kamoli da im se odužim. Kada ću ja, kada će svi moji najdraži ovom čoveku⁶⁷ i njegovoj deci iskazati zahvalnost? Kakvo pamćenje, kakvu snagu uma i moć zapažanja bi trebalo da imamo kako bismo mogli da uzvratimo na takva i tolika dobročinstva? Kad sam bio očajan i malodušan, on mi je prvi pružio svoju konzulsku zaštitu i desnicu ruku; povratio me je iz mrtvih, od očajanja doveo do nade, iz progonstva do spasenja; osećao je toliku naklonost prema meni i odgovornost prema državi, da je iznašao način kako da moju nesreću ne samo ublaži, nego i uzvisi. Da li mi se išta veličanstvenije i lepše u životu moglo dogoditi od onoga što ste na njegov predlog izglasali: da svi iz cele Italije, kojima je na srcu dobrobit države, dođu kako bi povratili i odbranili mene jednog, slomljenog i gotovo uništenog; da istim onim rečima koje su konzuli upotreбили samo tri puta od osnivanja Rima, da bi iz cele države pozvali sve one koji su mogli da čuju njihov glas, senat poziva sve građane, iz svih sela i gradova širom cele Italije, da odbrane samo jednog čoveka.

X 25 Šta sam slavnije svojim potomcima mogao da ostavim u amanet od onog senatskog zaključka po kojem onom građaninu koji se ne založi za moj spas nije na srcu dobrobit države. Naime, toliko je vaš uticaj bio snažan, a ugled konzula toliko izvanredan, da je onaj ko nije došao smatrao da je počinio podlo i sramno delo. Pošto je u Rim došao neverovatno veliki broj ljudi – skoro cela Italija, isti taj konzul pozvao vas je da se u punom sastavu okupite na Kapitolu.⁶⁸ Tom prilikom mogli ste da spoznate koliku snagu ima urođena dobrota i istinska plemenitost. Kvint Metel, moj neprijatelj i rođak mog neprijatelja, poštujući vašu volju, odrekao se svog ličnog neprijateljstva. Publije Servilije,⁶⁹ čija je slava jednaka njegovoj čestitosti i naklonosti prema meni, koristeći se izuzetnom snagom svog ugleda i besedničkog dara pozvao je Kvinta Metela da bude dosledan junačkim delima i vrlinama svojih slavni predaka, budući da njihova krv teče njegovim venama, i da sledi primer svog pokojnog brata, pristalice moje politike, kao i svih Metela, velikih patriota koji su, ne tako davno, otišli na onaj svet; među njima posebno mesto zauzima Numidantin,⁷⁰ čiji je odlazak iz otadžbine svojevremeno svima izgledao častan, ali ipak žalostan. **26** Tako božjom voljom nadahnut Kvint Metel, od neprijatelja što mi je pre ove konzulske službe bio, postade ne samo zaštitnik mog života, nego i jedan od inicijatora za obnavljanje mog ugleda. Onog dana kada se vas senatora okupilo četiri stotine i sedamnaestorica, i u prisustvu svih magistrata, samo jedan čovek⁷¹ imao je različito mišljenje od svih vas; to je onaj što je svojim zakonom bio predložio da se zaverenici⁷² pozovu, makar i iz mrtvih. Takođe, istog tog dana pošto ste uz mnogo veličanstvenih reči zaključili da je zahvaljujući mojim nastojanjima država bila spasena, isti konzul postarao se da najugledniji ljudi u državi sledećeg dana tu odluku saopšte na skupštini. U prisustvu cele Italije on je predivno besedio o mom slučaju i postigao to da se nije mogao čuti nikakav osoran glas koji bi kakav najamnik i propalica izrekao protiv čestitih građana.

XI 27 Vi ste se takođe pridružili tim naporima koji su bili usmereni na moj povratak i potvrdu mog ugleda. Doneli ste odluku da niko ne sme da spreči donošenje zaljučka koja se mene tiče; da će onaj ko to

bude učinio suočiti s vašim dubokim neodobravanjem; da ćete takav čin smatrati direktno uperenim protiv države, dobrobiti čestitih građana i sloge svih staleža, te da će se o tome odmah povesti rasprava ovde u senatu, a meni ste naložili da se vratim, čak i ako budu nastavili da me bez argumenata napadaju.⁷³ Šta reći o činjenici da ste zaključili da treba zahvaliti onima koji su došli iz municipija, i da ste tražili da se okupe u podjednakom broju onog dana kada stvar bude došla na glasanje? Naposljetku, šta sa činjenicom da nas je onog dana⁷⁴ koji je Publije Lentul učinio danom ponovnog rođenja za mene, mog brata i našu decu, i koji neće umreti s nama nego će se večno pamtiti, sam Lentul pozvao u otadžbinu pred centurijskom skupštinom, za koju su naši preci smatrali da treba da ima najveći autoritet, a da su iste one centurije koje su me svojevremeno izabrale za konzula sada pohvalile moj konzulat? **28** Zar je tog dana bilo građanina, ma kojeg starosnog doba i zdravstvenog stanja, koji nije smatrao da je njegova dužnost da glasa za moje spasenje? Kad ste na Marsovom polju videli toliko naroda? Kad ste videli takav krem cele Italije i svih staleža? Kad ste videli da tako ugledni ljudi skupljaju i broje glasove i nadgledaju glasanje? Zahvaljujući naročitom i izvrsnom dobročinstvu Publija Lentula, ne samo da smo vraćeni u otadžbinu, kao još neki slavni građani, nego smo natrag dovezeni u zlatnim trijumfalnim kolima sa ukrašenim konjima.⁷⁵ **29** Da li ću ikad moći da iskažem dovoljnu zahvalnost Gneju Pompeju? On je ne samo pred vama, sa kojima je bio istomišljenik, nego i pred celim narodom izjavio da sam ja sačuvao rimski narod, i da su moja i sudbina rimskog naroda povezane. Kod razboritih građana založio se za moj slučaj, neupućene je o tome obavestio, čestite građane je ohrabrio, a nepoštene zauzdao svojim autoritetom. Rimski narod je ne samo podsticao nego i preklinjao da dela u moju korist, kao da sam mu brat ili roditelj. Iako zbog opasnosti od krvoprolića sam nije smeo da napušta kuću,⁷⁶ od prošlogodišnjih narodnih tribuna zatražio je da objave i podnesu zakonski predlog za moj povratak. U nedavno osnovanoj koloniji,⁷⁷ gde je bio magistrat i gde niko nije mogao da mu se suprotstavi, autoritetom časnih građana i zvaničnim dokumentima

potvrdio je da je protiv mene bilo upotrebljeno nasilje i okrutni privilegijum.⁷⁸ Pompej je bio glavni zagovornik ideje da je potrebna pomoć cele Italije da bi se izmolio moj povratak. Pošto je oduvek bio moj blizak prijatelj, sad se čak trudio da svoje prijatelje navede da mi budu naklonjeni.

XII 30 Na koji pak način da se odužim Titu Aniju⁷⁹ za njegova dobročinstva? Svaki njegov postupak, svaka misao, jednom rečju ceo njegov tribunat nije bio ništa drugo do nepobediva odbrana mog života. Šta da kažem o Publiju Sestiju?⁸⁰ Svoju blagonaklonost i odanost prema meni pokazao je ne samo duhovno, tugujući zbog mog odlaska, nego čak i fizički, zadobivši teške telesne rane. Gospodo senatori, svakom sam od vas pojedinačno iskazao i iskazivaću zahvalnost. Na početku sam vam svima zajedno zahvalio najbolje što sam umeo, ali ja nemam reči toliko lepih koliko vi zaslužujete. Iako su me mnogi zadužili svojim izuzetnim dobročinstvima, koja se ne smeju prećutati, ipak, date okolnosti i moja obazrivost nalažu mi da se ne upuštam u pojedinačno nabranje vaših zasluga; naime, teško bi bilo svakoga pomenuti, ali i nepravedno nekoga izostaviti. Ja, gospodo senatori, sve vas treba da poštujem kao bogove. Ali, kao kad se obraćamo samim besmrtnim bogovima, pa ne molimo uvek jedne iste, nego u nekim slučajevima jedne a u drugim druge, tako ću i ja postupiti prema ljudima koji su mene zadužili; sve do kraja svog života istaću i ponavljaju njihove zasluge prema meni. **31** Danas sam pak odlučio da pojedinačno zahvalim magistratima i jednom privatnom licu,⁸¹ čoveku koji je radi mog spasenja pohodio municipije i kolonije, na kolenima preklinjao rimski narod i iznosio predlog koji ste vi usvojili i vratili mi dostojanstvo. Vi ste me uzdizali u časovima moje najveće slave, i branili ste me, koliko ste mogli, u časovima moje nesreće, oblaćeci crninu i gotovo plaćuci za mnom. Naše iskustvo nam govori da senatori nisu menjali odeću čak ni kad bi njih same snašla kakva nevolja, ali zbog moje nesreće senat je nosio crninu, sve dok ga u tome nisu sprečili edikti onih⁸² koji ne samo da mi sami nisu pritekli u pomoć nego su čak i vas onemogućili da molite za moje spasenje. **32** U takvim okolnostima, i kada sam shvatio da sada kao privatno lice treba da se obračunam sa istom onom bandom koju sam

kao konzul savladao vašim autoritetom, a ne oružjem, svakojake misli su mi prolazile kroz glavu.

XIII Konzul⁸³ je na skupštini rekao da će kazniti rimske vitezove za događaje na Kapitolskom bregu. Tako je i bilo – neki vitezovi su pod punim imenom prekoreni, drugi pozvani na sud, a neki oterani u progonstvo. Bilo je nemoguće ući u hramove, ne samo zbog prisustva naoružanih ljudi, nego i zbog rušenja stepenica.⁸⁴ Drugi konzul⁸⁵ se tajnom pogodbom, po kojoj je dobijao deo plena, obavezao ne samo da izda i mene i državu, nego čak da nas preda pravo u ruke državnim neprijateljima. Oni su imali još jednog saučesnika⁸⁶ koji je pred gradskim kapijama stajao sa velikom vojskom i imperijumom dobijenim na duži niz godina, i za kojeg ne kažem da mi je bio neprijatelj, ali znam da je ćutao kada se tako govorkalo. **33** U to vreme smatralo se da su se građani podelili u dva tabora: jedni su, zbog neprijateljstva prema meni, tražili da se predam, a drugi su me branili bojažljivo, zbog mogućnosti da budem optužen za ubistvo.⁸⁷ Zbog svega toga, pošto sam uvideo da u senatu nema pravih lidera, da me je jedan deo magistrata napao, drugi izdao, a treći napustio, da su robovi upisivani u biračke spiskove pod lažnim izgovorom da su udruženi u kolegijume; da je svim Katilininim četama, sa skoro istim ljudima na čelu, ponovo stavljen u izgled pokolj i palež; da su rimski vitezovi u paničnom strahu od novih proskripcija; da se municipije plaše razaranja, a svi zajedno novog krvoprolića, mogao sam, mogao, gospodo senatori, da se branim silom i oružjem imajući u tome podršku velikog broja hrabrih ljudi, i ne može se reći da mi je u tim trenucima nedostajalo one, vama dobro poznate, srčanosti. Međutim, uvideo sam da će mi, čak i ako pobedim trenutne neprijatelje, tek predstojati borba sa odveć velikim brojem drugih. Ako bih pak bio pobeđen, mnogi čestiti građani stradali bi zbog mene, zajedno sa mnom, pa čak i posle moje pogibije; takođe, dok bi se za narodnog tribuna⁸⁸ odmah našli osvetnici, a sud o mojoj smrti bio bi prepušten budućim naraštajima.

XIV 34 Pošto sam kao konzul dobrobit države odbranio bez mača, nisam hteo da sada kao privatno lice sopstveni život branim oružjem;

bilo mi je draže da čestiti građani oplakuju moju sudbinu nego da očajavaju nad svojom. Da sam samo ja poginuo, to bi bilo loše samo po mene, a da su sa mnom stradali i mnogi drugi, to bi bilo pogubno po državu. Da sam mislio da će moje nevolje dugo trajati, pre bih se ubio nego večno patio, ali pošto sam shvatio da ćemo država i ja podjednako dugo biti odsutni iz ovog grada, smatrao sam da ni ja ne treba da ostanem budući da je ona prognana; a onda kada je bila pozvana da se vrati – i mene je donela sa sobom. Dok mene nije bilo, nije bilo ni zakona, ni sudskih procesa, ni prava magistrata, ni autoriteta senata, ni slobode, ni bogatog roda useva, ni pobožnosti, ni poštovanja prema bogovima i ljudima. Da je sve to zauvek nestalo, više bih žalio za vašim blagostanjem nego čeznuo za sopstvenim, ali znao sam da će moja dužnost biti da se vratim zajedno sa svim ovim, ako to jednog dana opet bude dozvano. **35** Najpozudaniji svedok tih mojih razmišljanja isti je onaj čovek koji je bio i čuvar mog života, Gnej Plancije.⁸⁹ Nije mnogo mario za sve privilegije i materijalnu korist koje mu je pružala njegova služba namesnika provincije, nego je celu svoju kvesturu posvetio tome da me potpomogne i sačuva. Da je on bio kvestor dok sam ja upravljao vojskom, bio bi mi kao sin, ali pošto mi je pomagao u ličnoj nevolji a ne u obavljanju službe, odsad ću ga smatrati roditeljem. **36** Gospodo senatori, budući da sam se vratio u državu zajedno sa njom samom, ne samo da ću jednako odvažno kao ranije dizati glas u njenu odbranu, nego će moje nastojanje u tom pravcu biti još snažnije.

XV Naime, ako sam je branio onda kad mi je bila nešto dužna, šta treba da činim sad kada je ona mene toliko zadužila? Zar bi išta moglo da duševno slomi i savlada mene, čija sama nevolja, kao što vidite, predstavlja svedočanstvo ne samo o tome da nemam nikakve krivice, već i o mojoj dvostrukoj zasluži za državu? Jer ja sam dopao nevolje zbog toga što sam branio državu, i svojom voljom sam pristao na nju zato da državu koju sam odbranio ne bih sopstvenim postupcima doveo na ivicu propasti. **37** Za mene rimski narod nisu – kao što je to bilo u slučaju Publija Popilija,⁹⁰ vrlo uglednog čoveka – molili mladi sinovi niti brojni rođaci, niti su, kao za Kvinta Metela, slavnog

čoveka izuzetnih kvaliteta,⁹¹ rimski narod preklinjali uplakani i u crnini: ugledan, iako još mlad, sin,⁹² ni Lucije i Gaj Metel, konzulari, ni njihova deca, ni Kvint Metel Nepot, koji se tada kandidovao za konzula, ni Lukuli, ni Serviliji, ni Scipioni, čija je majka bila iz roda Metela. Za mene je jedino molio moj brat, koji me je poštovao kao sin, savetovao kao roditelj, a voleo kao brat; crninom, suzama i svakodnevnim molbama podsticao je čežnju za mnom i sećanja na moje zasluge. Iako je odlučio da podeli sa mnom istu sudbinu i isti dom, u životu ili smrti, ukoliko uz vašu pomoć ne bude uspeo da me vrati, on ipak nije nikad ustuknuo pred velikim teškoćama, ni pred svojom usamljenošću, ni pred snagom i oružjem neprijatelja. **38** Još jedan čovek bio je hrabar i istrajan branilac mojih interesa: to je Gaj Pizon,⁹³ moj zet, koji se nije osvrtao na pretnje mojih neprijatelja, neprijateljstvo koje je prema meni gajio konzul, njegov rođak (i moj, preko ženidbenih veza), i zapostavio je svoju kvesturu u Bitiniji i Pontu zalažući se za moje spasenje. Nikada senat nije doneo neku odluku o Publiju Popiliju,⁹⁴ niti je ikada u ovom staležu razmatran slučaj Kvinta Metela.⁹⁵ Oni su rehabilitovani na predlog narodnih tribuna, ali tek posle smrti svojih neprijatelja, i to tek pošto se prvi od njih pokorio senatu, a drugi izbegao nasilje i krvoproliće. Naime, Gaj Marije⁹⁶ je, u naša vremena, treći konzular pre mene koji je proteran prilikom građanskih nemira. Ne samo da ga senat nije doveo natrag, nego je on, kada se vratio, celi senat gotovo uništio. U svim tim slučajevima nije postojao konsenzus magistrata, ni poziv rimskog naroda da se odbrani država, ni pokret cele Italije, ni odluke municipija i kolonija. **39** Gospodo senatori, pošto mi je vaš autoritet naložio povratak, pošto me je rimski narod pozvao, država molila, a cela Italija donela na svojim ramenima, sada kad mi je vraćeno ono što nije bilo u mojoj moći, svim silama ću se truditi da sačuvam ono u šta treba da uložim vlastite napore – naročito imajući u vidu da sam povratio sve ono što sam izgubio, a vrlina i vera nikada me nisu ni napuštale.

Beleške

¹ Prvo mesto na lestvici državnih službi (*gradus honoris*) zauzima konzulsko zvanje. Ciceron je bio konzul 63. godine.

² Zbog sumnjivih Katilinih namera, iako je bio *homo novus*, Ciceron je dobio podršku jednog dela senatorskog staleža na konzulskim izborima za 63. Kada je postao konzul, Ciceron je delao potpuno u skladu sa interesima optimata. Na Ciceronov zahtev potkrepljen dokazima o Katilininim intrigama, Senat je odlučio konzulske izbore za 62. godinu (iako samo na nekoliko dana, što nije u potpunosti zadovoljilo Cicerona). Kada je Ciceron izneo konkretne dokaze o Katilininoj zaveri, Senat je doneo *senatus consultum ultimum*, koji konzulima daje vanredna ovlašćenja. Posle gušenja Katilinine zavere, Ciceronu su senatori dodelili naziv *pater patriae*. Izvori se ne slažu ko je od senatora Ciceronu prvi ukazao tu čast (pominju se Katon Utički i Kvint Katul).

³ Vidi u predgovoru o odlukama Senata iz avgusta 57.

⁴ *L. Ninnius Quadratus*, narodni tribun 58, već početkom godine zalagao se da Senat nešto preduzme kako bi se spasao Ciceron. Kad je Senat odlučio da obuče crninu, konzul Aul Gabinije sprečio je to svojim ediktom. Pred sam Ciceronov odlazak iz Rima, narodni tribun Klodije fizički je sprečio Ninija da interveniše u Ciceronovu korist. Oko 1. juna Ninije je pred Senatom ponovo postavio pitanje Ciceronovog povratka. Senat je jednoglasno doneo odluku u prilog tome, ali prilike još uvek nisu bile sazrele za ostvarenje odluke.

⁵ Ciceron misli na Klodija.

⁶ Način na koji se Ciceron obračunao sa Katilininim pristalicama 63. godine (u čemu je imao moralnu, ali ne i formalnu podršku Senata) Klodiju je poslužio kao odličan izgovor da se osveti svom starom neprijatelju. Krajem januara ili početkom februara 58. Klodije je izneo zakonski predlog da se svako ko je bez suda pogubio rimskog građanina liši građanskih prava. Ovaj *lex de capite civis Romani* glasilo je: *qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur* – Cass. Dio 38.14.4; Vell. Pat. 2.45.1. U stvari, to je bila potvrda starog *lex Sempronia*, na koji je ukazivao Cezar kada se 5. decembra 63. izjasnio protiv pogubljenja Katilinih pristalica. Iako se u Klodijevom predlogu nije pominjalo Ciceronovo ime, bilo je jasno da je bio uperen protiv njega. Noć pred glasanje o tom predlogu, sredinom marta 58, Ciceron je napustio Rim; predlog je usvojen, a Ciceronova imanja su opljačkana.

⁷ Za svoje akcije protiv Cicerona Klodije je obezbedio podršku konzula Aula Gabinija i Lucija Kalpurnija Pizona. Početkom 58. Klodije je izneo predlog da konzuli dobiju pravo da sami izaberu provincije kojima će sledeće godine

upravljati, umesto da se upravnici, kao što je obično bivalo, odrede žrebom. Ovaj *lex de provinciis* usvojen je istog dana kada i *lex de capite civis Romani*. Oba konzula zaista su upravljala izabranim, najbogatijim provincijama, Gabinije Sirijom a Pizon Makedonijom.

⁸ Osam narodnih tribuna iznelo je predlog o Ciceronovom povratku pred *concilium plebis* u oktobru 58, ali narodni tribun Sekst Elije Lig uložio je veto – Cic. *Sest.* 68; *Dom.* 49; *Har. resp.* 5.

⁹ Tj. Klodije.

¹⁰ Pet Katilininih pristalica, od kojih su čak četvorica bila iz redova senatora, po naredbi i uz prisustvo Cicerona pogubljeni su na Kapitolu u zatvoru zvanom *Tullianum*.

¹¹ Tj. Pompej, kojeg je Klodije počeo otvoreno da napada. U avgustu 58. u Senatu se pojavio rob koji je priznao da je nameravao da ubije Pompeja. Veliki Pompej (nadimak *Magnus* dobio je zbog svojih vrlo uspešnih osvajanja) toliko se preplašio da je ostatak godine praktično proveo u kućnom pritvoru, van političkih događanja – Cic. *Dom.* 67; *Sest.* 69; *Plut. Pomp.* 49.

¹² Država je imala konzule, ali, kao što će nešto kasnije objasniti, Ciceron odbija da ih nazove tim časnim imenom.

¹³ Dok se Ciceronu nije omogućio povratak, Senat je odbijao da donosi bilo kakve odluke.

¹⁴ Nekoliko dana posle Ciceronovog odlaska iz Rima, Klodije je izneo zakonski predlog direktno uperen protiv Cicerona, tzv. *lex de exsilio Ciceronis*. Po odredbama tog predloga, Ciceron je *prognan* na osnovu prethodne odluke *De capite civis Romani* (vidi belešku 6) i ne stoji da on tek *treba da bude prognan*. Upotrebu prošlog vremena u ovoj formulaciji Ciceron smatra strašnom greškom – Cic. *Dom.* 18; 47. Ipak, ta formulacija verovatno stoji opravdano, jer je svojim odlaskom Ciceron praktično priznao svoju krivicu. Postoji slično mesto kod Livija (26.3.12): *postquam dies comitiorum aderat, Cn.Fulvius exulatum Tarquinius abiit. id ei iustum esse scivit plebs*. Vidi J. L. Strachan & M. A. Davidson, *Cicero and the Fall of the Roman Republic*, New York – London 1903. Istom odlukom precizirana je i teritorija, 500 milja oko Rima, u okviru koje je Ciceron stavljen van zakona – Cic. *Dom.* 26; 51.

¹⁵ Cic. *Sest.* 53; 69; *Plut. Cic.* 32; 33. Krajem aprila predlog je usvojio *concilium plebis*. Zbog okrutnih odredbi Ciceron je taj predlog uporedio sa Sulinim proskripcijama. Cic. *Dom.* 43; 44; 58; *Red. Sen.* 8.

¹⁶ *P. Lentulus Spinther*, konzul 57, blizak Ciceronov prijatelj, odmah po stupanju na dužnost predložio je da se Ciceron pozove iz progonstva.

¹⁷ Kalende su prvi dan u mesecu.

¹⁸ *Q. Metellus Nepos*, konzul 57, ranije je bio Ciceronov neprijatelj. Krajem 63, kao narodni tribun (čiji je mandat počinjao oko 10. decembra), Metel je sprečio Cicerona da govori o svojim zaslugama za državu. U stvari, Metel Nepot bio je Pompejev čovek, i njegovo neprijateljstvo prema Ciceronu bilo je motivisano Pompejevim nezadovoljstvom zbog Ciceronovog sve većeg ugleda i hvalisanja tokom 63. godine. To neprijateljstvo pominje i Ciceron nešto dalje u svom govoru.

¹⁹ *App. Claudius Pulcher*, pretor 57, Klodijev brat, jedini je bio protiv Ciceronovog povratka. Svi narodni tribuni 57. osim Kvinta Numerija Rufa i Atilija Serena, Katonovog zeta, bili su na Ciceronovoj strani. Vidi: Ciceron, *Beseda za Milona*, tekst prir. i prev. V. Nedeljković, uvod i komentar Ž. Petković, Sremski Karlovci – Novi Sad 1998, str. 176.

²⁰ Vidi belešku 12.

²¹ Taj čovek je sam Ciceron, a pokolj i paljevinu sprečio je gušenjem Katilinine zavere.

²² Ova formulacija vrhunac je Ciceronove ironije. *Slavni konzul* kojeg Ciceron ovde pominje jeste isti onaj Gabinije kojeg je nešto ranije (§3) nazvao podmićenim, i za kojeg će nešto kasnije (§11) imati samo pogrđnih reči.

²³ Radi se o Publiju Sestiju, narodnom tribunu 57. On je pomogao Ciceronu još 63. prilikom gušenja Katilinine zavere. Krajem 58, kao narodni tribun, Sestije se uputio u Galiju da od Cezara izmoli dozvolu za Ciceronov povratak.

²⁴ Vidi belešku 16.

²⁵ Konzulski izbori održavali su se leti (obično jula meseca), a konzuli su stupali na dužnost 1. januara sledeće godine.

²⁶ Tj. Klodije.

²⁷ Vidi belešku 15.

²⁸ Ciceron je smatrao da ta odluka nije legalna, jer ju je potvrdio *concilium plebis* a ne *comitia centuriata*, koja su bila nadležna za pitanja prava građanstva – Cic. *Sest.* 65; *Pis.* 30. Isto tako, pošto je odluku doneo *plebs* a ne celi narod (*populus*), ona nije smatrana za *lex* već za *plebiscitum*. Ciceron je još tvrdio da je Klodijev zakon bio uperen samo protiv jedne osobe, tj. da je to *privilegium*, zabranjen po Zakonu dvanaest tablica – Cic. *Sest.* 65; *Dom.* 43; 80; 110. Zbog svega toga, Ciceron tu odluku nikad nije nazvao zakonom. Vidi: Ciceron, *Beseda za Milona*, str. 38.

²⁹ *Q. Lutatius Catulus* bio je pristalica konzervativne politike i jedan od najuglednijih optimata u prvoj polovini I veka. Od 83. bio je pristalica Sule. Kao konzul 78. suprotstavio se svom kolegi Lepidu, koji je hteo da liberalizuje Suline konzervativne mere. Katul se suprotstavio davanju velikih ovlašćenja Pompeju 67. i 66. godine. Bio je cenzor 65. zajedno sa Krasom. Njegov politički uticaj

potpuno je oslabio kada ga je na izborima za velikog pontifika 63. glatko pobedio Cezar, tada (po rimskom shvatanju) još mlad.

³⁰ *L. Cornelius Cinna* bio je konzul 87–84. Uprkos zakletvi koju je dao Suli – da će poštovati njegove nedavno donesene zakone – predložio je da se stanovnicima Italije da pravo građanstva i da se pozovu Sulini protivnici koji su otišli u progonstvo. Zbog protivljenja konzervativaca morao je da napusti Rim. Krajem 87. silom je ušao u grad zajedno sa Marijem, i njih dvojica bili su konzuli 86. Katulova rečenica o dva loša konzula odnosi se na njih. Posle Marijeve smrti, Cina je suvereno vladao Rimom u periodu od 86. do 84. godine (taj period naziva se *Cinnae dominatio*), ali izgleda da je njegova politika bila liberalna i pomirljiva. Ubijen je 84. u Ankoni, kada je Italijom već zavladao strah od Sulinog povratka sa Istoka.

³¹ Vidi belešku 18.

³² *Cornelius Cethegus* bio je pretor 63. i jedan od petorice Katilinih pristalica pogubljenih 5. decembra 63.

³³ Ciceron ovde misli na Aula Gabinija.

³⁴ *A. Gabinius* kao narodni tribun 67. predložio je da se jednom od konzula daju vanredna ovlašćenja da bi se obračunao sa gusarima na celom Mediteranu. Svi su znali da to jedino može da bude Pompej, i Senat se tome uzalud protivio. Na kraju, Pompej je dobio veća ovlašćenja od onih koje je Gabinije predlagao i u kratkom roku iskorenio je gusarenje.

³⁵ Tj. Klodije.

³⁶ Po stupanju na dužnost narodnog tribuna, 10. decembra 59, Klodije je predložio četiri popularska zakona. Jedan od njih ograničio je primenu *lex Aelia et Fufia*. To je zakon iz II veka, koji je davao pravo najvišim magistratima da onemoguće zasedanje skupštine ako ustanove da postoje nepovoljna nebeska znamenja. Ograničavanjem primene tog zakona Klodije je hteo da spreči ponavljanje situacije iz 59. godine, kada je Bibul primenom tog zakona pokušao da ospori Cezarov izbor za konzula i sve njegove odluke.

³⁷ Početkom 58. svi su oni molili da se Ciceron ne otera u progonstvo.

³⁸ 5. decembra 63.

³⁹ *L. Calpurnius Piso Caesoninus*, zahvaljujući svojim prijateljskim odnosima sa trijumvirima (pre svega zbog braka svoje ćerke Kalpurnije i Cezara), dobio je konzulat 58. godine. Ciceronove molbe za pomoć on nije tako osorno odbio kao Gabinije, nego ga je savetovao da napusti Rim, a svoju pasivnost objašnjavao je solidarnošću sa svojim kolegom (koji je bio u dugovima, pa je svoj finansijski položaj trebalo da popravi upravom nad bogatom provincijom). U govoru *In Pisonem* Ciceron se obrušio na Pizonovu prokonzularnu upravu u Makedoniji. Pizon je ostao neutralan u građanskim ratovima 49–43.

⁴⁰ Veliki broj robova koji su pristizali u Italiju bio je iz Kapadokije.

⁴¹ Epikurejsko učenje nije bilo naročito omiljeno u Rimu I veka pre n. e. To je posledica vulgarizacije ovog učenja i svođenja na jedan princip, zadovoljstvo, po kojem je epikurejstvo postalo prepoznatljivo.

⁴² *Officium* je stoički termin. U I veku pre n. e. uticaj stoicizma u Rimu bio je velik; Ciceronova rasprava *De officiis* inspirisana je istoimenim delom stoičara Panetija (II vek), koji je bio u Scipionovom krugu.

⁴³ Ciceronova ćerka Tulija bila je udata za Pizona Frugija, rođaka ovog konzula.

⁴⁴ Tj. Cicerona.

⁴⁵ Kapua je grad u Kampaniji u kojem je Pizon imao funkciju duovira.

⁴⁶ Ostale komicije obično su glasale isto kao prva, i zato se smatralo da je glasanje u prvoj komiciji najvažnije.

⁴⁷ 1. januara 58. Ciceron je govorio treći po redu, posle Pompeja i Krasa, što se smatralo za veliku čast.

⁴⁸ Dan posle Ciceronovog odlaska, pošto je usvojen *lex de capite civis Romani*, Klodije je sravnio sa zemljom Ciceronovu kuću na Palatinu i opljačkao njegovo imanje.

⁴⁹ Tašta konzula Pizona imala je kuću na Palatinu.

⁵⁰ Gabinije je imao vilu u Tuskulumu.

⁵¹ Tj. Klodije.

⁵² *T. Annius Milo* bio je neznatnog porekla po ocu, pa ga je još u mladosti usvojio Tit Anije, deda po majci, i time ga uveo u ugledni plebejski rod Anija; kognomen *Milo* dobio je po čuvenom atletu iz Krotona. O Milonu se ne zna gotovo ništa pre njegovog tribunata 57. godine, kada se uspešno suprotstavio Klodiju koristeći njegove metode, tj. okupljajući bande ljudi sumnjivog porekla i ugleda radi uličnih sukoba. Jedan od njihovih obračuna, 52. godine (ovog puta van grada), bio je poguban po Klodija. Milona optuženog za ubistvo Klodija branio je Ciceron, ali neuspešno, pa je Milon poslat u progonstvo. Vratio se u Italiju 48. bez Cezarovog odobrenja i poginuo prilikom opsade jednog grada u južnoj Italiji.

⁵³ Milon je pokušao da optuži Klodija za upotrebu sile (*de vi*) tokom januara 57, kada je Klodije silom sprečio održavanje skupštine koja je trebalo da se izjasni o Ciceronovom povratku. Rasprava o toj tužbi trebalo je da se održi u februaru 57, ali to su sprečili konzul Metel Nepot, pretor Apije Klaudije i tribun Sekst Atilije Seran.

⁵⁴ Vidi belešku 23.

⁵⁵ *C. Cestilius*, najverovatnije kao narodni tribun 57, zalagao se za Ciceronov povratak.

⁵⁶ M. Cispus bio je narodni tribun 57. Pritekao je u pomoć svom kolegi Kvintu Fabriciju, koji je 25. januara 57. javno hteo da govori o Ciceronovom povratku; Klodijevi ljudi su to sprečili – Cic. *Sest.* 76. Cispije je kasnije optužen za podmićivanje na izborima (*de ambitu*), i osuđen je, iako je njegov branilac bio Ciceron – Cic. *Planc.* 75.

⁵⁷ T. Fadius bio je kvestor 63. godine. Kao narodni tribun 57. zalagao se za Ciceronov povratak. Iz nepoznatih razloga je osuđen i prognan 52. godine.

⁵⁸ M. Curtius bio je narodni tribun 57.

⁵⁹ C. Messius, poreklom iz Kampanije, bio je narodni tribun 57. godine. Na početku svog tribunata podneo je poseban zakonski predlog o Ciceronovom povratku, ali ga nije dostavio na glasanje. Bio je izabran za edila 55, ali je morao da se brani na sudu zbog optužbi za podmićivanje na izborima i za nasilje; branilac mu je bio Ciceron. Na početku građanskog rata, 49. godine, kolebao se za koja da se opredeli, ali se kasnije opredelio za Cezara.

⁶⁰ Q. Fabricius bio je narodni tribun 57. godine. Već 25. januara hteo je da progura zakon o Ciceronovom povratku, ali su ga Klodijevi ljudi sprečili – Cic. *Q. fr.* 1.4.3; *Sest.* 75; 78; *Mil.* 38. On se kasnije nigde više ne pominje. Ciceron ga pominje u govoru *Pro Milone* (52. godine), ali ne znamo da li je tada još živ.

⁶¹ L. Caecilius Rufus bio je narodni tribun 63. i podržavao je politiku senata i konzula Cicerona. Bio je *praetor urbanus* 57. i založio se za Ciceronov povratak. Kada je trebalo da organizuje igre, napao ga je Klodije sa svojim ljudima i držao u kućnom pritvoru. Cic. *Mil.* 38. Zajedno sa svojim bratom, podigao je optužbu *de ambitu* protiv Gabinija 54. g. Cic. *Q. fr.* 3.3.2. Sa ostalim Pompejevim pristalicama pao je u ruke Cezara koji ga je pomilovao. *Caes. Civ.* 1.23.2. Izgleda da je živio sve do Avgustovog doba.

⁶² M. Calidius bio je pretor 57. i slagao se sa tim da se Ciceronu omogući povratak. Sigurno je održao govor *De domo Ciceronis* koji pominje Kvintilijan (10.1.23). Podržavao je Milona 52. godine. Bezuspešno se kandidovao za konzula 51. i 50. – Cic. *Fam.* 8.4.1; *Att.* 5.19.3; 6.8.2. Na senatskoj sednici 1. januara 49. zalagao se za Cezara, što mu je donelo upravu nad Cisalpijskom Galijom – *Caes. Civ.* 1.2.3. Umro je u Pjačenci 49. godine, na početku građanskog rata. Bio je jedan od najznačajnijih govornika svoga doba. Kao preteča i pionir neoatičkog pravca u rimskom besedništvu kritikovao je Cicerona. Ciceron je posebno opisao njegov stil u *Brutu* 274–278: *non fuit orator unus e multis, potius inter multos prope singularis fuit*; hvali njegovu eleganciju i ljupkost, ali ga i kudi: *nec erat ulla vis atque contentio*.

⁶³ C. Septimius bio je pretor 57. i pomagao je Ciceronov povratak. Kao propretor 56/5. upravljao je provincijom Azijom.

⁶⁴ *Q. Valerius Orca* bio je pretor 57. godine. Bio je svega nekoliko godina mlađi od Cicerona, a rodio se u gradu Sora, u neposrednoj blizini Arpina, Ciceronovog rodnog mesta. Izgleda da su se njih dvojica poznavali još pre 57. godine – *Cic. Fam.* 13.4.1; 6.1. Posle svoje preture Valerije je upravljao provincijom Afrikom. U građanskom ratu pristao je uz Cezara i uspešno ratovao na Sardiniji – *Caes. Civ.* 1.30; *App.* 2.161.

⁶⁵ *P. Licinius Crassus Dives* bio je pretor 57. i zalagao se za Ciceronov povratak. Od ostalih brojnih predstavnika svog roda, Ciceronovih savremenika, razlikuje se po nadimku *Dives*, iako su taj epitet prisvajali još neki njegovi rođaci. Ne treba ga poistovećivati sa sinom trijumvira Marka Licinija Krasa, Publijem Krasom, koji je takođe bio Ciceronov veran pristalica i obožavalac.

⁶⁶ *C. Caecilius Cornutus* bio je narodni tribun 61. godine. Kao pretor 57. zalagao se za Ciceronov povratak. Bio je namesnik Bitinije 56. godine.

⁶⁷ Ciceron misli na Publija Lentula.

⁶⁸ Senat je sredinom jula 57. odlučio da se zakon o Ciceronovom povratku odmah iznese pred narodnu skupštinu, a da se onaj ko se tome suprotstavi proglasi za državnog neprijatelja. Od četiri stotine sedamnaest okupljenih senatora samo je Klodije glasao protiv – *Cic. Sest.* 129; *Pis.* 35.

⁶⁹ *P. Servilius Vatia Isauricus* bio je konzul 79. i jedan od najuglednijih Sulinih pristalica. Dok je kao prokonzul upravljao Kilikijom, uspešno je ratovao sa tamošnjim plemenima, i imao je trijumf 74. godine. Narednih trideset godina, kao političar starije generacije, učestvovao je u upravljanju državom.

⁷⁰ *Q. Caecilius Metellus Numidicus* bio je konzul 109. godine. Uspešno je ratovao protiv Jugurte, zbog čega je i dobio nadimak *Numidicus*, ali je 107. godine, na njegovo veliko neodobranje, komanda predata Mariju, njegovom dotadašnjem podređenom oficiru. Bio je cenzor 102. i pokušao je da izbac iz Senata glavne demagoge populara, Saturnina i Glaucija, ali nije uspeo. Odbio je da se zakune na Saturninove agrarne zakone 100. godine i otišao je u progonstvo. Njegov povratak, najverovatnije 98. godine, bio je velik uspeh za optimate.

⁷¹ Tj. Klodije.

⁷² Ciceron misli na Katilinine zaverenike.

⁷³ Na pomenutoj sednici sredinom jula 57. Senat je naložio Ciceronu da se vrati ako zbog nečijeg protivljenja glasanje o njegovom povratku bude odloženo za više od pet dana. Ohrabren tom odlukom Ciceron se odvažio da krene u Italiju. Iskrcao se u Brindiziju 5. avgusta 57, a pred njega su izašli svi tamošnji stanovnici i ćerka Tulija. Tog dana bio je njen rođendan, kao i dan osnivanja grada Brindizija – *Cic. Att.* 4.1.4. Tri dana kasnije Ciceron je saznao da je odluka o njegovom povratku zvanično potvrđena 4. avgusta.

⁷⁴ Ciceron misli na 4. avgust 57, kada su centurijske komicije donele zvaničnu odluku o Ciceronovom povratku. Iz cele Italije skupilo se toliko sveta da na

Marsovom polju glasa u Ciceronovu korist, da je Klodije zlonamerno primetio kako je Ciceron izazvao nestašicu žita u Rimu – Cic. *Att.* 4.1.6; *Dom.* 14. Ova odluka – što je usamljen primer u poznoj Republici – doneta je uz stvaran a ne formalan pristanak naroda.

⁷⁵ Ciceronov povratak u Rim 4. septembra 57. stvarno je podsećao na trijumfalnu povorku.

⁷⁶ Vidi belešku 12.

⁷⁷ To je Kapua, u kojoj je Cezar osnovao koloniju 59. godine.

⁷⁸ Vidi belešku 28.

⁷⁹ Vidi belešku 52.

⁸⁰ Vidi belešku 23.

⁸¹ Reč je o Pompeju.

⁸² To su edikti konzula Gabinija i Pizona 58. godine.

⁸³ Tj. Gabinije.

⁸⁴ Početkom 57. Klodije je sa naoružanim ljudima okupirao Kastorov hram na Forumu i porušio stepenice koje su vodile do hrama; praktično je hram pretvorio u tvrđavu.

⁸⁵ Tj. Pizon.

⁸⁶ Ciceron ovde misli na Cezara. Sve dok Klodije nije uklonio iz grada Cezarove neprijatelje (Cicerona i Katona Utičkog), Cezar nije krenuo u Galiju.

⁸⁷ Zbog smaknuća Katilininih pristalica, o čemu v. Predgovor.

⁸⁸ Tj. za Klodija.

⁸⁹ *Cn. Plancius*, sin istoimenog rimskog viteza, rodio se u Atini i uzdigao se do senatorskog zvanja. Bio je vojni tribun 62. u Makedoniji (Cic. *Planc.* 28), kojom je u to vreme upravljao Gaj Antonije, bivši Ciceronov kolega. Kao kvestor 58. dobio je na upravu provinciju Makedoniju. Tu se obreo prognanik Ciceron i u Planciju dobio svog najvećeg pomoćnika. Neposredna svedočanstva Ciceronove zahvalnosti nalaze se u Ciceronovim pismima iz 58. godine – *Att.* 3.14.2; *Fam.* 14.1.3.

⁹⁰ *P. Popillius Laenas* bio je konzul 132. godine. Proterao je pristalice Tiberija Graha koje su preživjele njegovo ubistvo. Zakon narodnog tribuna Gaja Graha 122. godine, *lex Sempronia de provocatione*, čije su odredbe pozivale na sudsku odgovornost svakoga ko je bez suda prognao rimske građane, bio je direktno uperen protiv Popilija. Na osnovu tog zakona Popilije je oteran u prognostvo, a vratio se 121. godine, kada Gaj Grah već nije bio živ. Asocijacije na Ciceronov slučaj same se po sebi nameću.

⁹¹ Vidi belešku 70.

⁹² *Q. Caecilius Metellus Pius* dobio je nadimak zbog velikog zalaganja za povratak svog oca Metela Numiđanina iz progonstva. Uspešno je komandovao rimskim trupama u Savezničkom ratu sve do 87. godine. Pošto nije mogao da se suprotstavi Cininjoj vladavini u Italiji, bio je na čelu reakcionarnih snaga u Africi do 84. godine. Najverovatnije se vratio u Rim zajedno sa Sulom. On i Sula zajedno su bili konzuli 80. godine.

⁹³ Vidi belešku 43.

⁹⁴ Vidi belešku 90.

⁹⁵ Vidi belešku 91.

⁹⁶ *C. Marius* bio je narodni tribun 119. godine. Oženio se Julijom, Cezarovom tetkom, što će mu omogućiti da se, iako neznatnog porekla, domogne kurulnih magistratura. Uspešno je ratovao u Africi protiv Jugurte, i u Španiji. U odsustvu je izabran za konzula 104. godine. Na tu funkciju biće biran neprekidno do 100. godine. Iako je slavu stekao zahvaljujući podršci populara, na poziv senata 100. godine obračunao se sa njihovim vođama Saturninom i Glaucijem. Zbog ovakve prevrtljivosti Marije se povukao na Istok. U međuvremenu, u Rim se vratio Metel Numiđanin, ugledni optimat. Godine 87, na Cinin poziv, Marije se vraća u Italiju i surovo se obračunava s neistomišljenicima. U samom Rimu ubijanje je trajalo pet dana; između ostalih, ubijeni su Gnej Oktavije, konzul 87, i Marko Antonije, poznati besednik i otac trijumvira Marka Antonija i konzula 63. Gaja Antonija. Ciceron i Marije bili su zemljaci. Na početku svoje političke karijere, kada se izdavao za umerenog populara, Ciceron je spevao poemu Mariju u čast. Ali kada je 63. godine uzeo da zastupa interese optimata, Marije mu je služio kao primer nevaljanog i nelojalnog građanina.

M. TVLLI CICERONIS ORATIO CVM SENATVI GRATIAS EGIT

I 1 Si, patres conscripti, pro vestris immortalibus in me fratremque meum liberosque nostros meritis parum vobis cumulate gratias egero, quaeso obtestorque ne meae naturae potius quam magnitudini vestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. Quae tanta enim potest existere ubertas ingeni, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita non dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rem publicam, qui patriam, qua nihil potest esse iucundius, qui denique nosmet ipsos nobis reddidistis.

2 Quod si parentes carissimos habere debemus, quod ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est, si deos immortalis, quorum beneficio et haec tenuimus et ceteris rebus aucti sumus, si populum Romanum, cuius honoribus in amplissimo consilio et in altissimo gradu dignitatis atque in hac omnium terrarum arce conlocati sumus, si hunc ipsum ordinem, a quo saepe magnificentissimis decretis sumus honestati, immensum quiddam et infinitum est quod vobis debeamus, qui vestro singulari studio atque consensu parentum beneficia, deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa iudicia nobis uno tempore omnia reddidistis, ut, cum multa vobis, magna populo Romano, innumerabilia parentibus, omnia dis immortalibus debeamus, haec antea singula per illos habuerimus, nunc universa per vos reciperarimus.

II 3 Itaque, patres conscripti, quod ne optandum quidem est homini, immortalitatem quandam per vos esse adepti videmur. Quod

enim tempus erit umquam cum vestrorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur? Qui illo ipso tempore cum vi ferro metu minis obsessi teneremini, non multo post discessum meum me universi revocavistis referente L. Ninnio, fortissimo atque optimo viro, quem habuit ille pestifer annus et maxime fidelem et minime timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meae: postea quam vobis decernendi potestas non est permissa per eum tribunum plebis qui, cum per se rem publicam lacerare non posset, sub alieno scelere delituit, numquam de me siluistis, numquam meam salutem non ab iis consulibus qui vendiderant flagitavistis. 4 Itaque vestro studio atque auctoritate perfectum est ut ipse ille annus, quem ego mihi quam patriae malueram esse fatalem, octo tribunos haberet qui et promulgarent de salute mea et ad vos saepe numero referrent. Nam consules modesti legumque metuentes impediabantur lege, non ea quae de me, sed ea quae de ipsis lata erat, quam meus inimicus promulgavit ut, si revixissent ii qui haec paene delerunt, tum ego redirem; quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare, et magno in periculo rem publicam futuram si, cum hostes atque interfectores rei publicae revixissent, ego non revertissem. Idemque illo ipso tamen anno, cum ego cecissem, princeps autem civitatis non legum praesidio sed parietum vitam suam tueretur, res publica sine consulibus esset, neque solum parentibus perpetuis verum etiam tutoribus annuis esset orbata, sententias dicere prohiberemini, caput meae proscriptionis recitaretur, numquam dubitastis meam salutem cum communi salute coniungere.

III 5 Postea vero quam singulari et praestantissima virtute P. Lentuli consulis ex superioris anni caligine et tenebris lucem in re publica Kalendis Ianuariis dispicere coepistis, cum Q. Metelli, nobilissimi hominis atque optimi viri, summa dignitas, cum praetorum tribunorum

plebis paene omnium virtus et fides rei publicae subvenisset, cum virtute gloria rebus gestis Cn. Pompeius omnium gentium, omnium saeculorum, omnis memoriae facile princeps tuto se venire in senatum arbitraretur, tantus vester consensus de salute mea fuit ut corpus abesset meum, dignitas iam in patriam revertisset. 6 Quo quidem mense quid inter me et meos inimicos interesset existimare potuistis. Ego meam salutem deserui, ne propter me civium vulneribus res publica cruentaretur: illi meum reditum non populi Romani suffragiis sed flumine sanguinis intercludendum putaverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis, nihil regibus respondistis; nihil iudices sententiis, nihil populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit; mutum forum, elinguem curiam, tacitam et fractam civitatem videbatis. 7 Quo quidem tempore, cum is excessisset qui caedi et flammae vobis auctoribus restiterat, cum ferro et facibus homines tota urbe volitantis, magistratuum tecta impugnata, deorum templa inflammata, summi viri et clarissimi consulis fascis fractos, fortissimi atque optimi tribuni plebis sanctissimum corpus non tactum ac violatum manu sed vulneratum ferro confectumque vidistis. Qua strage non nulli permoti magistratus partim metu mortis, partim desperatione rei publicae paululum a mea causa recesserunt: reliqui fuerunt quos neque terror nec vis, nec spes nec metus, nec promissa nec minae, nec tela nec faces a vestra auctoritate, a populi Romani dignitate, a mea salute depellerent.

IV 8 Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae fortunae memoriae nominis, hoc specimen virtutis, hoc indicium animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si me mihi, si meis, si vobis, si rei publicae reddidisset. Qui ut est designatus, numquam dubitavit sententiam de salute mea se et re publica dignam dicere: cum a tribuno plebis vetaretur, cum praeclarum caput recitaretur ne quis ad vos referret, ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus

iret, ne scribendo adesset, totam illam, ut ante dixi, proscriptionem non legem putavit, qua civis optime de re publica meritis nominatim sine iudicio una cum senatu rei publicae esset ereptus. Vt vero iniiit magistratum, non dicam quid egit prius, sed quid omnino egit aliud nisi ut me conservato vestram in posterum dignitatem auctoritatemque sanciret? **9** Di immortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini, quod hoc anno P. Lentulus consul [populi Romani] fuit! quanto maius dedissetis si superiore anno fuisset! Nec enim egissem medicina consulari, nisi consulari vulnere concidissem. Audieram ex sapientissimo homine atque optimo civi et viro, Q. Catulo, non saepe unum consulem improbum, duo vero numquam excepto illo Cinnano tempore fuisse; qua re meam causam semper fore firmissimam dicere solebat, dum vel unus in re publica consul esset; quod vere dixerat si illud de duobus consulibus, quod ante in re publica non fuerat, perenne ac proprium manere potuisset. Quod si Q. Metellus illo tempore consul fuisset [inimicus], dubitatis quo animo fuerit in me conservando futurus, cum in restituendo auctorem fuisse adscriptoremque videatis? **10** Sed fuerunt ii consules quorum mentes angustae humiles pravae, oppletae tenebris ac sordibus, nomen ipsum consulatus, splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperi nec intueri nec sustinere nec capere potuerunt, non consules, sed mercatores provinciarum ac venditores vestrae dignitatis; quorum alter a me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus, alter Cethegum consobrinum reposcebat; qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam non consules sed latrones non modo deseruerunt, in causa praesertim publica et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio non solum suo sed etiam vestro ceterorumque ordinum spoliatum esse voluerunt. Quorum alter tamen neque me neque quemquam fefellit.

V 11 Quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnes libidines divulgatum? qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare? qui cum suam rem non minus strenue quam postea publicam confecisset, egestatem et luxuriam domestico lenocinio sustentavit? qui nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim praetoris nec multitudinem creditorum nec bonorum proscriptionem effugere potuisset? qui in magistratu nisi rogationem de piratico bello tulisset, profecto egestate et improbitate coactus piraticam ipse fecisset, ac minore quidem cum rei publicae detrimento quam quod intra moenia nefarius hostis praedoque versatus est? quo inspectante ac sedente legem tribunus plebis tulit ne auspiciis obtemperaretur, ne obnuntiare concilio aut comitiis, ne legi intercedere liceret, ut lex Aelia et Fufia ne valerent, quae nostri maiores certissima subsidia rei publicae contra tribunicios furores esse voluerunt? 12 Idemque postea, cum innumerabilis multitudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset, cumque adulescentes nobilissimi cunctique equites Romani se ad lenonis impudicissimi pedes abiecissent, quo vultu cincinnatus ganeo non solum civium lacrimas verum etiam patriae preces repudiavit! Neque eo contentus fuit, sed etiam in contionem escendit eaque dixit quae, si eius vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus, se Nonarum Decembrium quae me consule fuissent clivique Capitolini poenas ab equitibus Romanis esse repetiturum. Neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit compellavit, Lucium vero Lamiam, equitem Romanum, praestanti dignitate hominem et salutem meam pro familiaritate, rei publicae pro fortunis suis amicissimum, consul imperiosus exire ex urbe iussit. Et cum vos vestem mutandam censuissetis cunctique mutassetis atque idem omnes boni iam ante fecissent, ille unguentis oblitus cum toga praetexta, quam omnes praetores aediles-

que tum abiecerant, inrisit squalorem vestrum et luctum gratissimae civitatis, fecitque, quod nemo unquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gerneretis nihil diceret, ne aperte incommoda patriae lugeretis ediceret.

VI 13 Cum vero in circo Flaminio non a tribuno plebis consul in contionem, sed a latrone archipirata productus esset, primum processit, qua auctoritate vir! vini somni stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis: pressa voce et temulenta, quod in civis indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. Vbi nobis haec auctoritas tam diu tanta latuit? cur in lustris et helluationibus huius calamistrati saltatoris tam eximia virtus tam diu cessavit? Nam ille alter Caesoninus Calventius ab adolescentia versatus est in foro, cum eum praeter simulatam versutamque tristitiam nulla res commendaret, non consilium, non dicendi copia, non rei militaris, non cognoscendorum hominum studium, non liberalitas. Quem praeteriens cum incultum horridum maestumque vidisses, etiam si agrestem et inhumanum existimares, tamen libidinosum et perditum non putares. **14** Cum hoc homine an cum stipite in foro constitisses, nihil crederes interesse: sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum negotium, Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceres. Idem domi quam libidinosus, quam impurus, quam intemperans, non ianua receptis sed pseudothyro intromissis voluptatibus! Cum vero etiam litteris studere incipit et belua immanis cum Graeculis philosophari, tum est Epicureus non penitus illi disciplinae, quaecumque est, deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem magistros non ex istis ineptis qui dies totos de officio ac de virtute disserunt, qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur, sed eos qui disputent horam nullam vacuum

voluptate esse debere, in omni parte corporis semper oportere aliquod gaudium delectationemque versari. **15** His utitur quasi praefectis libidinum suarum, hi voluptates omnis vestigant atque odorantur, hi sunt conditores instructoresque convivi, idem expendunt atque aestimant voluptates sententiamque dicunt et iudicant quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. Horum ille artibus eruditus ita contempsit hanc prudentissimam civitatem ut omnis suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modo vultum importunum in forum detulisset.

VII Is nequaquam me quidem cognoram enim propter Pisonum adfinitatem quam longe hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset sed vos populumque Romanum non consilio neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed rugis supercilioque decepit. **16** Luci Piso, tune ausus es isto oculo, non dicam isto animo, ista fronte, non vita, tanto supercilio, non enim possum dicere tantis rebus gestis, cum A. Gabinio consociare consilia pestis meae? Non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons calamistri notata vestigiis in eam cogitationem adducebat, ut cum illius re similis fuisses, frontis tibi integimento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret? Cum hoc coire ausus es ut consularem dignitatem, ut rei publicae statum, ut senatus auctoritatem, ut civis optime meriti fortunas provinciarum foedere addiceres? Te consule, tuis edictis et imperiis senatui populi Romani non est licitum non modo sententiis atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu rei publicae subvenire? **17** Capuaene te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, consulem esse, sicut eras eo tempore, an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt? Tu es ausus in circo Flaminio productus cum tuo illo pari dicere te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum atque omnis bonos, tum cum a patria pestem depellerent, crudelis

demonstrabas fuisse. Tu misericors me, adfinem tuum, quem comitiis praerogativae primum custodem praefeceras, quem Kalendis Ianuariis tertio loco sententiam rogaras, constrictum inimicis rei publicae tradidisti; tu meum generum, propinquum tuum, tu adfinem tuam, filiam meam, superbissimis et crudelissimis verbis a genibus tuis reppulisti; idemque tu clementia ac misericordia singulari, cum ego una cum re publica non tribunicio sed consulari ictu concidissem, tanto scelere tantaque intemperantia fuisti ut ne unam quidem horam interesse paterere inter meam pestem et tuam praedam, saltem dum conticisceret illa lamentatio et gemitus urbis! **18** Nondum palam factum erat occidisse rem publicam, cum tibi arbitria funeris solvebantur: uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat, bona ad vicinum consulem de Palatio, de Tusculano ad item vicinum alterum consulem deferebantur cum, isdem operis suffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis sed etiam a liberis atque inani foro, ignaro populo Romano quid ageretur, senatu vero oppresso et adflicto, duobus impiis nefariisque consulibus aerarium provinciae legiones imperia donabantur.

VIII Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute fulsistis, summa tribunorum plebis praetorumque fide et diligentia sublevati. **19** Quid ego de praestantissimo viro, T. Annio, dicam, aut quis de tali cive satis digne umquam loquetur? Qui cum videret sceleratum civem aut domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, iudicio esse frangendum, sin ipsa iudicia vis impediret ac tolleret, audaciam virtute, furo rem fortitudine, temeritatem consilio, manum copiis, vim vi esse superandam, primo de vi postulavit; postea quam ab eodem iudicia sublata esse vidit, ne ille omnia vi posset efficere curavit; qui docuit neque tecta neque templa neque forum nec curiam sine summa virtute ac maximis opibus et copiis ab intestino latrocinio

posse defendi; qui primus post meum discessum metum bonis, spem audacibus, timorem huic ordini, servitatem depulit civitati. **20** Quam rationem pari virtute animo fide P. Sestius secutus pro mea salute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis nullas sibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitae discrimen vitandum umquam putavit; qui causam senatus, exagitata contionibus improborum, sic sua diligentia multitudini commendavit ut nihil tam populare quam vestrum nomen, nihil tam omnibus carum aliquando quam vestra auctoritas videretur; qui me cum omnibus rebus quibus tribunus plebis potuit defendit, tum reliquis officiis, iuxta ac si meus frater esset, sustentavit; cuius ego clientibus, libertis, familia, copiis, litteris ita sum sustentatus ut meae calamitatis non adiutor solum, verum etiam socius videretur. **21** Iam ceterorum officia [ac] studia vidistis, quam cupidus mei C. Cestilius, quam studiosus vestri, quam non varius fuerit in causa. Quid M. Cispus? cui ego ipsi parenti fratrique eius sentio quantum debeam; qui, cum a me voluntas eorum in privato iudicio esset offensa, publici mei benefici memoria privatam offensionem oblitteraverunt. Iam T. Fadius, qui mihi quaestor fuit, M. Curtius, cuius ego patri quaestor fui, studio amore animo huic necessitudini non defuerunt. Multa de me C. Messius et amicitiae et rei publicae causa dixit: legem separatim initio de salute mea promulgavit. **22** Q. Fabricius si, quae de me agere conatus est, ea contra vim et ferrum perficere potuisset, mense Ianuario nostrum statum reciperassemus; quem ad salutem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit.

IX Iam vero praetores quo animo in me fuerint vos existimare potuistis, cum L. Caecilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare, publice promulgarit de mea salute cum conlegis paene omnibus, directoribus autem bonorum meorum in ius adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius statim designatus sententia

sua quam esset cara sibi mea salus declaravit. **23** Omnia officia C. Septimi, Q. Valeri, P. Crassi, Sex. Quinctili, C. Cornuti summa et in me et in rem publicam constiterunt. Quae cum libenter commemoro, tum non invitus non nullorum in me nefarie commissa praetereo. Non est mei temporis iniurias meminisse, quas ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci mallet: alio transferenda mea tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam, amicitias igni perspectas tuear, cum apertis hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores indicem, dolorem profectionis meae redivis dignitate consoler. **24** Quod si mihi nullum aliud esset officium in omni vita reliquum nisi ut erga duces ipsos et principes atque auctores salutis meae satis gratus iudicaretur, tamen exiguum reliquae vitae tempus non modo ad referendam verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem. Quando enim ego huic homini ac liberis eius, quando omnes mei gratiam referent? Quae memoria, quae vis ingeni, quae magnitudo observantiae tot tantisque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus adflicto et iacenti consularem fidem dextramque porrexit, qui me a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem vocavit, qui tanto amore in me, studio in rem publicam fuit ut excogitaret quem ad modum calamitatem meam non modo levaret sed etiam honestaret. Quid enim magnificentius, quid praeclarius mihi accidere potuit quam quod illo referente vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui rem publicam salvam vellent, ad me unum, hominem fractum et prope dissipatum, restituendum et defendendum venirent? ut, qua voce ter omnino post Romam conditam consul usus esset pro universa re publica apud eos solum qui eius vocem exaudire possent, eadem voce senatus omnis ex omnibus agris atque oppidis civis totamque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret.

X 25 Quid ego gloriosius meis posteris potui relinquere quam hoc, senatum iudicasse, qui civis me non defendisset, eum rem publicam salvam noluisse? Itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia consulis dignitas valuit ut dedecus et flagitium se committere putaret, si qui non veniret. Idemque consul, cum illa incredibilis multitudo Romam et paene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturae bonitas haberet et vera nobilitas, intellegere potuistis. Nam Q. Metellus, et inimicus et frater inimici, perspecta vestra voluntate omnia privata odia deposuit: quem P. Servilius, vir cum clarissimus tum vero optimus mihiq̄ amicissimus, et auctoritatis et orationis suae divina quadam gravitate ad sui generis communisque sanguinis facta virtutesque revocavit, ut haberet in consilio et fratrem ab inferis, socium rerum mearum, et omnis Metellos, praestantissimos civis, paene ex Acheronte excitatos, in quibus Numidicum illum [Metellum], cuius quondam de patria discessus honestus omnibus, sed luctuosus tamen visus est. **26** Itaque divinitus exstitit non modo salutis defensor, qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus, verum etiam adscriptor dignitatis meae. Quo quidem die cum quadringenti decem septem essetis, magistratus autem omnes adessent, dissensit unus, is qui sua lege coniuratos etiam ab inferis excitandos putarat. Atque illo die cum rem publicam meis consiliis conservatam gravissimis verbis et plurimis iudicassetis, idem consul curavit ut eadem a principibus civitatis in contione postero die dicerentur; cum quidem ipse egit ornatissime meam causam, perfecitque astante atque audiente Italia tota ut nemo cuiusquam conducti aut perditii vocem acerbam atque inimicam bonis posset audire.

XI 27 Ad haec non modo adiumenta salutis sed etiam ornamenta dignitatis meae reliqua vos idem addidistis: decrevistis ne quis ulla ratione rem impediret; qui impedisset, graviter molesteque laturos

illum contra rem publicam salutemque bonorum concordiamque civium facturum, et ut ad vos de eo statim referretur; meque etiam, si diutius calumniarentur, redire iussistis. Quid? ut agerentur gratiae, qui e municipiis venissent? quid? ut ad illam diem, res cum redissent, rogarentur ut pari studio convenirent? quid? denique illo die, quem P. Lentulus mihi fratrique meo liberisque nostris natalem constituit, non modo ad nostram verum etiam ad sempiterni memoriam temporis, quo die nos comitiis centuriatis, quae maxime maiores comitia iusta dici haberique voluerunt, arcessivit in patriam, ut eadem centuriae quae me consulem fecerant consulatum meum comprobarent, **28** eo die quis civis fuit qui fas esse putaret, quacumque aut aetate aut valetudine esset, non se de salute mea sententiam ferre? Quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiae totius ordinumque omnium, quando illa dignitate rogatores diribitores custodesque vidistis? Itaque P. Lentuli beneficio excellenti atque divino non reducti sumus in patriam sicut non nulli clarissimi cives, sed equis insignibus et curru aurato reportati. **29** Possum ego satis in Cn. Pompeium umquam gratus videri? qui non solum apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum salutem populi Romani et conservatam per me et coniunctam esse cum mea dixerit; qui causam meam prudentibus commendavit, imperitos edocuerit, eodemque tempore improbos auctoritate sua compresserit, bonos excitarit; qui populum Romanum pro me tamquam pro fratre aut pro parente non solum hortatus sit, verum etiam obsecrarit; qui cum ipse propter metum dimicationis et sanguinis domo se teneret, iam a superioribus tribunis petierit ut de salute mea et promulgarent et referrent; qui in colonia nuper constituta cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessor, vim et crudelitatem privilegi auctoritate honestissimorum hominum et publicis litteris

consignarit, princepsque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putarit; qui cum ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam ut suos necessarios mihi amicos redderet elaborarit.

XII 30 Quibus autem officiis T. Anni beneficia remunerabor? cuius omnis ratio, cogitatio, totus denique tribunatus nihil aliud fuit nisi constans perpetua fortis invicta defensio salutis meae. Quid de P. Sestio loquar? qui suam erga me benivolentiam et fidem non solum animi dolore sed etiam corporis vulneribus ostendit. Vobis vero, patres conscripti, singulis et egi et agam gratias: universis egi initio, quantum potui, satis ornate agere nullo modo possum. Et quamquam sunt in me praecipua merita multorum, quae sileri nullo modo possunt, tamen huius temporis ac timoris mei non est conari commemorare beneficia in me singulorum; nam difficile est non aliquem, nefas quemquam praeterire. Ego vos universos, patres conscripti, deorum numero colere debeo. Sed ut in ipsis dis immortalibus non semper eosdem atque alias alios solemus et venerari et precari, sic in hominibus de me divinitus meritis: omnis erit aetas mihi ad eorum erga me merita praedicanda atque recolenda, **31** hodierno autem die nominatim a me magistratibus statui gratias esse agendas, et de privatis uni, qui pro salute mea municipia coloniasque adisset, populum Romanum supplex obsecrasset, sententiam dixisset eam quam vos secuti mihi dignitatem meam reddidistis. Vos me florentem semper ornastis, laborantem mutatione vestis et prope luctu vestro, quoad licuit, defendistis. Nostra memoria senatores ne in suis quidem periculis mutare vestem solebant: in meo periculo senatus veste mutata fuit, quoad licuit per eorum edicta qui mea pericula non modo suo praesidio sed etiam vestra deprecatione nudarunt. **32** Quibus ego rebus obiectis, cum mihi privato confligendum viderem cum eodem exercitu quem consul non armis sed vestra auctoritate superaram, multa mecum ipse reputavi.

XIII Dixerat in contione consul se clivi Capitolini poenas ab equitibus Romanis repetiturum; nominatim alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur; aditus templorum erant non solum praesidiis et manu verum etiam demolitione sublatis. Alter consul, ut me et rem publicam non modo desereret sed etiam hostibus rei publicae proderet, pactionibus se suorum praemiorum obligarat. Erat alius ad portas cum imperio in multos annos magnoque exercitu, quem ego inimicum mihi fuisse non dico, tacuisse, cum diceretur esse inimicus, scio. **33** Duae partes esse in re publica cum putarentur, altera me deposcere propter inimicitias, altera timide defendere propter suspicionem caedis putabatur. Qui autem me deposcere videbantur, in hoc auxerunt dimicationis metum, quod numquam infitiando suspicionem hominum curamque minuerunt. Qua re cum viderem senatum ducibus orbatum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum, servos simulatione conlegiorum nominatim esse conscriptos, copias omnis Catilinae paene isdem ducibus ad spem caedis et incendiorum esse revocatas, equites Romanos proscriptionis, municipia vastitatis, omnis caedis metu esse permotos, potui, potui, patres conscripti, multis auctoribus fortissimis viris me vi armisque defendere, nec mihi ipsi ille animus idem meus vobis non incognitus defuit. Sed videbam, si vicissem praesentem adversarium, nimium multos mihi alios esse vincendos; si victus essem, multis bonis et pro me et mecum etiam post me esse pereundum, tribuniciiue sanguinis ultores esse praesentis, meae mortis poenas iudicio et posteritati reservari.

XIV 34 Nolui, cum consul communem salutem sine ferro defendissem, meam privatus armis defendere, bonosque viros lugere malui meas fortunas quam suis desperare; ac, si solus essem interfectus, mihi turpe, si cum multis, rei publicae funestum fore videbatur.

Quod si mihi aeternam esse aerumnam propositam arbitrarer, morte me ipse potius quam sempiterno dolore multassem. Sed cum viderem me non diutius quam ipsam rem publicam ex hac urbe afuturum, neque ego illa exterminata mihi remanendum putavi, et illa, simul atque revocata est, me secum pariter reportavit. Mecum leges, mecum quaestiones, mecum iura magistratuum, mecum senatus auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deorum et hominum sanctitates omnes et religiones afuerunt. Quae si semper abessent, magis vestras fortunas lugerem quam desiderarem meas; sin aliquando revocarentur, intellegebam mihi cum illis una esse redeundum. **35** Cuius mei sensus certissimus testis est hic idem qui custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui omnibus provincialibus ornamentis commodisque depositis totam suam quaesturam in me sustentando et conservando conlocavit. Qui si mihi quaestor imperatori fuisset, in fili loco fuisset; nunc certe erit in parentis, cum fuerit [consors] non imperi sed doloris mei. **36** Quapropter, patres conscripti, quoniam in rem publicam sum pariter cum re publica restitutus, non modo in ea defendenda nihil minuam de libertate mea pristina, sed etiam adaugebo.

XV Etenim si eam tum defendebam cum mihi aliquid illa debebat, quid nunc me facere oportet cum ego illi plurimum debeo? Nam quid est quod animum meum frangere aut debilitare possit, cuius ipsam calamitatem non modo nullius delicti, sed etiam divinorum in rem publicam beneficiorum testem esse videatis? Nam importata est quia defenderam civitatem, et mea voluntate suscepta est, ne a me defensa res publica per eundem me extremum in discrimen vocaretur. **37** Pro me non ut pro P. Popilio, nobilissimo homine, adulescentes filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata, non ut pro Q. Metello, summo et clarissimo viro, spectata iam adulescentia filius, non L. et C. Metelli, consulares, non eorum liberi, non Q. Metel-

lus Nepos, qui tum consulatum petebat, non Luculli, Servilii, Scipiones, Metellarum filii flentes ac sordidati populo Romano supplicaverunt; sed unus frater, qui in me pietate filius, consiliis parens, amore, ut erat, frater inventus est, squalore et lacrimis et cotidianis precibus desiderium mei nominis renovari et rerum gestarum memoriam usurpari coegit. Qui cum statuisset, nisi per vos me reciperasset, eandem subire fortunam atque idem sibi domicilium et vitae et mortis deponere, tamen numquam nec magnitudinem negoti nec solitudinem suam nec vim inimicorum ac tela pertimuit. **38** Alter fuit propugnator mearum fortunarum et defensor adsiduus, summa virtute et pietate, C. Piso gener, qui minas inimicorum meorum, qui inimicitias adfinis mei, propinqui sui, consulis, qui Pontum et Bithyniam quaestor prae mea salute neglexit. Nihil umquam senatus de P. Popilio decrevit, numquam in hoc ordine de Q. Metello mentio facta est: tribuniciis sunt illi rogationibus interfectis inimicis denique restituti, cum alter eorum senatui paruisset, alter vim caedemque fugisset. Nam C. quidem Marius, qui hac hominum memoria tertius ante me consularis tempestate civili expulsus est, non modo a senatu non est restitutus, sed reditu suo senatum cunctum paene delevit. Nulla de illis magistratuum consensio, nulla ad rem publicam defendendam populi Romani convocatio, nullus Italiae motus, nulla decreta municipiorum et coloniarum exstiterunt. **39** Qua re, cum me vestra auctoritas arcessierit, populus Romanus vocarit, res publica implorarit, Italia cuncta paene suis umeris reportarit, non committam, patres conscripti, ut, cum ea mihi sint restituta quae in potestate mea non fuerunt, ea non habeam quae ipse praestare possim, praesertim cum illa amissa reciperarim, virtutem et fidem numquam amiserim.

Dragana Dimitrijević

Jezičko-stilska analiza invektiva protiv konzula Gabinija i Pizona u Ciceronovim govorima *Post reditum in senatu* i *Pro Sestio*

1 Uvod

Uprkos izvesnim nedostacima komparativnog metoda, u ovom tekstu primenićemo ga iz više razloga. Besede čiji su delovi predmet naše analize Ciceron je govorio u razmaku od nekoliko meseci, što znači da dijahronijskom analizom možemo ispitati da li se i koliko razlikuje njegov postupak u obradi iste teme. Bilo bi zanimljivo otići dalje u dijahronijskom proučavanju i istražiti kako se on kasnije izjašnjavao o konzulima Gabiniju i Pizonu. Ciceron se na Pizona žestoko obrušio u još nekoliko navrata; navešćemo samo dva takva govora: *De provinciis consularibus* (56.g.) i *In Pisonem* (54.g.). Nasuprot tome, u istom periodu bio je primoran (pod Pompejevim pritiskom) da brani Gabinija, optuženog za razne prekršaje u vreme provincijalne uprave. Takođe, trebalo bi i sinhronijski uporediti šta o konzulima Ciceron piše u svojoj prepisci.

Prva od ovih beseda – *Post reditum in senatu*, koju je Ciceron govorio pred senatorima 5. septembra 57, neposredno po svom povratku iz progonstva, pripada tzv. svečanom ili pohvalnom besedništvu. Druga beseda – *Pro Sestio*, koju je Ciceron govorio pred sudijama februara 56.g. kao branilac Publija Sestija, spada u sudsko besedništvo. Postavili smo pred sebe zadatak da utvrdimo da li su i u kojoj meri različite okolnosti, intencije samog autora i auditorijum uslovile varijacije u obradi iste teme – kuđenje konzula Gabinija i Pizona². Na

---

² A. Gabinius bio je vojni tribun za vreme Sule. Kao narodni tribun 67. g. predložio je da se jednom od konzula daju vanredna ovlašćenja da bi se obračunao sa gusarima na celom Mediteranu. Svi su znali da se to jedino može odnositi na Pompeja, a senat se uzalud protivio. Na kraju, Pompej je dobio veća ovlašćenja od onih koja je Gabinije predlagao i u kratkom roku iskorenio je gusarenje. Kao

značaj *kontekstualnih* elemenata ukazao je još Aristotel, tvrdeći da besednik mora da vodi računa o vremenu, mestu i publici³.

Uprkos pomenutoj razlici u vrsti besede, treba da naglasimo kako su predmet naše analize istovrsni delovi govora koji se ubrajaju u svečano besedništvo, i to njegova podvrsta *vituperatio*. Svako kuđenje (*vituperatio*) zasniva se na izlaganju o manama (*vitia*) osobe koja je meta napada. Takvo izlaganje temelji se na različitim toposima; o njima ćemo kasnije govoriti.

2 Položaj i struktura dveju invektiva

Pre svega, treba primetiti da je u ova dva govora, uprkos njihovoj različitoj dužini, Ciceron napao konzule gotovo na istom mestu; to je deo govora koji se naziva *narratio* (izlaganje predmeta) i koji se često prepliće sa *argumentatio, probatio* (dokazivanje). Međutim, u Ciceronom tretiranju iste građe postoje i neke razlike. U dužem govoru *Pro Sestio* Ciceron je, procentualno gledajući, ovoj temi posvetio manje prostora. Invektive protiv konzula u prvom govoru čine približno petinu celog govora, dok u drugom govoru zauzimaju svega osminu.

---

konzul 58. g. zajedno sa svojim kolegom Pizonom pomogao je Klodiju da istera Cicerona iz Rima. Za uzvrat, prema posebnom Klodijevom zakonu, dobio je na upravu provinciju Siriju. Dok je upravljao Sirijom, došao je u sukob sa rimskim vitezovima (*publicani*) jer je nametnuo više poreske stope i tako se bogatio. U Egiptu je vratio na presto Ptolemeja XII Auleta koji mu je za to platio 10 000 talenata. Interveniso je i u Judeji u dogovoru sa Antipatom, uticajnim političarem u tom regionu. Budući da je prekršio nekoliko zakona i imao moćne neprijatelje, po povratku u Rim optužen je i osuđen (iako ga je branio sam Ciceron). Otišao je u progonstvo 54. g. Cezar ga je pozvao natrag, a Gabinije je ratovao pod njegovom komandom u Iliriji. Umro je u Saloni 47. g. — *L. Calpurnius Piso Caesonius*, zahvaljujući svojim prijateljskim odnosima sa trijumvirima, pre svega, zbog braka svoje ćerke Kalpurnije i Cezara, dobio je konzulat 58. g. Ciceronove molbe za pomoć on nije tako osorno odbio kao Gabinije, nego ga je savetovao da napusti Rim, a svoju pasivnost objašnjavao je solidarnošću sa svojim kolegom (koji je bio u dugovima, pa je svoj finansijski položaj trebalo da popravi upravom nad bogatom provincijom).

³ Aristotel, *Retorika*, I, 31, 1.

To treba pripisati različitim tzv. *genetičkim* faktorima⁴, kao i ograničenosti same teme. Okolnosti u kojima je govorena beseda *Pro Sestio* nalagala je da se Ciceron pozabavi ozbiljnije (nego što je to učinio u govoru *Post reditum in senatu*) većim brojem političkih ličnosti, a Gabinije i Pizon bili su samo dva od mnogih neprijatelja koje je trebalo napasti. Budući da je Ciceron u govoru *Pro Sestio* u velikoj meri koristio istu leksiku, pa čak često i iste sintagme kao u govoru *Post reditum in senatu* (što naš prikaz treba da pokaže), može se naslutiti kako, s obzirom da značaj teme to nije nalagao, autor nije želeo suviše da proširuje, niti da menja svoje izlaganje o konzulima. Ipak, u govor *Pro Sestio* on je uvrstio i novi sadržaj; to su dva odeljka u drugoj polovini govora, koja su posvećena Gabinijevoj i Pizonovoj prokonzularnoj upravi u provincijama. Ovi odeljci neće biti predmet naše analize.

U okviru dela besede koji je posvetio napadu na Gabinija i Pizona Ciceron je građu rasporedio na sledeći način. U govoru *Post reditum in senatu* prvo je napao oba konzula zajedno, a potom pojedinačno – Gabinija, pa Pizona. Praktično, možemo reći da u ovom govoru imamo tri odvojene invektive, jednu za drugom. Napad na Gabinija i Pizona ovde se završava rečenicom koja se ponovo odnosi na oba konzula i time se zaokružuje celina. Govor *Pro Sestio* je, hronološki gledano, drugi, pa je činjenica da je autor pred sobom već imao neki materijal (tj. prvi govor) imala dve konsekvence. Prvo, Ciceron nije mogao, ili hteo, da se odupre »prepisivanju« reči, pa i čitavih rečenica. Drugo, u obradi iste teme bilo je neophodno uneti i izvesne novine. Pored toga, zahvaljujući svojoj nameni, ovaj govor morao je biti duži i komplikovanije strukture. U okviru dela govora koji je posvećen Gabiniju i Pizonu ovde se mogu uočiti sledeće celine: prva, koja predstavlja napad na oba konzula zajedno, druga, gde Ciceron naizmenično napada čas Gabinija, čas Pizona, i treća, u kojoj se on ponovo obrušio na oba konzula istovremeno.

---

⁴ Ž. Ženet, *Umetničko delo*, Svetovi, Novi Sad, 1998, s. 169. Genetičke okolnosti su uzroci i uslovi nastanka umetničkog dela.

3 Invektive protiv oba konzula

3.1. Elementi Ciceronovog retorskog postupka

Sledeći odlomci predstavljaju početak invektiva protiv konzula Gabinija i Pizona u govorima *Post reditum in senatu* i *Pro Sestio*; u njima nalazimo retorske postupke karakteristične za Ciceronov jezički izraz:

(*Post reditum in senatu*, IV, 10) ...**non consules, sed mercatores** provinciarum ac **venditores** vestrae dignitatis; ...qui me duo scelaritissimi post hominum memoriam **non consules, sed latrones non modo deseruerunt, oppugnarunt, omni auxilio non solum suo, sed etiam vestro ceterorumque ordinum spoliatum esse voluerunt.**

(*Pro Sestio*, VII, 17) **Consules?** Hocine ut ego nomine appellem **eversores** huius imperii, **proditores** vestrae dignitatis, **hostes** bonorum omnium...

U prvom citiranom odlomku Ciceron je upotrebio ponavljanje (*repetitio*) kao retorsko sredstvo (tri puta je ponovljeno *non... sed* i ponovljena je sintagma *non consules*). U vezi s tim možemo reći da se radi o anafori i antitezi (*non consules, sed mercatores*). Budući da se reči *mercatores* i *venditores* završavaju istim glasovima, prisutni su i aliteracija i asonanca (u okviru epifore). Potom, primećujemo da su sve ove stilske figure u funkciji simetrije rečeničnog perioda, pri čemu možemo uočiti i postepeno produžavanje poslednjih delova perioda. Ako posmatramo npr. prvi deo citiranog odlomka (*non consules, sed mercatores provinciarum ac venditores vestrae dignitatis*), primetićemo da se on može podeliti na tri celine (tzv. trikolon), od kojih je poslednja celina najduža; to je tzv. *tricolon crescendo*⁵. Takođe, treba uporediti dužinu te prve rečenice s onim što je dalje navedeno. Ponovljenom sintagmom *non consules* naglašeno je da taj nastavak predstavlja drugi deo iste celine, ali znatno duži. To je u skladu sa opšte poznatim principom da poslednji članovi nekog rečeničnog perioda treba da budu duži od ostalih⁶. U drugom citiranom odlomku takođe uočavamo trikolon sa semantičkom gradacijom: *eversores–proditores–hostes*. Gradacijski su poređani i genitivi imenica koje stoje uz date lekseme: *huius imperii–vestrae dignitatis–bonorum omnium*. Ciceron je ovde pojmove

⁵ L.P. Wilkinson, *Golden Latin Artistry*, Cambridge, 1963, p. 184.

⁶ Ibid, p. 175.

poređao gradacijski – prema važnosti: *imperium consulis, dignitas senatus, boni omnes*. Stoga, možda bismo mogli da zaključimo kako je autor na ovom mestu gotovo neopaženo »provukao« svoje poimanje rimske države onakve kakva je bila, odnosno kakva je on želeo da bude.

3.2. CONSULES?

3.2.1. Uvodne napomene

CONSULES? je *stilema*⁷ kojom Ciceron započinje invektivu protiv konzula Gabinija i Pizona u govoru *Pro Sestio*. Data leksema postaje stilema upravo zahvaljujući ortografskom ilokucijskom znaku koji je prati i koji je njen neodvojivi deo; bez tog znaka ona ne bi imala specifičnu metafunkciju i metasemiju.

U samo ovoj jednoj reči Ciceron je spojio dva omiljena retorska sredstva – retorsko pitanje i ironiju, i time postigao izvanredan efekat.

3.2.2. Antičko retorsko načelo kratkoće

Razloge zbog kojih je izlaganje o konzulima u govoru *Pro Sestio* Ciceron počeo baš na ovakav način treba tražiti na više strana. Prvo što čitaocu pada u oči (a sigurno nije bilo nevažno ni za utisak koji je o ovome imao slušalac, iako se radi o dva različita medijuma komunikacije) jeste *kratkoća*, sažetost iskaza. *Kratkoća* je jedno od osnovnih načela koja su u antičkim retorskim udžbenicima preporučivana retoru u sastavljanju beseda. *Brevitas* se ubrajala u *virtutes narrationis*, što vidimo i u Ciceronovim retorskim delima, i kod Kvintilijana⁸.

Kratkoćom i jasnošću u antici se posebno odlikovao aticistički besednički stil, nasuprot azijskom, koji je bio poznat po uzvišenom i bombastičnom jeziku.

Pojedini Ciceronovi savremenici, pristalice aticističkog pravca, napadali su Cicerona zbog njegovih dugih rečeničkih perioda i smatrali su ga predstavnikom azijskog pravca. On sam u različitim prilikama

---

⁷ R. Simić, *Opšta statistika*, Beograd, 1998, s. 26. »Po uzoru na strukturalističke pojmove *fonema* i *grafema* J.Mistik uvidi i pojam *stilema* (osnovna jedinica stila – reč, rečenica ili deo teksta)«.

⁸ Cic. *De Or.* II, 326; Quint. *Inst. Orat.* IV, 2, 32.

pokušavao je da se oslobodi takvog etiketiranja i da objasni, obrazloži i opiše svoj retorski postupak za koji je smatrao da stoji negde između dva pomenuta stila (kao što je bio slučaj sa roskim stilom)⁹. Ovakvo podrobno izlaganje o sopstvenom retorskom stilu jedinstveno je u antici i predstavlja zametke *autovalorizacije* kojoj često pribegavaju moderni autori. Antičkom retorskom načelu kratkoće analogan je moderan postulat *ekonomičnosti jezika*¹⁰.

3.2.3. Povlašćeni položaj imenice i reči

U našem primeru odsustvo predikacije u finitnom glagolskom obliku upućuje na autorovu intenciju da jezgroviću postigne što jači efekat. To istovremeno implicitno ukazuje na Ciceronovo prihvatanje, još od Aristotela ustanovljenog principa da među delovima elokucije¹¹ (*elocutio* – umetnički izraz i stilsko uobličavanje besede, treći od pet propisanih retorskih postupaka koji se nalaze u antičkim retorskim priručnicima) imenice imaju povlašćeni položaj i da predstavljaju ono što moderni istraživači nazivaju *semantičko jezgro*. Kritike takvog shvatanja pojaviće se tek u moderno doba. Pravu punoću datog iskaza možemo da sagledamo samo ako ga stavimo u širi kontekst, ako ga sagledamo iz perspektive *diskursa*. Upotreba ove stileme razbija granice koje nameće, od Aristotela ustanovljeno, a i u novijoj nauci često prihvatano, uzimanje *reči* za jedinicu jezičkog proučavanja¹².

3.2.4 Pronuntiatio actioque

Na ovom mestu nameće se potreba da razjasnimo prirodu ilokucijskog elementa koji smo ranije pomenuli. Ako se na čas stavimo u ulogu primaoca – slušaoca, za kojeg je ova beseda predstavljala *govorni čin*, uz sagledavanje genetičkih faktora i kontekstualnih elemenata, dobijamo jasniju sliku o tome koji su ilokucijski, neverbalni elementi pratili izgovor reči »consules«. Još je Aristotel ukazao na tri

---

⁹ Cic. *Brut.* XII, 51.

¹⁰ R. Bugarski, *Jezik i lingvistika*, Nolit, Beograd, 1972, s. 194.

¹¹ Aristotel navodi delove elokucije: slovo, slog, veznik, član, imenica, glagol, padež, lokucija (logos). *Poetika*, 1456 b 20–21.

¹² Paul Ricoeur, *Živa metafora*, GZH, Zagreb, 1981, s. 5.

ključna faktora koji utiču na kvalitet *pronuntiatio*: jačina glasa, intonacija i ritam¹³. Pretpostavljamo da je Ciceron ovu leksemu izgovorio snažnim glasom, visokim tonom i uz značajnu (tzv. dramsku) pauzu. Možemo samo da naslutimo u kojoj meri je ovde sam način izgovora, tj. njegovi neverbalni elementi¹⁴, uticao na recepciju poruke i njenu efektivnost¹⁵. Umesto svih navedenih neverbalnih elemenata koji su bili deo *pronuntiatio*, primaocu-čitaocu ostaje samo jedan ortografski znak (znak pitanja) kao ilokucijski element koji treba da mu dočara raspoloženje i nameru autora, tj. da pojača semantičko dejstvo lekseme.

Na razliku između usmenog i pismenog izražavanja ukazao je još Aristotel¹⁶. On ukazuje da stil pisanih beseda mora biti određeniji (tj. da se više pažnje posveti jasnoći) pošto je lišen dragocenih elemenata neverbalne komunikacije. Takođe, on dalje navodi da besede namenjene slušaocima kada se čitaju deluju prosto, a besede namenjene čitaocima kada se usmeno izgovaraju zvuče suvoparno. Potom, ukazao je i na važan element usmenog izražavanja – ekspresivnost. Stoga, javno čitanje besede upoređuje sa glumačkim zanatom¹⁷. Treba imati u vidu da su oba Ciceronova govora bila namenjena slušaocima. Međutim, zna se da je postojala pisana verzija govora *Post reditum in senatu* pre nego što je on bio izgovoren pred publikom, pa ne čudi da se ovako ekspresivna rečenica nije našla u njemu, već u drugom govoru.

O značaju sugestivnog izlaganja besede za kvalitet njene recepcije govori i sam Ciceron¹⁸. Kvintilijan je, takođe, pisao o nepodudarnosti između čitanja i slušanja neke besede, naglašavajući da je prilikom čit-

---

¹³ Arist. *Ret.* III, 1, 4.

¹⁴ Kako smo videli, značaj neverbalnih elemenata u govoru shvatan je je još u antici, a najnovija naučna istraživanja pokazuju da se svega 20% komunikacije među ljudima odvija rečima.

¹⁵ Simić, s. 23.

¹⁶ Arist. *Ret.* III, 12, 2.

¹⁷ Ibid, III, 1, 4.

¹⁸ Cic. *De opt. Gen.* IV, 15.

tanja kritičko rasuđivanje staloženije¹⁹. On, kao i Ciceron, navodi Demostenovo mišljenje da je izlaganje najvažniji element govorništva²⁰.

3.2.5. Parcelacija rečenice

Leksema (tj. stilema), koju smo uzeli u razmatranje, predstavlja nepotpunu rečenicu. Budući da se ova rečenica može nazvati bezglagolskom (zbog odsustva predikacije u finitnom glagolskom obliku), ona spada u tip rečenica bez razvijenih glavnih delova.

Novija lingvistička teorija ovakav postupak u organizovanju rečeničnog sadržaja, kojim se krše tradicionalni principi konstituisanja rečenice, naziva *parcelacijom*²¹. Radi se o svojevrsnom intonacionom i pozicionom izdvajanju (samim tim i isticanju) jezičke jedinice koja na logičkom planu i dalje predstavlja deo smisaone celine, u odnosu na koju se intonaciono i poziciono jezički autonomizovala. Intonaciono parcelisanje date lekseme ogleda se u njenom interjunktornom položaju (između dva znaka interpunkcije), a poziciono u sintaksičkoj postpoziciji. Ova naša leksema primer je »prividno parcelisanog« nominativnog oblika imenice.

Rečenični sadržaj drastično je redukovan i sveden na jedan jedini rečenični konstituent »koji, na taj način, postaje poziciono, intonaciono i informaciono potpuno autonoman«²². Transformacionim testom lako bismo utvrdili da ovaj nominativni iskaz, u stvari, pripada leksičkom jezgru predikata. Da se u ovom slučaju Ciceron odlučio za dužu, klasičnu rečenicu, ova rečenica mogla bi da glasi: *Zar su to konzuli?* Ovakva parcelizacija centralnih sintaksičkih funkcija, subjekatskih ili predikatskih konstituenata ukazuje na apozicijski karakter, tj. na funkciju dodatnog denotiranja semantičkog sadržaja. U našem slučaju, radi se o sredstvu za ukazivanje na ironično značenje lekseme i za pojačavanje emotivnog naboja kod slušalaca.

---

¹⁹ Quint. X, 1, 17.

²⁰ Ibid, XI, 3, 6.

²¹ M. Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Sremski Karlovci, Dobra Vest – Novi Sad, 1990, s. 118.

²² Ibid, s. 120.

3.2.6. Ironija

Čini nam se važnim da iznesemo svoj sud o Ciceronovoj odluci da u govoru *Pro Sestio* izlaganje o konzulima započne posluživši se ironijom. Na početku, umesno je naglasiti da je ovo jedno od retkih mesta na kojima je Ciceron primenio ironiju u napadu na konzule u ovom govoru. Nasuprot tome, on vrlo često pribegava ironiji pri obradi iste teme u govoru *Post reditum in senatu*. Ironija je nezaobilazna figura u svečanom besedništvu kojem govor *Post reditum in senatu* pripada, za razliku od sudskog govora *Pro Sestio* (time se može objasniti njena mnogo češća upotreba u prvom nego u drugom govoru). Ironija uspešno odgovara većitim retorskim zahtevima – dokazati, zabaviti i upravljati voljom slušalaca. Sam Ciceron navodi kako govornik ima zadatak da ispuni ove tri funkcije²³.

Aristotel je tvrdio da se osnovni zadatak retorike sastoji u iznalaženju uverljivog²⁴. Takođe, upravljanje osećanjima, tj. raspoloženjima slušalaca on ubraja u tehničke metode uveravanja²⁵ (nasuprot atehničkim metodama, tehničke zavise od veštine besednika) i u vezi sa tim navodi smeh kao jedan od toposa kojima se postiže ugodnost, zadovoljstvo slušalaca. Posle Cicerona, Kvintilijan je jasno ukazao da se figure za pojačavanje emocija uglavnom temelje na pretvaranju (*simulatio*), a ironija se zasniva na pretvaranju²⁶. Sada je vreme da odgovorimo na gore postavljeno pitanje: Zašto je svoj napad na konzule u govoru *Pro Sestio* Ciceron započeo baš ironijom? Ovim postupkom on je pokazao kako mu je bilo izuzetno stalo da odmah na početku pridobije naklonost slušalaca, a znao je da je najlakši način za to – humor, tj. njegov specifičan oblik – ironija. Ne treba zaboraviti da smeh ima društveno značenje i da je Ciceron podrazumevao da se obraća ljudima koji dele njegova moralna načela i životne navike²⁷. Pošto znamo u kom je kontekstu upotrebljena reč *consules*, možemo

---

²³ Cic. *De Or.* LXXI, 237.

²⁴ Arist. *Ret.* I, 1, 14.

²⁵ Ibid, I, 2, 3.

²⁶ Quint. IX, 2, 26.

²⁷ A. Bergson, *Smeh*, preveo Srećko Džamonja, Lapis, Beograd, 1993, s. 12.

ustvrditi da je reč o stilskoj figuri antifrazi, u kojoj se značenje neke reči potencira do potpunog izokretanja u svoju suprotnost²⁸.

Stilema CONSULES? na granici je između ekonomičnosti, koja gotovo ide do stilske neutralizacije, s jedne, i stilizacije dovedene do krajnosti, s druge strane. Svojom jezgrovitosti ona odgovara zahtevu ekonomičnosti, a svojom eficijernošću odgovara zahtevima uglavnom retorskog izražavanja.

3.3. *Mercatores et proditores*

Pitanje *Consules?* u govoru *Post reditum in senatu* nije postavljeno, već je u ovom govoru napad na konzule Ciceron počeo sledećim rečima:

Non consules sed mercatores provinciarum et venditores vestrae dignitatis.

Neposredno posle već citirane upitne rečenice u govoru *Pro Sestio* sledi odgovor:

Hocine ut ego nomine appellem, eversores huius imperii, proditores vestrae dignitatis, hostes bonorum omnium.

Sve podvučene reči su metafore nastale amplifikacijom (preuveličavanjem), i stoga predstavljaju hiperbole. Takođe, sve četiri reči su *nomina agentis* sa sufiksom *-tor*.

3.3.1. Nepopularna zanimanja

Reči *mercatores* (trgovci) i *venditores* (prodavci, preprodavci), koje su upotrebljene u prvom govoru, semantički su srodne, odnose se na slična zanimanja. U drugom govoru Ciceron koristi mnogo jače izraze, karakteristične za jezik političara: *eversores* (rušitelji), *proditores* (izdajnici) i *hostes* (neprijatelji). Uzroke ovakve varijabilnosti možda možemo naći u različitim konceptualnim elementima, tj. žanrovskoj uslovljenosti ova dva govora (prvi pripada pohvalnom besedništvu, a drugi sudskom) i, s tim u vezi, intencijama autora. Prvi govor, budući da je predstavljao hvalospev samom Ciceronu i senatorima, i da ga je Ciceron govorio u svečanoj, ali i srdačnoj atmosferi (računjući na

---

²⁸ V. E. R. Kurcijus, *Evropska književnost i latinski srednji vek*, Srpska književna zajednica, Beograd, 1996, s. 684.

naklonost i uzbuđenost slušalaca), mogao je da sadrži ovakve, nešto blaže, izraze sa jakim ironičnom notom. Nasuprot tome, drugi govor, budući da je predstavljao odbranu Ciceronovog prijatelja Sestija na sudu, zahtevao je oštiri i direktniji napad na protivnike.

Viši slojevi rimskog društva prezriv stav prema zanatima nasledili su od Grka. Smatralo se da fizički poslovi, svojstveni oslobođenicima i robovima, negativno utiču na telo i um²⁹.

U Rimu su zanatlije imale svoja udruženja *collegia*. Većinu članova činili su oslobođenici, a bilo je i robova. U Ciceronovo doba *collegia* su bila uključena u izbore i druge političke aktivnosti. Mnoga takva udruženja ukinuta su 64.god, a Ciceronov neprijatelj narodni tribun Klodije ih je u jednom trenutku obnovio, što je bilo u skladu sa njegovom demagoškom misijom. Kao pripadnik rimske elite i zastupnik interesa *optimata* Ciceron je, naravno, imao negativan stav prema *collegia*, o čemu imamo svedočanstvo i u govoru *Post reditum in senatu* (XIII, 33).

Metaforu sličnu ovim Ciceron će upotrebiti još jedanput u govoru *Post reditum in senatu*, u okviru invektive protiv Gabinija (VI, 13). Na tom mestu Gabiniju je nadenut atribut *saltator* (igrač, plesač).

3.3.2. Metafora

Kao u odeljku *Ironija*, tako i u ovom odeljku neće biti reči samo o gore citiranim metaforama, već ćemo izneti i nekoliko napomena o metafori uopšte.

Iako je česta upotreba figura odlika poezije, treba napomenuti da se metafore ubrajaju u jezičke univerzalije (tj. da su svojstvene svim jezicima sveta u svim kontekstima).

U zapadnoj misli Aristotel je postavio temelje razmatranja o metafori. U *Poetici* (1457 b 6–9) i *Retorici* (III, 2,1, sq) on kaže: »Metafora je **prenošenje** na neku stvar **imena** koje označava drugu stvar...«. Sama reč *metafora* je metaforična jer je uzeta iz jednog reda koji nije red jezika. Kao što znamo, *φορά* je vrsta promene – promena mesta³⁰.

---

²⁹ Ksenofont, *Ekonomija*, 4, 2–3. Aristotel, *Politika*, 1281b1–3.

³⁰ Aristotel, *Fizika*, III, 1, 201a15.

Treba naglasiti da se kod Aristotela reč *metafora* proteže na sve transpozicije termina, tako da se time utire put razmišljanju modernih istraživača o figuri kao takvoj. Kao što smo već napomenuli u odeljku *Povlašćeni položaj imenice i reči* Aristotel je zaslužan za shvatanje reči, tj. imenice kao osnovne semantičke jedinice. To se odnosilo i na metaforu, što se iz definicije metafore vidi. Međutim, upravo na temelju Aristotelove teze da se metafora zasniva na sličnosti, u novije doba došlo se do zaključka da ne samo imenice, već i pridevi, glagoli, sve vrste reči spadaju u njeno područje³¹. To vidimo i iz našeg primera; upotrebi imenice *proditores* u govoru *Pro Sestio* analogna je upotreba glagola *prodere* u govoru *Post reditum in senatu*.

Latinski termin za metaforu predstavlja doslovan prevod sa grčkog *translatio* (prenošenje). Veoma ilustrativne misli o metafori nalazimo kod Kvintilijana: *Nam et saepe plurimum lucis adfert ipsa translatio* (V, 14, 34); *Translatio quoque in qua vel maximus est orationis ornatus* (VIII, 2, 6); *cum frequentissimus est tum longe pulcherrimus* (VIII, 6, 4). Primećujemo da prvi citat po značenju stoji gotovo nasuprot druga dva citirana mesta. U drugom i trećem citatu nalazimo ono što smo i očekivali, metafora se, kao i svaka druga stilska figura, tretira kao *ukras* besede. Međutim, u prvom citatu akcenat nije na njenoj »lepoti«, već na tome da se njome na novi, kvalitetniji način opisuje stvarnost. Stoga, moderni istraživači (hermeneutičke orijentacije) govore o *metaforičkoj istini*³².

4 Invektive protiv Gabinija u oba govora

Pre nego što pređemo na detaljniju analizu Ciceronovih invektiva protiv svakog konzula ponaosob, smatramo da treba ponoviti činjenicu da je posle napada na oba konzula zajedno, kojima započinju invektive protiv konzula u oba govora, Ciceron različito postupio. U prvom, kraćem, govoru on se prvo obrušio na Gabinija, pa je tek onda, pošto je izrekao celu invektivu protiv njega, prešao u napad na Pizona. Nasuprot tome, u drugom govoru napadao je Gabinija i Pizona naizmenično (čas jednog, čas drugog).

---

³¹ Ricoeur, s. 68.

³² Ibid, s. 8.

U prilog sistematičnosti, držaćemo se one strukture koju je Ciceron primenio u prvom govoru. Sledeći odlomci iz oba govora tiču se isključivo napada na Gabinija. Takođe, radi preglednosti citiraćemo prvo odlomke iz govora *Post reditum in senatu*, a onda one delove govora *Pro Sestio* koji su sa ovima po nečemu slični, tj. odlomke koji se tematski i leksički podudaraju.

Delovi govora *Post reditum in senatu* koji se odnose na Gabinija, a kojih nema u govoru *Pro Sestio* biće obrađeni na kraju našeg rada.

4.1. Uvodna rečenica

Rečenica kojom je Ciceron u prvom govoru započeo invektivu protiv Gabinija glasi:

(Post reditum in senatu, IV, 10) Quorum alter tamen neque me neque quemquam fefellit.

U drugom govoru napad na Gabinija autor je počeo nešto drugačije (to ćemo kasnije citirati), ali kada se u drugom navratu obrušio na Gabinija to je učinio sledećim rečima:

(Pro Sestio, IX, 20) Atque eorum alter fefellit neminem.

Upoređujući dve gore navedene rečenice uočavamo da su one gotovo identične. Ipak, navešćemo i neke razlike i pokušaćemo da ih objasnimo. Prvo, postoji razlika u izražavanju objekta iako se i tu, u stvari, radi o leksičkoj varijaciji istog semantičkog sadržaja. Jasno je da je u drugoj rečenici objekat kraći (sastoji se od samo jedne reči), čime je i rečenica postala kraća, iskazana na ekonomičniji način. U prvom slučaju objekat se sastoji od četiri reči, s tim da se leksema *neque* pojavljuje dva puta. Tim ponavljanjem dobijena je stilska figura anafora i objekat je podeljen na dva dela: *neque me* i *neque quemquam*. Uočavamo da je drugi deo objekta duži, u skladu sa ranije pomenutim principom o dužini poslednjeg člana jezičke celine. Potom, napominjemo da je upotrebom lekseme *neminem* u drugom govoru Ciceron izbegao da navede ličnu zamenicu za prvo lice jednine, kako je to učinio u prvom govoru. Time je autor u drugom govoru ispoljio težnju za *bezličnim* (prividno objektivnijim) izražavanjem, poželjnim u sudskom besedništvu. Objašnjenje za upotrebu tih retorskih sredstava u prvom i njihovo odsustvo u drugom govoru treba tražiti u

žanrovskom razlikovanju ovih govora. Prvi govor pripada epideiktikom besedništvu za koje je karakteristična (čak i poželjna) česta upotreba stilskih figura, što su uočili još antički autori. Stoga, možemo reći da je epideiktiko besedništvo bliže poeziji od druge dve vrste govorništva³³. Retorski ukrasi ne smeju da budu suviše upadljivi u sudskom besedništvu, kojem pripada drugi govor. Drugo, obratimo pažnju na položaj predikata u drugoj, kraćoj rečenici. Vidimo da se on ne nalazi na uobičajenom poslednjem mestu, kao u prvoj rečenici. Čime možemo objasniti ovo odstupanje? Jedino objašnjenje nalazimo u (još u antici) uočenoj Ciceronovoj tendenciji da rečenične periode završava na nekoliko ustaljenih načina, koji su određeni kvantitetom poslednjih slogova. Da bi završetak perioda bio u skladu sa tim modelima, Ciceron često pribegava neuobičajenom redu reči i koristi hiperbaton³⁴. Raspored kvantiteta poslednjih slogova u rečenici je sledeći: – ◡ – – ◡ – ◡. Da je red reči bio: *Atque eorum alter neminem fefellit*, ne bismo imali primer klasičnog Ciceronovog završetka. Raspored dužina poslednjih slogova tada bi bio ovakav: – ◡ ◡ – ◡ – ◡.

4.2. *Aetas*

U govoru *Post reditum in senatu* posle uvodnog iskaza Ciceron se svom žestinom obrušava na konzula Gabinija. Prvo o čemu slušaoci dobijaju obaveštenje jeste Gabinijeva mladost (*aetas*):

Quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnis libidines divulgatum? (V, 11)

Aetas je jedan od antičkih toposa (*loci*)³⁵ prigodan za pisanje o nekoj osobi, bilo da treba da je prikazemo u pozitivnom, bilo u negativnom svetlu.

---

³³ Wilkinson, p. 173.

³⁴ Ibid, p. 156.

³⁵ V. T. Fiveg, *Topika i jurisprudencija*, Nolit, Beograd, 1987, s. 46, citira E. R. Kurcijusa: »u krugu književnih problema toposi znače tačke gledišta koje se uvek iznova vraćaju, stalne teme, najzad, opšte upotrebljivi klišeji... Topika, danas tako nepoznata, bila je magična zalih«.

Ciceron je uglavnom dosledno poštovao pravilo da se ovaj topos stavi na početak napada ili pohvale. On je to primenio i u samom govoru *Pro Sestio* kada je na početku besede navodio pojedine biografske podatke u vezi sa Sestijem³⁶; tada je ovaj topos primenjen u pozitivnom kontekstu, u okviru pohvale Sestija. U citiranoj rečenici upotrebljen je hiperbaton, o kojem smo već govorili. Tako je Ciceron ponovo završio period na njemu svojstven način.

U govoru *Pro Sestio* napad na Gabinija Ciceron počinje sledećim rečima:

*Alter unguentis affluens, calamistrata coma, despiciens conscios stuprorum
ac veteres vexatores aetatulae suae...*(VIII, 18)

Prvo što primećujemo jeste da je umesto reči *aetas* Ciceron ovde upotrebio deminutiv *aetatula*, uz ironičan, pejorativan prizvuk. Drugo, podsećamo da je invektiva protiv Gabinija u prvom govoru počela uvodnom rečenicom, a da je u drugom govoru, kao što vidimo, Ciceron primenio načelo *in medias res*, da bi tek kasnije (u drugom navratu) ostavio prostora za već citiranu uvodnu misao.

Ovakav početak invektive protiv Gabinija u drugom govoru daleko je ekspresivniji, ne daje slušaocu (čitaocu) vremena da se pripremi. Međutim, ovde nije više akcenat na antičkom toposu *aetas* (iako se on pominje u deminutivskom obliku), kao što je to bilo u prvom govoru, već na Gabinijevom spoljašnjem izgledu. Prve reči su: *unguentis affluens, calamistrata coma*. Ova promena misaone intonacije udružena sa pomenutim deminutivom celom iskazu daje komičnu notu. Francuski nobelovac Bergson je svojevremeno o tome rekao: «Komična je svaka sporedna radnja koja skreće našu pažnju na spoljašnji izgled... Čim se pojavi briga za telo, postoji opasnost od prodora komičnog. Zato tragički junaci ne piju, ne jedu...»³⁷. Stoga, možemo reći da je u ovoj prvoj rečenici Ciceron spojio dva toposa – mladosti i lepote (*forma*), koji će ostati aktuelni sve do danas³⁸. Aristotel lepotu ubraja u

---

³⁶ Cic. *Pro Sest.* III, 6 sq.

³⁷ Bergson, s. 39.

³⁸ Danas najuočljivije primere toposa *lepote* i *mladosti* možemo videti u reklama-ma (advertising).

delove sreće (pored plemenitog porekla, bogatstva, slave, i dr)³⁹. Još od helenističkog doba u epideiktičkim besedama korišćen je sledeći niz osobina: *genus, forma, virtus*⁴⁰. O podeli toposa na one koje se odnose na *animus* i na one koje se odnose na *corpus* biće reči kasnije, u okviru analize invektiva protiv Pizona.

Ovaj u izvesnoj meri »ispremeštan« redosled izlaganja o Gabiniju u govoru *Pro Sestio* ne bi trebalo pripisati slučajnosti. Sva izneta zapažanja idu u prilog zaključku da je napad na Gabinija u prvom govoru oštrij nego u drugom. Na ovom mestu dovoljno je da primetimo kako na početku invektiva protiv Gabinija u ova dva govora Ciceron nije postupio na isti način. Početak napada na Gabinija u drugom govoru ima crte komičnog (tačnije – satire), dok u prvom govoru toga uopšte nema, Ciceronovo izlaganje tu ima izrazito ozbiljan i oštar ton.

4.3. *Civitas et auctoritas*

U ovom odeljku predmet naše analize biće dva odlomka iz oba govora, koji predstavljaju tipične primere Ciceronove izvanredne *evidentia* (živo prikazivanje) ili, kazano Ciceronovim rečnikom, *sub oculos subiectio*⁴¹:

(*Post reditum in senatu*, VI, 13) *Cum vero in circo Flaminio non a tribuno plebis consul in contionem, sed a latrone archipirata productus esset, primum processit, qua auctoritate vir, vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis: pressa voce et temulenta, quod in civis indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. Ubi nobis haec auctoritas tam diu tanta latuit? Cur in lustris et helluationibus huius calamistratis saltatoris tam eximia virtus tam diu cessavit?*

(*Pro Sestio*, IX, 20) *Quis enim clavum tanti imperii tenere et gubernacula rei publicae tractare in maximo cursu ac fluctibus posse arbitraretur hominem emersum subito ex diuturnis tenebris lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis, lenociniis adulteriisque confectum.*

---

³⁹ Arist. *Ret.* I, 5, 4.

⁴⁰ Kurcijus, s. 301.

⁴¹ Quint. 7, 3, 61.

Najpre, primetićemo da se nekoliko leksema pojavljuje u oba govora (*vinum, lustrum, stuprum*). Međutim, važno je podvući i izvesne distinkcije.

4.3.1 Civitas – navis

Pre svega, pomenimo da citirani odlomak iz drugog govora predstavlja bezličnu rečenicu (*quis...arbitraretur*). Radi se o već pomenu-toj Ciceronovoj tendenciji, više izraženoj u ovom govoru, da se bezlično izražava gde god je to moguće.

U drugom govoru autor je upotrebio sledeće sintagme, kojih nema u prvom govoru: *clavum tanti imperii tenere et gubernacula rei publicae tractare*. Citirane sintagme mogle bi se zameniti izrazom: *rem publicam/navem regere*. Stoga, proizlazi da je Ciceron ovde na posredan način uveo metaforu brod-država. Smatra se da je tu metaforu u istoriji evropske književnosti prvi upotrebio grčki liričar Alkej. Kasnije, u grčkoj književnosti koristili su je elegičari, pisci tragedija, Platon i dr. Nautička metaforika prvobitno je spadala u poeziju, ali Ciceron je u više navrata koristi u svojim govorima⁴² i pismima. Posle njega, u rimskoj književnosti najpoznatiji primer njene upotrebe nalazi se u znamenitoj Horacijevoj odi, gde je ova tema razvijena u alegoriju⁴³. O istoj metafori nešto kasnije govoriće i Kvintilijan⁴⁴. Metafora brod-država ostaće popularna sve do modernog doba i često će služiti kao svojevrsan topos (*locus communis*) ne samo u književnosti, već i u drugim umetnostima, svakako i u politici.

Rimski pesnici imali su običaj da i pisanje nekog dela uporede sa plovidbom broda⁴⁵. Takvu upotrebu nautičke metaforike imamo kod Cicerona i Kvintilijana⁴⁶.

---

⁴² Cic. *Pro Sest.* 46. *Ad fam.* 12, 25, 5.

⁴³ Hor. *Carm.* I, 14.

⁴⁴ Quint. 8, 6, 44.

⁴⁵ Kurcijus, s. 214.

⁴⁶ Cic. *Tusc.* IV, 5, 9. Quint. – prooemium uz XII knj.

4.3.2 Auctoritas

Samo letimičan pogled dovoljan je da se uoči kako je Ciceron u govoru *Post reditum in senatu* izneo više detalja u vezi sa Gabinijevim izgledom, tj. da je datom opisu posvetio više prostora nego u drugom govoru, uprkos činjenici da je drugi govor duži. Ponovo se nameće već naveden zaključak da je Ciceron iz nekih razloga u drugom govoru »razblažio« oštrinu izraza u delovima koji se tiču Gabinija.

Naposletku, ovde ćemo se detaljnije pozabaviti upotrebom leksema *auctor* i *auctoritas* u govoru *Post reditum in senatu*. Te reči Ciceron ne upotrebljava pri napadu na Gabinija u svom drugom govoru. Pre svega, moramo da istaknemo da se leksema *auctoritas/auctor* (morfološka varijabilnost nema za posledicu semantičko razlikovanje, tj. u oba slučaja reč se odnosi na Gabinija) pojavljuje čak tri puta u okviru istog odlomka, u tri rečenice uzastopno. Sva tri puta ona predstavlja stilsku figuru ironiju ili antifrazu⁴⁷. *Repetitio* (ponavljanje) je jedno od retorskih sredstava kojima se utiče na slušaoca. O tome piše i Kvintilijan⁴⁸. Sintagmu *tam diu* Ciceron je ovde takođe upotrebio dva puta. Periodično ponavljanje predstavlja i jedan od trikova komedije⁴⁹. Time satirični pisac želi da, kako Bergson kaže, »uspava, uljuljka« našu maštu, da nas »hipnotiše«⁵⁰ i ubedi.

Sintagmu *gravis auctor* Ciceron nije upotrebio slučajno. Ona je obično imala značenje »pouzdan, siguran jamac«. Potom, reč *auctoritas* predstavlja *terminus technicus* i često se upotrebljavala zajedno sa rečju *senatus*. *Auctoritas senatus* značilo je »ugled, autoritet senata«, ponekad je i sama reč *auctoritas* označavala »senatsku odluku«.

Auctoritas je jedna od najvažnijih reči u Ciceronovom rečniku. U najvećem broju slučajeva on je upotrebljava doslovno, ona je kod njega rezervisana za rimske republikanske institucije – *senatus, consules* etc. Ironija baš i leži u tome što Ciceron tu reč ovde zaista pripisuje konzulu, ali takvom konzulu čiju konzulsku vlast i zvanje ne priznaje i kojeg odbija da nazove tim počasnim imenom. Efekat ironije pojačan je

---

⁴⁷ Vidi. bel. 26.

⁴⁸ Quint. 8, 6, 44.

⁴⁹ Bergson, s. 30.

⁵⁰ Ibid, s. 44.

upotrebom lične zamenice za prvo lice množine *nobis* (dativski oblik). Takođe, upotreba ove reči predstavlja svojevrsno poigravanje sa značenjem, u vezi sa auditorijumom pred kojim je ova beseda izgovorena. Ne zaboravimo da su publiku činili senatori, što vidimo već iz naslova (*Post reditum in senatu*).

Ugled je jedan od najvažnijih toposa, ne samo antičkog, već i srednjovekovnog i modernog sveta. O ovom toposu raspravljao je još Aristotel i ubrajao ga je u atehničke metode uveravanja⁵¹. Ciceron je od Grka preuzeo podelu na tehničke i atehničke metode uveravanja, tj. svrstavanje toposa (*loci*) u tehničku ili atehničku argumentaciju. U *Topici*, koju je napisao po ugledu na istoimeno Aristotelovo delo, Ciceron kaže: *Sed ex his locis in quibus argumenta inclusa sunt, alii in eo ipso de quo agitur haerent, alii assumuntur extrinsecus. (Top. II, 8)* Znači, prva vrsta toposa tesno je povezana sa samom stvari o kojoj se govori (to je tehnička argumentacija), a za drugu se argumenti dovlače spolja (atehnička argumentacija).

O toj drugoj grupi Ciceron dalje piše: *Quae autem assumuntur extrinsecus, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Graeci talis argumentationes ἄτμῆνουν vocant. (Top. IV, 24)* Ciceron detaljno navodi i na koji način čovek postaje ugledan: *...auctoritatem aut natura aut tempus affert. Naturae auctoritas in virtute inest maxima... (Top, XIX, 73)*. Iz svega navedenog sledi da je Ciceron rečima *auctoritas* i *virtus* na citiranom mestu iz govora *Post reditum in senatu* dodelio suprotna značenja od uobičajenog; reč je o *coincidentia oppositorum*.

Treba reći da su za Aristotela autoriteti bili grčki pisci i mislioci pre njega, za Cicerona je, pored ostalih, autoritet bio sam Aristotel (što Ciceron u više svojih dela i eksplicitno navodi), za Kvintilijana vrhovni autoritet bio je Ciceron itd. Imajući sve to u vidu, poznati nemački teoretičar pravne nauke T. Fiveg s pravom zaključuje: »...za topičku duhovnost Antike ugled je morao pružati fundamentalan argument«⁵².

Pozivanje na autoritete, ili, ako hoćemo da se izrazimo pravničkim rečnikom, *alegacija* predstavlja topos koji se zadržao do dana današnjeg u svim duhovnim sferama.

---

⁵¹ Arist. *Ret.* I, 2, 2.

⁵² Fiveg, s. 69.

5 Invektive protiv Pizona u oba Ciceronova govora

5.1. *Genus*

Genus (poreklo) je jedan od važnih i najčešće prvih elemenata koje, prema antičkim retorskim priručnicima, treba uvrstiti u svaku invektivu. Istovremeno, to je jedan od najviše korišćenih antičkih toposa.

Invektiva protiv Pizona u govoru *Post reditum in senatu* počinje ovim rečima:

Nam ille alter Caesoninus Calventius ab adolescentia versatus est in foro...(VI, 13)

Da bismo razumeli zašto je Ciceron ponovo pribegao manje uobičajenom redu reči, ne stavivši predikat na kraj rečenice, treba istaći da je u antici na strukturu završetka rečeničnog perioda, osim dužine poslednjih slogova, veliki uticaj imala i dužina samih reči⁵³. Smatralo se da kratke reči nisu pogodne za sam kraj rečeničnog perioda. U skladu s tim, bilo bi sasvim nepodesno datu rečenicu završiti sintagmom *versatus est*.

U istom govoru Ciceron se samo još jednom, i to na kratko, osvrnuo na Pizonovo poreklo:

...cognoram enim propter Pisonum adfinitatem quam longe hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset. (VII, 15)

Za razliku od tog gotovo uzgrednog pominjanja porekla u prvom govoru, izlaganju o Pizonovim precima u drugom govoru posvećena je mnogo veća pažnja. Međutim, osim te kvantitativne, postoji i daleko važnija kvalitativna razlika. Videli smo, u prvoj besedi Ciceron na oba gore citirana mesta govori samo o Pizonovom transalpskom poreklu, koje ima po majci. Nasuprot tome, u govoru *Pro Sestio* Pizonovo poreklo po majci navodi se samo jedanput, u jednoj sintagmi, dok je jedan ceo odlomak posvećen njegovom plemenitom poreklu po ocu. Budući da je taj odlomak interesantan iz više razloga, ovde ćemo ga navesti u celini:

Alter multos plane in omnes partes fefellit. Erat enim hominum opinioni nobilitate ipsa, blanda conciliatrix, commendatus. Omnes boni semper nobilitati favemus, et quia utile est rei publicae nobiles homines esse dignos maioribus suis, et quia valet apud nos clarorum hominum et bene de re publica

---

⁵³ Wilkinson, p. 239.

Dragana Dimitrijević

meritorum memoria etiam mortuorum. Quia tristem semper, quia taciturnum, quia subhorridum atque incultum videbant, et quod erat eo nomine ut ingenerata familiae frugalitas videretur, favebant, gaudebant et ad integritatem maiorum spe sua hominem vocabant materni generis obliti. (IX, 21)

Uočavamo da je prva rečenica ovog odlomka leksički i sintaksički slična rečenicama koje smo analizirali u odeljku *Uvodna rečenica*, u okviru analize invektiva protiv Gabinija. Radi preglednosti ovde ćemo ponovo navesti te rečenice:

(Post reditum in senatu, IV, 10) Quorum alter tamen neque me neque quemquam fefellit.

(Pro Sestio, IX, 20) Atque eorum alter fefellit neminem.

Subjekatski i predikatski deo sve tri rečenice potpuno je identičan, objekatski deo gore navedene rečenice, koja se odnosi na Pizona, semantički je suprotan od ovih dveju rečenica, koje se odnose na Gabinija. Stoga, i cela rečenica ima sasvim suprotan smisao od druge dve rečenice. Kao što je gore navedenu rečenicu koja se tiče Gabinija u govoru *Pro Sestio* Ciceron upotrebio tek kada se po drugi put obrušio na Gabinija, tako je i rečenica koja se odnosi na Pizona početak druge po redu invektive protiv Pizona u pomenutom govoru. Rečenicu koja se odnosi na Gabinija od one koja se odnosi na Pizona deli samo nekoliko redova (što se može videti i po brojevima kaputa). Moguće je da je Ciceronova izraženija težnja za simetričnim rasporedom građe u drugom govoru nametnula ovakav raspored.

Potom, želimo da ukažemo na dve sintagme iz druge rečenice gore navedenog odlomka: *hominum opinioni* i *nobilitate ipsa commendatus*. Prva od tih sintagmi vezana je za topos *auctoritas* o kojem smo govorili u okviru analize invektiva protiv Gabinija. Ovde ćemo navesti šta o »opštem mišljenju« (*hominum opinio*) kaže Ciceron u svojoj *Topici*: *...non recte fortasse, sed vulgi opinio mutari vix potest ad eamque omnia dirigunt et qui iudicant et qui existimant* (*Top. XIX, 73*).

Prema *opštem mišljenju*, koje je topos samo po sebi, a istovremeno je i nužan deo svakog drugog toposa⁵⁴, plemenito poreklo (*nobilitas*) bilo je u Rimu jedno od najvažnijih elemenata za građenje političke karijere.

---

⁵⁴ Vidi bel. 33.

Pripadnost nobilitetu svakoga je preporučivalo (*commendare*) za važne državne funkcije. Objašnjenje za takvo gledište daje upravo Ciceron u citiranom odlomku (*Omnes boni semper nobilitati favemus...*). Sintagme kojima se direktno aludira na Pizonovo aristokratsko poreklo po ocu su: *ingenerata familiae frugalitas* i *ad integritatem maiorum*.

Postavlja se pitanje zbog čega Ciceron u drugom govoru toliko prostora posvećuje izlaganju o Pizonovom plemenitom poreklu. Prvo, ne smemo smetnuti s uma da Ciceron nije pripadao rimskom nobilitetu, budući da potiče iz porodice rimskih vitezova. Stoga, za njega se nije moglo reći: *nobilitate ipsa commendatus*. Sve što je postigao treba pripisati njegovim ličnim sposobnostima. Znamo da je među pripadnicima najvišeg rimskog nobiliteta Ciceron imao atribut *homo novus*. Različit tretman pripadnika nobiliteta i onih koji to nisu u Ciceronu je sigurno izazivao izvesnu gorčinu. To se može videti i iz poznatog uputstva za kandidovanje na izborima *De petitione consulatus* čiji je autor verovatno Ciceronov brat Kvint. Istovremeno, u celoj ovoj priči o moralnom nevaljalstvu Pizona, pripadnika rimskog nobiliteta, možda možemo naći i tragove Ciceronovog likovanja. Čini se kao da bismo između redova mogli pročitati: »Iako je Pizon pripadnik nobiliteta, ne samo da državi nije koristan, nego joj je čak naneo veliku štetu«. Drugo, znamo da je Ciceron bio zagovornik ideje *concordia ordinum* – savez svih uglednih slojeva (ne isključivo pripadnika nobiliteta) rimskog društva, koji su bili spremni da se suprotstave svakom pokušaju rušenja državnog poretka. Glavna snaga tog zamišljenog saveza bili bi *boni* (lojalni građani), a njihovo jezgro trebalo bi da budu optimati i nobili, kao najistaknutiji predstavnici optimata. Osnovne elemente tog svog političkog programa Ciceron je prvi put javno izneo pet meseci posle svog progonstva, baš u besedi *Pro Sestio*, doduše u onom njenom delu koji se ne odnosi na Gabinija i Pizona⁵⁵. Stoga, zaključujemo da je Ciceron ovde, u prvoj polovini govora, samo najavio temu, koju će kasnije mnogo detaljnije obraditi i koja se, u stvari, provlači kroz ceo govor.

Na kraju, preostaje da iznesemo nekoliko napomena u vezi sa rasporedom građe i upotrebom određenih leksema u trećoj i četvrtoj rečenici navedenog odlomka. U trećoj rečenici dvaput je zastupljena sintagma *et*

---

⁵⁵ Cic. *Pro Sest.* 96–98; 104; 119; 132; 136–139.

quia i tom anaforam rečenica je podeljena na tri dela, s tim da je poslednji deo najduži (o tome smo već govorili). Na početku četvrte rečenice tri puta je upotrebljena leksema *quia*, tj. ponovo je zastupljena anafora, udružena sa asindetonom. U istoj rečenici posle lekseme *quia* prva dva puta slede reči sa početnim glasom *t* i prisustvom glasa *r*. Stoga, možemo reći da Ciceron ovde primenjuje i aliteraciju. Toliku učestalost upotrebe sloga *qu* možda možemo objasniti Ciceronovom željom da na fonetskom planu pojača semantičku vrednost; tj. da upotrebom *qu*, koje je smatrano za kakofonično, doprinese negativnom utisku o Pizonu⁵⁶. Naposletku, podsećamo da u četvrtoj rečenici predikat nije na poslednjem mestu, kao što je uobičajeno, a objašnjenje za to ponovo treba tražiti u odgovarajućim dužinama poslednjih slogova⁵⁷.

5.2 *Corpus et animus*

Na početku invektive protiv Pizona u prvom govoru, posle pominjanja Pizonovog transalpskog porekla, Ciceron odmah prelazi na opis Pizonovog izgleda:

(Post reditum in senatu, VI, 13–14) Nam ille alter Caesoninus Calventius ab adulescentia versatus est in foro, cum eum praeter simulatam versutamque tristiam nulla res commendaret, non consilium, non dicendi copia, non rei militaris, non cognoscendorum hominum studium, non liberalitas. Quem praeteriens cum incultum horridum maestumque vidisses, etiam si agrestem et inhumanum existimares, tamen libidinosum et perditum non putares. Cum hoc homine an cum stipite in foro constitisses, nihil crederes interesse: sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum negotium, Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceret. Idem domi quam libidinosus, quam impurus, quam intemperans...

Pre podrobnije analize leksike, navešćemo nekoliko stilskih figura koje su zastupljene u ovom odlomku (a i u gotovo svim ostalim odlomcima navedenim u ovom radu): anafora (ponavljanje leksema *non, sine i quam*), gradacija, asindeton, aliteracija (*sine sensu, sine sapore* – gomilanje glasa *s*, koji je u antici smatran kakofoničnim). Potom, u prvoj rečenici četrnaestog kaputa imamo hiperbaton: *nihil crederes interesse*, umesto

---

⁵⁶ Wilkinson, p. 30.

⁵⁷ Ibid. p. 156.

nihil interesse crederes. To objašnjavamo Ciceronovom namerom da rečenični period završi, za njega karakterističnim, ditrohejom: – ∪ – ∪. Da je red reči bio uobičajen, raspored dužina poslednjih slogova u rečeničnom periodu bio bi sledeći: ∪ ∪ ∪ (što ne bi bilo u skladu sa Ciceronovom praksom)⁵⁸.

U Ciceronovom mladalačkom delu *De inventione* topisi koji se odnose na opis ličnosti podeljeni su u tri grupe: *animus, corpus, externae res*⁵⁹. U navedenom odlomku, pored atributa koji se odnose na spoljašnji izgled (*corpus*), Ciceron vešto provlači i Pizonove duhovne osobine (*animus*) i ta dva segmenta povezuje u jednu celinu.

Pre analize opisa Pizonovog spoljašnjeg izgleda, ukazaćemo na jedan detalj koji se nadovezuje na ono što smo rekli u prethodnom odeljku (*Genus*), a o kojem ćemo i kasnije govoriti. To je drugi deo prve rečenice iz gore navedenog odlomka: *...eum... nulla res commendaret, non consilium, non dicendi copia, non rei militaris, non cognoscendorum hominum studium, non liberalitas*. Za *nobilitas* smo rekli kako je to jedan od važnih činilaca da bi neki rimski građanin bio *commendatus*. Kao što vidimo, Ciceron je ovde naveo i druge karakteristike koje su nekoga preporučivale (*commendare*) za napredovanje u političkoj karijeri: *consilium, dicendi copia* etc. Autor je očigledno želeo da naglasi kako je Pizon bio samo plemenitog porekla, a da istovremeno nije posedovao ostale poželjne osobine.

Pogledajmo sada kojim rečima Ciceron počinje invektivu protiv Pizona u govoru *Pro Sestio*:

Alter, o di boni! quam taeter incedebat, quam truculentus, quam terribilis aspectu! (VIII, 19)

Vidimo da je u drugom govoru Ciceron prvo ukazao na Pizonov spoljašnji izgled, tek potom usledilo je izlaganje o Pizonovom poreklu, duhovnim osobinama, i dr. Na početku invektiva protiv Pizona u oba govora Ciceron je upotrebio anaforu (u prvom govoru ponavlja se negacija *non*, a u drugom reč *quam*) i asindeton.

---

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Cic. *De inv.* 2, 59, 177.

Pored efekta koji u navedenoj rečenici iz drugog govora izaziva ponavljanje sinonimičnih reči, treba uzeti u obzir i zvučnost datih leksema, tj. njihovu fonetsku vrednost. Ciceron je ovde sigurno svesno upotrebio aliteraciju reči koje sadrže kakofonično *tr* kako bi time intenzivirao njihovu semantičku vrednost. Potom, autor je sigurno računao i na onomatopejsku vrednost datih leksema⁶⁰. Zapažamo još i da su ove lekseme poređane gradacijski, s obzirom na njihov semantički sadržaj, kao i da je poslednji deo rečeničnog perioda najduži (*tricolon crescendo*).

Opisu Pizonovog izgleda Ciceron se vraća i nešto kasnije u govoru *Pro Sestio*:

Quia tristem semper, quia taciturnum, quia subhorridum atque incultum videbant...(IX, 21)

U ovoj rečenici Ciceron je ponovo upotrebio retorska sredstva o kojima smo napred govorili (anafora, aliteracija, asindeton, kakofoničnost). Lekseme iz date rečenice su i morfološki i semantički gotovo identične onima iz citiranog odlomka iz prvog govora. Leksema *tristis* paronimična je (delimično se glasovno poklapa) sa srodnom leksemom iz prvog govora – *tristia*; leksema *incultus* pojavljuje se u oba govora; leksema *subhorridus* samo je varijacija lekseme *horridus* iz prvog govora; leksema *taciturnus* sinonimična je sa leksemom *elinguis* iz prvog govora.

5.2.1. Supercilium Pisonis

U oba govora gotovo istim rečima Ciceron objašnjava kako je Pizon uspeo da prikrije nemoralnost svojim ozbiljnim izrazom lica. Uporedite ta dva mesta:

(Post reditum in senatu, VI, 15) ...ita contempsit hanc prudentissimam civitatem ut omnis suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modo vultum importunum in forum detulisset

(Pro Sestio, IX, 21) Etenim animus eius vultu, flagitia parietibus tegebantur; sed haec obstructio nec diuturna est neque obducta ita, ut curiosis oculis perspici non possit.

Sledećim rečima Ciceron u oba govora naglašava da takvim svojim držanjem Pizon nije uspeo da prevari i njega:

---

⁶⁰ Wilkinson, p. 51.

(*Post reditum in senatu*, VII, 15) *Is nequaquam me ... sed vos populumque Romanum non consilio, neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed rugis supercilioque decepit.*

(*Pro Sestio*, IX, 21) ...*esse hominem et levem et falsa opinione hominum ab adolescentia commendatum sciebam.*

Primitićemo da Ciceron u prvom slućaju mnogo ekspresivnije istiće da se on, za razliku od drugih, nije prevario u sudu o Pizonu. To je naglašeno upotrebom lićne zamenice prvog lica jednine (ćega u drugom govoru nema).

Pre nego što prećemo na detaljniju analizu onoga što je, prema Ciceronovom mišljenju, ugledne rimske graćane navelo da Pizonu ukažu poverenje, pomenućemo dve sintagme iz gore navedene rećenice iz drugog govora, o kojima smo ranije već govorili. To su sintagme: *opinio hominum* (topos »opšteg mišljenja«) i *ab adolescentia commendatus*.

Još na početku invektive protiv Pizona u prvom govoru Ciceron kaže da su ljudi stekli pogrešno mišljenje o Pizonu zbog njegove *simulata versutaque tristitia*. S tim u vezi stoje i sledeće reći iz istog govora, koje smo takoće ranije navodili⁶¹: *is... vos populumque Romanum... rugis supercilioque decepit*. Treba napomenuti da su lekseme *tristia* i *supercilium* relativni sinonimi. Njihovo *identićno* znaćenje je »ozbiljnost«, a ove lekseme imaju i *diferencijalna* znaćenja (istovremeno i osnovna). Osnovno/diferencijalno znaćenje reći *tristia* je »žalost, tuga«, a reći *supercilium* (i u jednini i u množini) »obrve«. Nasuprot prvom govoru, u drugom govoru mnogo više prostora posvećeno je opisu Pizonovih obrva/ozbiljnosti. Jasno je da se radi i o svojevrsnoj igri reći, u vezi sa polisemijom date lekseme, i da tolika prića o Pizonovim obrvama sigurno nosi u sebi veliku dozu ironije. Citiraćemo to mesto iz drugog govora:

(*Pro Sestio*, VIII, 19) *Nam quid ego de supercilio dicam, quod tum hominibus non supercilium, sed pignus rei publicae videbatur? Tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut illo supercilio annus ille niti tamquam vade videretur.*

U ovom odlomku osim anafore (koja je do sada više puta pomenu-
ta), treba uoćiti i upotrebu pasivnih/bezlićnih glagolskih oblika *videbatur*

---

⁶¹ Cic. *Post reditum in senatu*, VII, 15.

i *videretur*, kojima Ciceron u drugom govoru pojačava efekat *objektivnog izlaganja*.

5.3. *Piso philosophus*

U oba govora Ciceron je gotovo istim rečima opisao Pizonovo bavljenje filozofijom. Ovde navodimo te rečenice:

(*Post reditum in senatu*, VI, 14) *Cum vero etiam litteris studere incipit et **belua immanis** cum Graeculis philosophari, tum est **Epicureus** non penitus illi disciplinae, quaecumque est, deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem **magistros non ex istis ineptis qui dies totos de officio ac de virtute disserunt...***

(*Pro Sestio*, X, 23) *Laudabat **homo doctus** philosophos nescio quos... **eos autem, qui dicerent... officii rationem in omni vita, non commodi esse ducendam... insanire dicebat.***

Zanimljivo je pogledati kako je Ciceron ovde varirao istu temu. U prvom govoru on Pizona naziva *belua immanis*, dok u drugom govoru upotrebljava sintagmu *homo doctus*. Radi se očigledno o korišćenju antonimije (te dve sintagme se semantički međusobno isključuju, kontradiktorne su jedna drugoj). Međutim, treba imati u vidu da je druga sintagma upotrebljena ironično. Potom, u prvoj besedi Ciceron navodi za koje se filozofsko učenje zainteresovao Pizon (epikurejsko), a u drugoj odbija da imenuje to učenje. U prvom slučaju autor se ograđuje od tog učenja rečima: *quaecumque est*. Nasuprot svemu tome, vidimo da je njegov stav prema stoičkom učenju pozitivan⁶², ali u tekstu je ta misao samo implicitno prisutna. Kada zanemarimo retorsku aparaturu, uočavamo da je stoički termin *officium* u oba govora upotrebljen u pozitivnom kontekstu. U prvom govoru u rečenici: *Habet autem magistros non ex istis ineptis qui dies totos de officio ac de virtute disserunt*, sintagma *ex istis ineptis* upotrebljena je ironično. U drugom govoru Ciceron nije koristio ironiju, već je izneo tobožnje Pizonovo mišljenje.

Smatramo da teba objasniti i na koga Ciceron aludira kada kaže: *...belua immanis cum **Graeculis** philosophari* (*Post reditum in senatu*, VI, 14). Reč je o Filodemu, grčkom epikurejcu iz Gadare, koji se preselio u

---

⁶² Ciceron je napisao delo *De officiis*, po ugledu na stoičara Panetija. U I v. p.n.e. u Rimu je bio jak uticaj stoicizma.

Italiju i postao prijatelj i kućni filozof dotičnog Pizona. Sačuvani su njegovi raznovrsni spisi iz logike, retorike, poetike, muzike, etike, kao i epigrami. Uticao je na Horacija, Vergilija, Ovidija i dr. Ciceron će ga pomenuti i u govoru *In Pisonem* (XXVIII, 66).

6 Zaključak

Preostaje nam još samo da izložimo u čemu se ogleda najveća razlika između Ciceronovih invektiva protiv Gabinija i Pizona u govoru *Post reditum in senatu* i u govoru *Pro Sestio*. Već smo ranije, na nekoliko mesta, rekli da je u drugom govoru Ciceron ublažio oštricu svog pera prema Gabiniju. Međutim, nismo naveli najvažnije argumente za to.

Uporedimo prva dva naredna odlomka iz govora *Post reditum in senatu*, koja se odnose na Gabinija, sa druga dva odlomka, koja navodimo iz govora *Pro Sestio*, a tiču se oba konzula zajedno.

(Post reditum in senatu, V, 11) quo inspectante ac sedente legem tribunus plebis tulit ne auspiciis obtemperaretur, ne obnuntiare concilio aut comitiis...

(Post reditum in senatu, V, 12) ...fecitque, quod nemo umquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gemeretis nihil diceret, ne aperte incommoda patriae lugeretis ediceret.

(Pro Sestio, XIV, 32) ...cum subito edicunt duo consules, ut ad suum vestitum senatores redirent. Quis umquam consul senatum ipsius decretis parere prohibuit, quis tyrannus miseros lugere vetuit?

(Pro Sestio, XV, 33) Isdemque consilibus sedentibus atque inspectantibus lata lex est, ne auspicia valerent, ne quis obnuntiaret.

Vidimo da su odeljci *Post red. in sen.* V, 11 i *Pro Sest.* XV, 33 i odeljci *Post red. in sen.* V, 12 i *Pro Sest.* XIV, 32 međusobno veoma slični. Međutim, ono što je u prvom govoru (u ova dva citirana odlomka) pripisivano Gabiniju, za isto to u drugom govoru Ciceron optužuje oba konzula. Sintagmi iz prvog govora *quo inspectante ac sedente* odgovara gotovo identična sintagma iz drugog govora *consulibus sedentibus atque inspectantibus*. Jedina važna distinkcija sastoji se u broju (u prvom slučaju to je jednina, u drugom množina). Sličnost dveju rečenica ogleda se i u upotrebi anafore (sa negacijom *ne*). Takođe, onom mestu u prvom govoru na kojem stoji predikat *ediceret* odgovara slično mesto u drugom govoru gde nalazimo leksemu *edicunt*. Ponovo je prisutna razlika takoreći samo u glagolskom broju.

Na početku ovog rada naglasili smo da je samo koju godinu posle 56. god. Ciceron bio primoran da brani Gabinija na sudu. Uočili smo da se, iako ih deli samo nekoliko meseci, u ova dva govora Gabinije tretira na različit način. Još u prvom govoru nailazimo na sledeću sintagmu koja se odnosi na Gabinija: *summi viri et clarissimi consulis fascis fractos* (*Post red. in sen.* IV, 7). Pošto se citirane reči nalaze u delu govora u kojem Ciceron, krajnje ozbiljan, opisuje Klodijevo nasilje, znamo da ih nije upotrebio ironično. Ovakva situacija modernom čitaocu može delovati veoma kontradiktorno. S jedne strane, za Gabinija se u tom govoru tvrdi da *nije* konzul, a s druge strane, u istom tom govoru za njega su rezervisane i ovakve pohvalne reči. Međutim, to se može objasniti na više načina. Prvo, ovde moramo ponoviti opšte poznatu činjenicu da za uspeh nekog govora, i retoriku uopšte, objektivna istina nema nikakvu važnost, već je presudna *verodostojnost* i *verovatnost*. Logika i retorika imaju sopstvene, odvojene sfere. Znači, to što su navedene rečenice bile u logičkom neskladu sigurno nije uticalo na ocenjivanje ovog govora od strane Ciceronovih savremenika. Kao što je bilo važno dobrim argumentima (racionalni elementi besede) ubediti slušaoca, isto tako je, ako ne i važnije, od presudnog značaja bilo kako ta argumentacija »zvuči« (iracionalni elementi besede). U našem radu više puta smo ukazali na tzv. »zvučne efekte« (aliteracija, asonanca, anafora i dr.) budući da smo imali u vidu značaj koji je tome pridavan u antici. U antičko doba čulo sluha bilo je više korišćeno nego danas (nisu postojali TV, kompjuteri, pa ni knjige u toliko širokoj upotrebi kao danas). Ljudi su tada čitali naglas, čak i kad su bili sami⁶³. Imamo svedočanstva da su Rimljani u pozorištu protestvovali ako bi neki stih bio pročitani sa pogrešnim dužinama slogova. Dok su slušali besednike, nisu tako otvoreno negodovali, ali su sigurno osećali (tj. čuli) ako neka beseda ne bi imala zadovoljavajući ritam⁶⁴. Posebno treba naglasiti da Ciceron nije govorio pred prosečnim Rimljanima, već pred ljudima velike erudicije i istančanog ukusa. Time njegova sposobnost da retorskim sredstvima ubedi pu-

---

⁶³ Wilkinson, p. 17.

⁶⁴ Ibid, p. 154.

bliku još više dobija na vrednosti⁶⁵. Drugo, retoru je bilo dozvoljeno da, zarad pomenute verodostojnosti i pridobijanja naklonosti slušalaca, bude i pristrasan. Tako je za nekog čoveka mogao da kaže kako je *vir summus*, kada opisuje postupke koje podržava, da bi samo koji minut kasnije za istog čoveka tvrdio da je *mercator, venditor, latro*, kada govori o onome što mu nije bilo po volji. Potom, možda i ovaj slučaj možemo da ubrojimo u situacije, u kojima je Ciceron bio stalno razapet između svog unutrašnjeg osećaja za pravdu (i osvetu) i konkretnih političkih okolnosti. Taj antagonizam pročitati bismo i u sintagmi »retor Ciceron« – Ciceron kao autor retorskih spisa (čovek nauke) i Ciceron kao besednik (čovek prakse).

---

⁶⁵ O tome piše C. Craig u knjizi *Form as Argument in Ciceros Speeches*, The American Philological Association, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1993.

Boris Pendelj

O biznisu, julu, putovanju...: Ciceron Atiku, jula 44.

Ciceron i Atik – obostrano krajnje iskreno prijateljstvo?

Za ličnost poput Cicerona, čija je politička karijera prepuna i uspeha i neuspeha, čija je pravnička karijera poduprta širokim obrazovanjem, a pogotovo poznavanjem retorike, filozofije i književnosti, kao i darom za izgovorenu i pisanu reč, za tako kompleksnu ličnost, čiji život ne oskudeva nemilim događajima (smrt ćerke, progonstvo, razvodi...), sasvim je prirodno da među brojnim korespondentima izdvoji jednu osobu kojoj će i moći i smeti da saopšti sve što ga plaši, sve što izaziva sumnju, nedoumicu i razočarenje – takvom prijatelju uvek će moći da se pohvali i pred njim neće morati da krije svoju radost i nadu. Ciceron je odabrao Atika, što uverljivo potvrđuju količina i sadržaj pisama koja mu je tokom dvadeset i pet godina uputio.¹

Atik je rođen krajem 110. godine, a Ciceron početkom 106. Upoznali su se i zajedno školovali od ranih dečaćkih dana, kada se starosna razlika od tri godine ne može zanemariti. Taj detalj je sigurno uticao na potonje odnose među njima, bez obzira na to što Ciceron po svojim intelektualnim sposobnostima u ranom detinjstvu nije zaostajao za Atikom.² Obojica su bili solidno materijalno obezbeđeni, a njihovi roditelji nisu bili bliski, mada su imali zajedničke prijatelje. Između njih, međutim, postojale su značajne socijalne razlike: Atik je rođen u Rimu,³ i u gradu je uglavnom provodio slobodno vreme,⁴ dok je Ciceron, rođen u Arpinu, rado posećivao svoja imanja

---

¹ Najduža pauza u njihovoj prepisci nastala je u periodu od novembra 54. do maja 51. god., kada su obojica boravili u Rimu.

² D. R. Shackleton Bailey, *Cicero's Letters to Atticus*, vol. I, Cambridge, 1965, str. 3.

³ *T. Pomponius Atticus, ab origine ultima stirpis Romanae generatus* (Nep. Att. 1).

⁴ *Nullos habuit hortos, nullam suburbanam aut maritimam sumptuosam uillam, neque in Italia, praeter Arretinum et Nomentanum, rusticum praedium* (Nep. Att. 14.3).

i letnjikovce izvan grada.⁵ Ciceron, *homo novus*, uvek je bio svestan svog viteškog porekla,⁶ ali i činjenice da potiče iz provincijskog gradića. Sve je to povećavalo ambicije sa kojima se posvetio advokaturi, kao i želju da u najkraćem roku ostvari *cursus honorum*. S druge strane, sredina u kojoj je Atik rođen, povoljni uslovi za sticanje znanja, poznanstvo sa brojnim uglednim i uticajnim građanima, te njegova srećna priroda i veština da pridobije ljude za sebe,⁷ pružali su mu mogućnost da često i bez prevelikog truda ostvari svoje ciljeve, te je i na život gledao mnogo lagodnije nego Ciceron.⁸

Karakterističan primer za Atikovo umešno laviranje je njegova bliskost sa najuglednijim besednicima i žestokim rivalima, Ciceronom i Kvintom Hortenzijem.⁹ Stoga, ako se uzme u obzir njegova spo-

---

⁵ Takva osećanja, međutim, Ciceron nije gajio prema provincijalnom načinu života, o čemu i sam piše Atiku iz Atine, 51. godine: *Non dici potest quam flagrem desiderio urbis, quam vix harum rerum insulsitatem feram* (Att. V 11.1).

⁶ Ciceron je imao jasan stav prema svome poreklu, koje je ponekad svesno naglašavao: *ita nobilissima Graeciae civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi* (sc. Archimedis) *monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset* (Tusc. V 66).

⁷ *Erat autem in puero praeter docilitatem ingenii summa suavitas oris atque vocis, ut non solum celeriter acciperet quae tradebantur, sed etiam excellenter pronuntiaret. Qua ex re in pueritia nobilis inter aequales ferebatur clariusque exsplendescebat, quam generosi condiscipuli animo aequo ferre possent. Itaque incitabat omnes studio suo, quo in numero fuerunt L. Torquatus, C. Marius filius, M. Cicero: quos consuetudine sua sic devinxit, ut nemo iis perpetua <vita> fuerit carior* (Nep. Att. 1).

⁸ *Mihi enim perspecta est et ingenuitas et magnitudo animi tui, neque ego inter me atque te quicquam interesse umquam duxi praeter voluntatem institutae vitae, quod me ambitio quaedam ad honorum studium, te autem alia minime reprehendenda ratio ad honestum otium duxit* (Cic. Att. I 17.5). — Bez obzira na to što Atik nije pomišljao da ozbiljnije učestvuje u političkom životu, Ciceron je uvažavao njegove stavove, budući da je uočavao Atikovu radoznalost i izvesnu političku zainteresovanost: *accepi aliquot epistulas tuas, ex quibus intellexi quam suspenso animo et sollicito scire aures quid esset novi* (Att. II 18.1).

⁹ *Utebatur autem intime Q. Hortensio, qui iis temporibus principatum eloquentiae tenebat, ut intellegi non posset, uter eum plus diligeret, Cicero an Hortensius: et, id quod erat difficillimum, efficiebat ut, inter quos tanta laudis esset aemulatio, nulla intercederet obtrectatio essetque talium virorum copula* (Nep. Att. 5.4). — Atik je čak uspeo da ostane u dobrom odnosima i sa Cezarom i sa Pompejem.

sobnost prilagođavanja u komunikaciji sa najrazličitijim ličnostima,¹⁰ nimalo ne čudi Ciceronovo iskreno osećanje prisnih veza sa dugogodišnjim prijateljem,¹¹ do čijeg je mišljenja posebno držao kada bi odsustvovao iz Rima,¹² kao i u najdelikatnijim životnim situacijama.¹³ Ciceron se oslanjao na Atika u privatnom i javnom životu, i nije se ustručavao da od njega zatraži savet ili uslugu kada god bi to bilo potrebno, te da se na njega osloni kada bi zapao u poslovne poteškoće¹⁴ ili kada bi odsustvovao iz Rima.¹⁵ Takođe, Atik je pružio i finansijsku pomoć Ciceronu prilikom njegovog odlaska u izgnanstvo,¹⁶ a tom prilikom se starao i o njegovoj ženi Terenciji.¹⁷

---

¹⁰ *Humanitatis vero nullum adferre maius testimonium possum, quam quod adolescens idem seni Sullae fuit iucundissimus, senex adulescenti M. Bruto, cum aequalibus autem suis Q. Hortensio et M. Cicerone sic vixit, ut iudicare difficile sit, cui aetati fuerit aptissimus* (Nep. Att. 16.1). J. L. Strachan-Davidson (*Cicero and the Fall of the Roman Republic*, New York/London, 1903, str. 68) smatra da je na Atikov odnos prema ljudima uticala i činjenica da se zrele godine njegovog života gotovo poklapaju sa periodom građanskih ratova vođenih od 88. do 31. godine.

¹¹ *Nemo enim in terris est mihi tam consentientibus sensibus* (Cic. Att. IV 18.2).

¹² *Etenim litterae tuae, non solum quid Romae, sed etiam quid in re publica, neque solum quid fieret, verum etiam quid futurum esset, indicabant* (Cic. Att. II 11.1). U kriznim momentima Ciceron je pisao Atiku svakodnevno, a ponekad i tri puta na dan.

¹³ Ciceron u nekoliko navrata pominje da ga je Atik najargumentovanije odvrćao od samoubistva: *me, mi Pomponi, valde paenitet vivere, qua in re apud me tu plurimum valuisti* (Att. III 4.1); *quod me ad vitam vocas, unum efficis ut a me manus absteineam* (Att. III 7.2). Upor. Shackleton Bailey, *Cicero's Letters to Atticus*, vol. I, str. 22. — Atik je presudno uticao i na Ciceronovu odluku da odustane od putovanja u Grčku, krajem leta 44., dajući mu do znanja da se od njega očekuje da se vrati u Rim i da se smelo suprotstavi Antoniju. Takođe, i u novembru iste godine Ciceron iz Arpina odgovara na Atikovo pismo: *veniendum est igitur vel in ipsam flammam. Turpius est enim privatim cadere quam publice* (XVI 15.6).

¹⁴ Ciceron nije vodio mnogo računa o novcu, te je gotovo neprestano imao finansijske probleme, koji su bili jedna od uobičajenih tema u njegovim pismima Atiku. Bio je čak u stanju da kupi kuću, imanje, ili skulpturu koja bi mu se svidela, a potom da razmišlja kako će u tu svrhu obezbediti novac (Strachan-Davidson, str. 71).

¹⁵ Att. XVI 2.2, 3.5. Uostalom, Atik je na neki način imao uvid u sve Ciceronove poslove.

¹⁶ *Sicut Ciceroni in omnibus eius periculis singularem fidem praebuit: cui ex patria fugienti HS ducenta et quinquaginta milia donavit* (Nep. Att. 4.4). — Ciceron je teško podnosio svoja dugovanja nedovoljno bliskim ljudima, a pogotovo političkim protivnicima:

Poslovne veze između dvojice prijatelja produbljene su Ciceronom željom da Atik bude izdavač¹⁸ nekih njegovih značajnih dela. Pored toga, Ciceron je često slao Atiku svoje nedovršene ili dovršene spise, tražio sugestije,¹⁹ a ponekad je i strepeo od njegovih kritika.

S druge strane, o Ciceronom živom i iskrenom interesovanju za Atikove svakodnevne privatne i poslovne probleme svedoči i njegova zabrinutost za sudbinu Atikovog imanja kod Butrota,²⁰ nakon što je Cezar odlučio, sredinom 46. g., da konfiskuje zemlju oko ovoga grada i da je dodeli svojim veteranima. Prilike u toj oblasti dodatno su se iskomplikovale sredinom 44.,²¹ a navedeni događaji česta su tema u Ciceronovoj i Atikovoj prepisci iz ovoga perioda.²²

---

mih i autem illud molestissimum est, quod solvendi sunt nummi Caesari et instrumentum triumphii eo conferendum; est enim ἀμορφον ἀντιπολιτευομένου χρεωφειλέτην esse (Att. VII 8.5).

¹⁷ Nakon smrti starog prijatelja Cicerona, na sličan način starao se Atik i o Fulviji, ženi Ciceronovog ubice Antonija, posle poraza koji je ovaj doživeo u bitki kod Mutine.

¹⁸ O Atikovoj izdavačkoj delatnosti: *usus est familia, si utilitate iudicandum est, optima, si forma, uix mediocri. Namque in ea erant pueri litteratissimi, anagnostae optimi et plurimi librarii, ut ne pedisequus quidem quisquam esset, qui non utrumque horum pulchre facere posset, pari modo artifices ceteri, quos cultus domesticus desiderat, adprime boni* (Nep. Att. 13).

¹⁹ *De libris oratoriis factum est a me diligenter. Diu multumque in manibus fuerunt. Describas licet* (Att. IV 13. 2).

²⁰ *Caesar autem mihi irridere visus est 'quaeso' illud tuum, quod erat et εὐπινές et urbanum. Ita porro te sine cura esse iussit ut mihi quidem dubitationem omnem tolleret* (Att. XII 6a.2). — Butrot (Butrinto), grad u Epiru, danas nenastanjen, bio je rimska kolonija, a po predanju osnovao ga je Prijamov sin Helen.

²¹ Ciceron se nije ustručavao da tim povodom zatraži pomoć od prijatelja, izabranog pretora Lucija Planka: *ego autem, mi Plance, etsi non dubitabam quin et senatus consultum et lex et consulum decretum ac litterae apud te plurimum auctoritatis haberent teque ipsius Attici causa velle intellexeram, tamen hoc pro coniunctione et benevolentia nostra mihi sumpsi ut id a te peterem quod tua singularis humanitas suavissimique mores a te essent impetraturi. Id autem est ut hoc quod te tua sponte facturum esse certo scio honoris nostri causa libenter, prolixo, celeriter facias* (Att. XVI 16A.4[6]). — Atik je uspeo da sačuva svoj posed kod Butrota, koji je kasnije, 31. godine, prema sporazumu sa trijumvirima, poslužio kao utočište proskribovanim građanima.

²² Kraj petnaeste i šesnaesta knjiga Ciceronovih pisama Atiku.

Cicerona su kod Atika, od kojega mu nema većeg, boljeg i milijeg prijatelja,²³ privlačile upravo one osobine koje on sam nije posedovao: nesvakidašnja uviđavnost, odmerenost, prisebnost, smirenost, preduzimljiv i poslovan duh.²⁴ I na kraju priče o ovom dugom i neprekinutom prijateljstvu, možda treba spomenuti mišljenje Strachan-Davidsona,²⁵ koji ipak staje na stranu često naglog, strasnog, neumerenog i neopreznog Cicerona, tvrdeći da je Atik bio sposoban da voli, ali nedovoljno snažno da bi iz njegove ljubavi mogla da se izrodi mržnja, uz zaključak da čovek koji nije sposoban da zamrzi nije kompletna ličnost.

---

²³ *Mihi nemo est amicioꝛ nec iucundioꝛ nec carioꝛ Attico* (Att. XVI 16A.5[7]).

²⁴ Pored svih poslova kojima se bavio, Atik je imao i gladijatorsku školu.

²⁵ Str. 77.

XVI 1 (409) — Puteol, 8. jul 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Na imanje kod Puteola¹ stigao sam sedmog kvintila,² a ovo pismo pišem sutradan, na putu ka Brutu na Nesid.³ Na dan mog dolaska, Eros⁴ mi je za vreme večere doturio tvoje pismo. Tako li je? Sedmog *jula*? Neka ih đavo nosi! Al' čovek može ceo dan da besni. Ima li grđe bruke nego što je taj njihov *jul* po Bruta? Tako nešto ja nisam video, i stoga se vraćam svom refrenu: *ma pustimo*.

2 Šta ja to čujem, molim te, da su u Butrotu⁵ iskasapljeni doseljenici? I zašto je Planko,⁶ kako sam obavešten, toliko jurcao danju i noću? Gorim od želje da doznam o čemu se radi.

3 Drago mi je što se moj polazak⁷ odobrava; moram se potruditi da i moje ostajanje izazove istovetnu reakciju. Ništa čudno što Dimljani,⁸ sa svoje zemlje proterani, morem haraju. Plovidba u Brutovom⁹ društvu, reklo bi se, pruža bar nešto sigurnosti, ali mislim da su mu brodovi maleni. No, ja ću sve to ubrzo saznati i sutra te obavestiti.

4 Što se Ventidija¹⁰ tiče, smatram da se digla nepotrebna halabuka. Za Seksta¹¹ se nije sumnjalo i, ako je to istina, slutim da nam je ropstvo i bez građanskog rata suđeno. I šta nam je činiti? Čekati prvi januar i u Pansu¹² nadu polagati? Budalaština, njima samo da je pijančiti i plandovati.

5 O onih dvesta deset hiljada:¹³ odlično! Markove¹⁴ poslove treba isterati na čistac. Ovi¹⁵ je upravo stigao sa pregršt pozitivnih vesti, među kojima je i ova nimalo nezadovoljavajuća: osamdeset hiljada sestercija njemu je više nego dovoljno, no Ksenon¹⁶ se od njih odvaja na jedvite jade. Suma kojom tvoje menice premašuju novac dobijen od izdavanja stanova mogla bi da se prebaci u godinu u kojoj su se pojavili vanredni putni troškovi. Ove godine, počev od prvog aprila, moglo bi se zaokružiti na osamdeset hiljada – tolika je trenutno cena stanova za iznajmljivanje. Moraćemo da se angažujemo kada se mali vrati u Rim, jer smatram da je onakvu ženu teško trpeti kao taštu.¹⁷ Pindarovu¹⁸ ponudu za imanje kod Kume već sam ranije odbio.

6 Slušaj sada zbog čega sam poslao kurira. Mlađi Kvint¹⁹ mi obećava da će postati drugi Katon. Pa zapeli i otac i sin da ja tebi garantujem za njega, s tim da u to poveruješ kada se sam uveriš. Sročiću mu pismo prema njegovim očekivanjima, a ti nemoj time da se opterećuješ. Ovo ti pišem upravo stoga da ne pomisliš kako sam ja opterećen. Uz božju pomoć neka ispuni svoja obećanja, na radost svih nas. Što se mene tiče – toliko. Mali polazi devetog jer, kako kaže, rok za isplatu duga ističe petnaestog, a to ga silno opterećuje. Svoj odgovor udesićeš prema mome pismu. Opširnije kada vidim Bruta, i Erosa pošaljem nazad. Prihvatam izvinjenje mile Atike,²⁰ i nežno je volim. Pozdravi nju i Piliju.²¹

XVI 4 (411) – Puteol, 10. jul 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Kao što te izvestih juče²², ili možda danas, budući da je Kvint rekao da neće stići za jedan dan, na Nesid sam stigao osmog. Bio je tamo i Brut. Kako je samo taj zbog sedmog *jula*²³ bio uznemiren, i preko svake mere potresen! Tako je rekao da će ih on pismeno zadužiti da obznane kako se ono lovačko istrebljivanje²⁴ pomera na četrnaesti kvintila meseca, dan nakon Apolonovih igara.²⁵ Usred razgovora umeša se Libon:²⁶ da su Pompejev²⁷ oslobođenik Filon²⁸ i njegov vlastiti oslobođenik Hilar²⁹ stigli od Seksta s pismom za konzule ili kako su ih već nazvali. Pročitao nam je prepis pisma da bi se eventualno čulo naše mišljenje. Bilo je tu malo nepravilnosti u izražavanju, ali, sve u svemu, napisano je u zadovoljavajuće visokom stilu i prijatnom tonu. Po nama je samo trebalo da se uz obraćanje *konzulima*, doda *pretorima*, *narodnim tribunima i senatu*, da konzuli ne bi javnosti uskratili pismo koje je samo na njih adresirano.

2 A javljaju i da je Sekst pred Kartaginom³⁰ bio samo s jednom legijom i da je on o Cezarovom slučaju obavešten baš onoga dana kad je zauzeo grad Bareju.³¹ Osvajanje toga grada, kažu, izazvalo je burno oduševljenje i ustalasalo javnost, ljudi su pristizali sa svih strana, no Sekst se uputio natrag prema svojih šest legija koje je ostavio u daljoj provinciji. Samom pak Libonu napisao je da ništa nije uradio³² ako se

ne vrati u vlastitu kuću.³³ Poenta njegovih zahteva je da se čitava vojska raspusti, gdegod se njene čete nalazile. O Sekstu toliko.

3 O Butroćanima³⁴ ništa nisam saznao, mada sam se na sve strane raspitivao. Naseljenici su po jednima iskasapljeni, a po drugima je Planko primio novac i zbrisao, ostavivši ih na cedilu. Tako uviđam da ću saznati o čemu je reč samo ako mi smesta napišeš neki red o tome.

4 Ono putovanje u Brindizi oko kojega sam se predomišljao³⁵ izgleda da se izjalovilo. Legije, vele, pristižu. A putovanje odavde opet izaziva nekakve crne slutnje³⁶ i zato sam se opredelio za plovidbu u društvu. Ustanovio sam da je Brut spremniji³⁷ nego što su mi govorili. I on i Domicije³⁸ imaju sasvim dobre galije dvoveslarke i osim toga su na raspolaganju i izvanredne lađe Sestija,³⁹ Bucilijana⁴⁰ i ostalih. Na Kasijevu flotu, naime, koja je sasvim krasna, ne računam posle Sicilijanskog kanala.⁴¹ Jedno me prilično muči: Brutu se izgleda mnogo ne žuri. Prvo očekuje vesti o završetku igara; potom, koliko mogu da shvatim, namerava da plovi polagano, uz česta zaustavljanja. Ipak smatram da je lagana plovidba bolja od nikakve. I ako prilike na pučini budu povoljne, iskoristiću etezijske vetrove.⁴²

XVI 2 (412) — Puteol, 11. jul 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Desetog sam primio dva pisma, jedno od svoga kurira, a drugo Brutovo. O Butroćanima se u ovim krajevima pronela daleko drugačija priča, no moramo da je sagledamo sa mnogim drugim momentima. Erosa sam poslao nazad pre nego što sam nameravao, da bi se našao neko da završi sa Hordeonijem⁴³ i Ovijom⁴⁴ kojima je, kaže, zakazao za petnaesti. Hordeonijev postupak je nečastan jer mu ne dugujem ništa osim treće rate koja pada prvog avgusta. I upravo iz te rate veći deo mu je isplaćen nešto malo pre roka. No, Eros će se time pozabaviti petnaestog. Što se Publilija⁴⁵ pak tiče, budući da je potrebno da mu se popiše imovina,⁴⁶ mislim da ne treba oklevati. Ali kada ti postane jasno koliko sam zapostavio svoje pravo isplativši u kešu polovinu od preostalih četiristotine hiljada sestercija, uz naknadnu isplatu druge polovine, moći ćeš da mu daš do znanja, ako ti se to učini smislenim, da od mene može da očekuje povlastice budući da sam se u velikoj meri odrekao svog prava.

2 Ali, molim te, dragi Atiče (obradi pažnju kako ti se umiljavam!), sve moje poslove, dokle god budeš u Rimu, vrši, vodi, usmeravaj, kao da od mene ne očekuješ nikakve instrukcije. Premda sam ja solventan, ipak se često dešava da dužnici svoje obaveze ne ispunjavaju na vreme. Ako se tako nešto dogodi, imaj na umu prvenstveno moju reputaciju. U nuždi, zaštiti me novim zajmom, pa čak i prodajom.

3 Brutu je prijalo tvoje pismo. Proveo sam kod njega priličan broj sati na Nesidu, tek što je primio tvoje pismo. Čini mi se da su ga događaji oko *Tereja*⁴⁷ razgalili, i da je u tom smislu zahvalniji Akciju nego Antoniju.⁴⁸ Što su pak reakcije povoljnije u meni rastu gnev i mučnina što Rimljani svoje dlanove koriste za aplaudiranje umesto za odbranu države. Po meni, toj sorti ljudi⁴⁹ stalo je samo do toga da u svakom trenutku pokaže svoju bezobzirnost. Sve u svemu, *samo da mogu da trpe, trpeće šta god to bilo.*⁵⁰

4 Ne pada mi teško što kažeš da moj plan svakoga dana stiče sve više pohvala i ja stadoh da priželjkujem da se eventualno na to osvrneš, jer mi je svašta padalo na pamet. Dapače, ja sam se predomišljao da bih što duže odložio donošenje odluke. No, budući *da sila boga ne moli*, Brindizi mi je na pameti, jer mi se čini da je lakše i bezbednije izbeći legije nego gusare, čije se prisustvo pominje. Sestija se očekivalo desetog, ali on nije bio stigao, koliko je meni poznato. Kasije⁵¹ je stigao sa svojom floticom. Kada sam ga video, naumio sam dvanaestog da otputujem u Pompeje, a odatle u Ekulan.⁵² Dalje već znaš.

5 O Tutiji⁵³ sam tako i mislio. U priču o Ebuciju⁵⁴ ne verujem, a nisam ni zabrinutiji od tebe. Planku i Opiju pisao sam jer si me zamolio, ali ako se tebi učini za shodno, nemoj da smatraš da se pismo mora uputiti (pošto su za tebe sve učinili, bojim se da će smatrati moja pisma suvišnim) – pogotovo Opiju, čije neizmerno prijateljstvo prema tebi mi je poznato. Uostalom, kako hoćeš.

6 Budući da pišeš kako ćeš zimu da provedeš u Epiru, učinićeš mi uslugu ako stigneš onamo pre nego što se meni na tvoj savet valja vratiti u Italiju. Piši mi što češće. Ako je sadržina neobavezujuća, šalji po bilo kome, ali ako bude nešto važno, po nekome iz kuće. Ako se živ dokopam Brindizija, latiću se pisanja dela u Heraklidovom⁵⁵ stilu. Spis *O slavi*⁵⁶ sam ti poslao. Čuvaćeš ga, jel' da, kao i obično,⁵⁷ ali

obradi pažnju na dva odlomka⁵⁸ – ne više od toga – da ih Salvije⁵⁹ pročita na gozbi pred odabranom publikom. Meni se veoma dopadaju, a još više bih želeo da se tebi dopadnu tebi. Zdravo i uzdravlju.⁶⁰

XVI 3 (413) – Pompeji, 17. jul 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Zaista si mudro postupio (tek sada odgovaram na ono pismo koje si mi poslao nakon susreta sa Antonijem⁶¹ u Tiburu);⁶² mudro, ponavljam, što si okačio belu zastavu⁶³ i preko mere im se zahvalio. Zaceo ćemo, kao što kažeš, pre ostati bez Republike (slobode) nego bez vlastite imovine.⁶⁴ A time što pišeš da te sve više i više uveseljava *O Tite, ako nešto*,⁶⁵ ti uvećavaš moj stvaralački zanos. Kažeš da očekuješ da se Eros pojavi sve sa malim poklonom. Radujem se da te onaj materijal nije razočarao; ipak, šaljem ti istu raspravu⁶⁶ u doradoj verziji – u stvari originalnu verziju sa brojnim intervencijama i ispravkama. Taj tekst prepisi na veliku hartiju i diskretno ga pročitaj svojim gostima ali, ljubim te, raspoloženim i ukusnom hranom namerim, da ne bi na mene izlili bes, koji osećaju prema tebi.

2 Što se tiče moga Marka, valjda bi trebalo da bude onako kao što čujemo. O Ksenonu ću doznati od njega samoga, mada ne mislim da bi on uradio nešto neoprezno i neodmereno. U vezi sa Herodom, postupiću po tvojim preporukama i od Saufeja⁶⁷ i Ksenona ću saznati poentu tvog pisma.

3 U vezi sa Kvintom mlađim, veseli me što ti je moj glasnik pre njega uručio moje pismo; pa ipak tebe ništa nije moglo da prevvari. Bilo kako bilo, ali ja očekujem da saznam šta si mu rekao i kako ti je odgovorio – nesumnjivo, svaki u svom stilu. Nadam se da će mi Kurije⁶⁸ napisati pismo o tome. Premda je on po sebi prijatna i meni draga osoba, ipak će tvoja preporuka imati ključnu ulogu u njegovu korist.

4 Na tvoje pismo dovoljno sam odgovorio. Sada poslušaj šta imam da kažem, iako znam da za tim nema potrebe. U odlasku me mnogo toga uznemirava, a pogotovo, veruj mi, što se od tebe rastajem. Brine me i naporna duga plovidba, neprimerena ne samo mojim godinama nego i mome položaju, kao i besmislenost trenutka za odlazak. Ja, naime, napuštam mir da bih se vratio u rat i u potucanju provodim

ono vreme koje sam mogao da provedem na svom imanjcu, vešto građenom i na zgodnom položaju. Smiruje me sledeće: ili ću učiniti nešto za Marka ili ću smisliti koliko može da mu se pomogne. Potom ćeš ti već stići, kao što se nadam, a i ti obećavaš. I ako se to dogodi sve će se okrenuti na bolje.

5 Najviše me brinu poslovi u vezi sa sravnivanjem mojih dugova,⁶⁹ koji jesu regulisani, ali me ipak uznemirava činjenica da se među ostalim dužnicima poteže i Dolabelino ime,⁷⁰ te da su mi nepoznata lica koja su preuzela dužničke obaveze. To me plaši više od bilo čega. Stoga mislim da nisam pogrešio što sam Balba⁷¹ u pismu bez okolišanja zamolio da interveniše u slučaju da se dužničke obaveze ne ispune na vreme, i obavestio ga da sam tebi naložio da s njim kontaktiraš, ako se tako nešto dogodi. Tako i postupi, ako proceniš da je potrebno, tim više, ako se uputiš u Epir.

6 Pišem ti dok isplovljavam iz Pompeja trima lađama desetoveslarkama. Brut se još uvek nalazi na Nesidu, a Kasije u Napulju.

Je li ti to voliš Dejotara⁷² i ne voliš Hijeru?⁷³ Premda mu je bilo zapovedeno da ništa ne preduzima bez odobrenja našega Seksta, kako mi javlja Blesamije, on se nije obratio ni njemu ni bilo kome od nas.

Želeo bih da poljubim našu dragu Atiku. Veoma me se dojmio njen pozdrav koji si mi ti preneo. Prenesi joj moj najsrdajni izraz zahvalnosti, i nemoj da zaboraviš Piliju.

Beleške

¹ Grad u Kampaniji, između Napulja i Kume. Na području ovoga grada brojni ugledni Rimljani posedovali su imanja.

² Mesec kvintil, svakako protiv volje republikanaca, nazvan je julom zato što je u tom mesecu rođen Cezar.

³ Malo ostrvo spram kampanske obale, između Napulja i Puteola.

⁴ Ciceronov sekretar.

⁵ Vidi uvod, i beleške 18 i 19.

⁶ Lucije Munacije Planko, gradski prefekt 45, prokonzul Kosmate Galije 44–43. Kao nagradu za lojalnost u galskom i građanskom ratu, Cezar mu je uz Decima Bruta namenio konzulat za 42. godinu. U vreme kada Ciceron piše ovo pismo, Planko i Decim Brut se udružuju protiv Antonija (*Fam.* X 26.1, XII 8.1). Krajem leta 43. Planko prelazi na Antonijevu stranu, i dužnost konzula 42. obavlja s Lepidom. Bio je Ciceronov korespondent i zamerao mu je zbog republikanskog ubeđenja.

⁷ Ciceron je nameravao da otputuje u Grčku – vidi belešku 12.

⁸ Dima, grad u Ahaji, na severozapadu Peloponeza. Godine 67. nastanjuju ga pirati koje je savladao Pompej. Cezar 44. tu naseljava svoje veterane, a Dimljani se vraćaju starom pozivu.

⁹ Marko Junije Brut, cesaroubica.

¹⁰ Publije Ventidije, ratnik neuglednog porekla, pretor, a potom i *consul suffectus* 43. Pobedu nad Parćanima proslavio trijumfom 38. godine. Ciceron verovatno spominje Ventidija u vezi sa njegovim regrutovanjem četa za Antonija, što je ovaj učinio i 43, kada je za osnivanje tri legije bio nagrađen konzulatom.

¹¹ Sekst Pompej, mlađi sin Pompeja i Mucije, bio je sposoban vojskovođa. Učestvovao je u brojnim značajnim bitkama (Farsala, Taps, Munda). Poginuo je 36, ubrzo nakon bitke kod Nauloha. — Krajem maja 45. Ciceron strepi da će s povratkom Seksta Pompeja iz Galije izbiti novi rat (XIV 22.2), dok se krajem juna koleba da li da se u mogućem sukobu prikloni Sekstu ili Antoniju: *Pompeium Carteia receptum scribis; iam igitur contra hunc exercitum. Ultra ergo castra? Media enim tollit Antonius. Illa infirma, haec nefaria. Sed iuva me consilio* (XV 20.3).

¹² Gaj Vibije Pansa, uz Cezarovu pomoć izabrani konzul za 43. Iste godine pridružuje se Hirciju u sukobu sa Antonijem i umire nakon bitke kod Mutine.

¹³ Dvesta deset hiljada sestercija.

¹⁴ Ciceronov sin.

¹⁵ O Oviju ništa više nije poznato.

¹⁶ Ksenon, epikurejac, rođen u Atini; kao Atikov prijatelj upoznaje Cicerona, i godine 45–44. vodi finansije Ciceronovog sina Marka za vreme njegovog školovanja.

vanja u Atini. *De Xenonis nomine et de Epiroticis XXXX (40000) nihil potest fieri nec commodius nec aptius* (XIII 37.1).

¹⁷ Ciceron ne odobrava venčanje svoga sina sa devojkom iz očigledno imućne porodice zato što o njenoj majci nema dobro mišljenje.

¹⁸ Shackleton Bailey pretpostavlja da je Pindar Atikov glasnik ili agent stranke zainteresovane za kupovinu Ciceronovog imanja kod Kume.

¹⁹ Sin Ciceronovog brata Kvinta.

²⁰ Atikova ćerka, rođena 51, često spominjana u Ciceronovim pismima. Mala Atika je verovatno u nekoj prilici Ciceronu nešto zamerila: *Atticae meae velim me ita excuses ut omnem culpam in te transferas et ei tamen confirmes me immutatam amorem meum mecum abstulisse* (XV 28.1).

²¹ Atikova supruga od 56. god.

²² Radi se o pismu XVI 5, napisanom u Puteolu 9. jula. Ciceron u tome pismu obavještava Atika o svom kratkom susretu sa Brutom na Nesidu, koji je najavio u prethodnom pismu (XVI 1) od 8. jula. Treba podsetiti da Rimljani vreme u pismima nisu ravnali prema momentu u kome se ono piše, nego su ga usklađivali sa vremenom u kome se pismo čita.

²³ XVI 1.1.

²⁴ Ciceron je prezirao takve igre, koje su u stvari bile borbe gladijatora ili osuđenika sa divljim životinjama, ili zveri sa zverima.

²⁵ Apolonove igre ustanovljene su u Rimu 212. godine pre Hr., a od 208. održavaju se 13. jula (Liv. XXVII 23.7). Za ove igre, u čijem središtu su konjička takmičenja, zadužen je *praetor urbanus*, a mesto odvijanja je *Circus Maximus* (Liv. XXV 12.14).

²⁶ Njegova ćerka Skribonija bila je udata za Seksta Pompeja, a sestra za Oktavijana.

²⁷ Gnej Pompej.

²⁸ Shackleton Bailey pretpostavlja da je reč o Filonu, pompejevcu koji se borio protiv Cezara u Španiji 46–45.

²⁹ Shackleton Bailey smatra da bi to mogao da bude Skribonije Hilar, spomenut u jednom natpisu iz Avgustovog vremena (CIL VI 26022).

³⁰ Ranije Mastija, grad u Hispaniji. Naziv Nova Kartagina dobija 228, kada je Hazdrubalu poslužio kao baza za osvajanje Hispanije.

³¹ Gradić u Tarakonskoj Hispaniji.

³² *Nihil esse* – uobičajen kolokvijalizam.

³³ Kuću Seksta Pompeja, prodatu na licitaciji (*sub hasta*), kupio je Antonije: *hasta posita pro aede Iovis Statoris bona Cn. Pompei – miserum me!* (Cic. *Phil.* II 64)

³⁴ Ciceron nije mnogo doprineo sređivanju prilika u Butrotu, pa je čak pomišljao da Antoniju ponudi saradnju pod uslovom da se i on usprotivi namerama Cezara.

rovih veterana. *Antonium si videro, accurate agam de Buthroto* (XIV 19.4); *cum Antonio autem sic agemus, ut perspiciat, si in eo negotio nobis fecerit, totum me futurum suum* (XV 1.2).

³⁵ *Itaque dubito an Venusiam tendam et ibi exspectem de legionibus* (XVI 5.3). Venuzija je grad u Apuliji.

³⁶ Strah od gusara.

³⁷ XVI 1.3.

³⁸ Gnej Domicije Ahenobarb, sin Lucija Domicija Ahenobarba, konzula 54, sa kojim se uz Cezara borio 49. kod Korfinija. Godine 44. uputio se sa Markom Brutom u Makedoniju, a 43. mu je zamereno što je navodno učestvovao u Cezarovom ubistvu.

³⁹ Lucije Sestije, konzul 23, zakleti republikanac, sin Publija Sestija, kojeg je Ciceron 56. g. besedom *Pro Sestio* odbranio od optužbe za *ambitus*.

⁴⁰ *De Buciliano Sestium puto non moleste ferre* (XV 17.2).

⁴¹ Ciceron namerava da putuje u Grčku, a Kasije u Siriju.

⁴² Severni i severozapadni pasatni vetrovi, za vreme najvećih vrućina duvaju neprestano četrdeset dana.

⁴³ Tit Hordeonije je jedan od sunaslednika Kluvijeve imovine: *se enim statim ad Caesarem scripturum, Cluivium autem a T. Hordeonio legare et Terentiae HS iccc (50 000) et sepulcro multisque rebus, nihil a nobis* (XIII 46.3). Ciceron je odlučio da od sunaslednika otkupi Kluvijevu imovinu: *sed opus est diligentia coheredibus pro Cluviano Kal. Sext. persolutum ut sit* (XVI 6.3). — Marko Kluvije (VI 2.3), imućni bankar iz Puteola, imao je poslovne i prijateljske veze sa Ciceronom i Gnejem Pompejem (*Fam.* XIII 56.3).

⁴⁴ Ovija, supruga izvesnog Gaja Lolija, verovatno je jedna od sunaslednika. Pored toga, Ciceron je od Ovije početkom 45. kupio nekretnine: *Oviae Lolli curanda sunt HS c (XII 21.4); de Ovia, confice ut scribis (XII 24.1); cum Ovia, quaeso, vide ut conficiatur (XII 30.2)*.

⁴⁵ Verovatno brat Ciceronove druge žene Publilije, često se spominje u pismima iz 45. i 44.

⁴⁶ Za isplatu preostalog dela Publilijinog miraza.

⁴⁷ Izvođenje Akcijeve drame *Terej*, koje je u Brutovo ime (*non Bruto putabatis, qui ludis suis ita caruit, Phil.* I 36) organizovao pretor Gaj Antonije, izazvalo je snažne reakcije – oduševljenje među pristalicama Republike, i bes njihovih protivnika koji je Cezarove ubice prisilio da napuste Italiju. Komad istog naziva napisali su, osim Akcija, Sofokle, Eshilov nećak Filokle, razni komediografi, te Livije Andronik.

⁴⁸ Shackleton Bailey uočava ironičan ton kojim se Brut za nemire izazvane navedenom predstavom u stvari više zahvaljuje Marku Antoniju (*cum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, Phil.* I 36), koji sprečava njegov povratak u Rim, nego Akciju i njegovoj drami.

- ⁴⁹ Cezarove pristalice.
- ⁵⁰ Citat iz Afranija (fr. 409 Ribbeck). Takođe Cic. *Tusc.* IV 45, 46.
- ⁵¹ Gaj Kasije Longin, cesaroubica.
- ⁵² *Aeculanum* ili *Aeclanum*, hirpinski grad u Samniju.
- ⁵³ Verovatno dama bliska Kvintu mlađem: *ait hic* (sc. *Quintus filius*) *sibi Tutiam ferre; constitutum enim esse discidium. Quaesivit ex me pater qualis esset fama... Ego tamen suspicor hunc, ut solet, alucinari, sed velim quaeras (facile autem potes) et me certiore* (XV 29.2).
- ⁵⁴ O Ebuciju nije ništa zabeleženo.
- ⁵⁵ Heraklid iz Ponta, IV vek pre Hr., filozof Akademije i Platonov učenik. Raspravlja o etici, politici, gramatici, retorici, istoriji i fizici. Izneo je hipotezu o Sunčevom sistemu. Njegovi dijalozi vrše znatan uticaj na Cicerona, naročito u spisu *De re publica*. Spisak Heraklidovih dela navodi Diogen Laertije (V 86–8).
Ciceron ga spominje i u pismu *Att.* XV 27.2: *excudam aliquid Ηρακλειδειον, quod lateat in thesauris tuis*.
- ⁵⁶ Ciceronov izgubljeni filozofski spis u dve knjige iz 44. godine.
- ⁵⁷ Ciceron podseća na događaj iz prethodne godine kada se njegov spis *De finibus* preko Atika preuranjeno pojavio u javnosti: *a me enim praetermissum est ut dicerem me eos exire nondum velle* (XIII 21a.2).
- ⁵⁸ Oslanjajući se na fragment iz pisma *Fam.* VII 22 (*id caput ubi haec controversia est notavi et descriptum tibi misi*) Shackleton Bailey je uveren da je Ciceron obeležio navedene odlomke u primerku namenjenom Atiku.
- ⁵⁹ Atikov oslobođenik, poznavalac književnosti. *Venit autem eo ipso die ille celeripes, quem Salvius dixerat* (IX 7.1).
- ⁶⁰ Ciceron očigledno namerava da korespondenciju sa Atikom prekine na određeno vreme.
- ⁶¹ Atik se sastao sa Markom Antonijem u letnjikovcu koji je pripadao i Metelu Scipionu: *ipse interea XVII dies de me in Tiburtina Scipionis declamavit* (*Phil.* V 19).
- ⁶² Drevni grad u Laciju, smešten na obalama Anija, severoistočno od Rima. Među mnogima, letnjikovac u ovome gradu imali su Katul, Avgust i Hadrijan.
- ⁶³ Prilike u Butrotu, o kojima su zasigurno razgovarali Atik i Antonije, ne odvijaju se na zadovoljavajući način.
- ⁶⁴ Ciceron o ovome problemu u potonjem pismu razmišlja drugačije: *sed me... non sane hoc quidem tempore movet res publica... me res familiaris movet* (XVI 15.5).
- ⁶⁵ Na početku Atiku posvećenog spisa *De senectute* Ciceron navodi stihove iz Enijevih *Anala* (X 337–339):
*O Tite, si quid ego adiuvero curamve levasso
Quae nunc te coquit et versat in pectore fixa,
Ecquid erit praemi?*

»Tite, ako ti pomognem i brigu olakšam,
Koja te sad mori i srce ti tišti
Da li ću zato nagrađen biti?« (prev. B. Gavela)

Enije se obraća Titu Kvinkciju Flaminiju, konzulu 198. pre Hr., pobedniku kod Kinoskefale.

⁶⁶ *De gloria* (v. bel. 24); pod pojmom σύνταγμα podrazumeva se delo koje čini samo jedna knjiga. Ciceron, takođe, za ovaj spis koristi prostu reč *liber: librum tibi celeriter mittam de gloria* (XV 27.2); *conieci id in eum librum quem tibi misi* (XVI 6.4). Shackleton Bailey smatra da su nedoslednosti u vezi sa brojem knjiga nastale usled toga što je Ciceron formu ovoga spisa izmenio u poslednjem trenutku pred objavljivanje.

⁶⁷ Lucije Saufej, Ciceronov i Atikov prijatelj; *eius rei consolationem ad te L. Saufeium missurum esse arbitror* (I 3.1). Poput Atika, bio je naklonjen epikurejcima. U to vreme nalazio se u Atini.

⁶⁸ Manije Kurije, ugledan rimski trgovac, živeo je u Patri (*Fam.* XIII 17.1, 50.1). Ciceron ga je posetio 50. god.

⁶⁹ XVI 2.2.

⁷⁰ Publije Kornelije Dolabela, treći muž Ciceronove ćerke Tulije, čuven po rasipništvu i zaduživanju. Ciceronu nije bio drag budući da je u njegovom braku sa Tulijom prepoznao materijalni i politički interes. — U ovom slučaju, Ciceron je zabrinut jer njegova solventnost zavisi od neizvesnog Dolabelinog povraćaja Tulijinog miraza.

⁷¹ Lucije Kornelije Balbo, Ciceronov korespondent, izdavač Hircijevih komentara, autor objavljenog, ali izgubljenog dnevnika. Ciceron ga je uspešno odbranio od optužbe da je protivzakonito stekao građansko pravo (*Pro Balbo*, 56. godine).

⁷² Dejotar, tetrah u Zapadnoj Galatiji, Mitridatov neprijatelj i rimski saveznik u azijskim ekspedicijama od Sule do Pompeja. Senat ga proglašava kraljem Male Jermenije i dela Ponta. Ciceron ga je svojim govorom odbranio 45. godine, kada je, prilikom Cezarovog povratka u Rim, protiv njega sklopljena zavera.

⁷³ Hijera i Blesamije bili su predstavnici kralja Dejotara u Rimu: *corpora sua pro salute regum suorum hi legati regii tradunt, Hieras et Blesamius et Antigonius, tibi nobisque omnibus iam diu noti* (*Deiot.* 41). Posle Cezarove smrti dužnost im je bila da podmite Antonija kako bi Dejotar povratio vlast nad Jermenijom. Nakon što je to i postigao, Dejotar se oslobodio njihovih usluga.

Cicero Attico sal.

1 Non. Quint. veni in Puteolanum. Postridie iens ad Brutum in Nesidem haec scripsi. Sed eo die quo veneram cenanti Eros tuas litteras. Itane? 'Nonis Iuliis'? Di hercule istis! Sed stomachari totum diem licet. Quicquamne turpius quam Bruto 'Iuliis'? Nihil vidi. Redeo ad meum igitur †ετεωμεν†.

2 Sed quid est, quaeso, quod agripetas Buthroti concisos audio? Quid autem Plancus tam cursim (ita enim audiebam) diem et noctem? Sane cupio scire quid sit.

3 Meam profectionem laudari gaudeo; videndum est ut mansio laudetur. Dymaeos agro pulsos mare infestum habere nil mirum. Ἐν ὁμοπλοίᾳ Bruti videtur aliquid praesidi esse, sed, opinor, minuta navigia. Sed iam sciam et ad te cras.

4 De Ventidio, πανικὸν puto. De Sexto, pro certo habebatur [ad arma]; quod si verum est, sine bello civili video serviendum. Quid ergo? Ad Kal. Ian. in Pansa spes? Λῆρος πολύς. In vino et in somno <animi> istorum.

5 De CCX, optime. Ciceronis rationes explicentur; Ovius enim recens. Is multa quae vellem, in his ne hoc quidem malum in mandatis, sibi abunde HS LXXX satis esse, adfatim prorsus, sed Xenonem perexigue et γλίσχρως praeberere [id est minutatimque]. Quo plus permutasti quam ad fructum insularum, id ille annus habeat in quem itineris sumptus accessit. Hic ex Kal. Apr. ad HS LXXX accommodetur; nunc enim insulae tantum. Videndum [enim] est quid, cum Romae erit; non enim puto socrum illam ferendam. Pindaro de Cumano negaram.

6 Nunc cuius rei causa tabellarium miserim accipe. Quintus filius mihi pollicetur se Catonem. Egit autem et pater et filius ut tibi sponderem, sed ita ut tum crederes cum ipse cognosces. Huic ego litteras ipsius arbitrato dabo. Eae te ne moverint. Has scripsi in eam partem ne me motum putares. Di faxint ut faciat ea quae promittit! Commune enim gaudium. Sed ego – nihil dico amplius. Is hinc VII Id. Ait enim attributionem in Idus, se autem urgeri acriter. Tu ex meis litteris quo modo respondeas moderabere. Plura cum et Brutum videro et Erotem remittam. Atticae meae excusationem accipio eamque amplurimum; cui et Piliae salutem.

⟨Cicero Attico sal.⟩

1 Ita ut heri tibi narraui vel fortasse hodie (Quintus enim altero die se aiebat), in Nesida VIII Id. Ibi Brutus. Quam ille doluit de ‘Nonis Iulii!’ Mirifice est conturbatus. Itaque sese scripturum aiebat ut venationem eam quae postridie ludos Apollinaris futura est proscriberent in ‘II Id. Quint.’ Libo intervenit. Is Philonem Pompei libertum et Hilarum suum libertum venisse a Sexto cum litteris ad consules sive quo alio nomine sunt. Earum exemplum nobis legit, si quid videretur. Pauca παρὰ λέξις, ceteroqui et satis graviter et non contumaciter. Tantum addi placuit, quod erat ‘coss.’ solum, ut esset ‘pr., tr. pl., senatui’, ne illi non proferrent eas quae ad se ipsos missae essent.

2 Sextum autem nuntiant cum una solum legione fuisse ⟨ad⟩ Carthaginem eique eo ipso die quo oppidum Baram cepisset nuntiatum esse de Caesare, capto oppido miram laetitiam commutationemque animorum concursumque undique; sed illum ad sex legiones quas in ulteriore reliquisset revertisse. Ad ipsum autem Libonem scripsit nihil esse nisi ad larem suum liceret. Summa postulatorum ut omnes exercitus dimittantur qui ubique sint. Haec fere de Sexto.

3 De Buthrotiis undique quaerens nihil reperiēbam. Alii concisos agripetas, alii Plancum acceptis nummis relictis illis aufugisse. Itaque non video sciturum me quid eius sit, ni statim aliquid litterarum.

4 Iter illud Brundisium de quo dubitabam sublatum videtur. Legionēs enim adventare dicuntur. Haec autem navigatio habet quasdam suspiciones periculi. Itaque constituebam uti ὁμοπλοία. Paratiorem enim offendi Brutum quam audiebam; nam et ipse <et> Domitius bona plane habet dicota suntque navigia praeterea luculenta Sesti, Buciliani, ceterorum. Nam Cassi classem, quae plane bella est, non numero ultra fretum. Illud est mihi submolestum quod parum Brutus properare videtur. Primum confectorum ludorum nuntios exspectat; deinde, quantum intellego, tarde est navigaturus consistens in locis pluribus. Tamen arbitror esse commodius tarde navigare quam omnino non navigare; et si, cum processerimus, exploratiora videbuntur, etesiis utemur.

<Cicero Attico sal.>

1 VI Id. duas epistulas accepi, unam a meo tabellario, alteram <a> Bruti. De Buthrotiis longe alia fama in his locis fuerat, sed cum aliis multis hoc ferendum. Erote[m] remisi citius quam constitueram, ut esset qui Hordeonio et Oviae, quibus quidem ait se Idibus constituisse. Hordeonius vero impudenter. Nihil enim debetur ei nisi ex tertia pensione, quae est Kal. Sext.; ex qua pensione ipsa maior pars est ei soluta aliquanto ante diem. Sed haec Eros videbit Idibus. De Publilio autem, quod perscribi oportet, moram non puto esse faciendam. Sed cum videas quantum de iure nostro decesserimus qui de res. CCCC HS CC praesentia solverimus, reliqua rescribamus, loqui cum eo, si tibi videbitur, poteris eum commodum nostrum exspectare debere, cum tanta sit a nobis iactura facta iuris.

2 Sed amabo te, mi Attice (videsne quam blande?), omnia nostra, quoad eris Romae, ita gerito, regito, gubernato ut nihil a me expectes. Quamquam enim reliqua satis apta sunt ad solvendum, tamen fit saepe ut ii qui debent non respondeant ad tempus. Si quid eius modi acciderit, ne quid tibi sit fama mea potius. Non modo versura verum etiam venditione, si ita res coget, nos vindicabis.

3 Bruto tuae litterae gratae erant. Fui enim apud illum multas horas in Neside, cum paulo ante tuas litteras accepisset. Delectari mihi Tereo videbatur et habere maiorem Accio quam Antonio gratiam. Mihi autem <quo> laetiora sunt eo plus stomachi et molestiae est populum Romanum manus suas non in defendenda re publica sed in plaudendo consumere. Mihi quidem videntur istorum animi incendi etiam ad repraesentandam improbitatem suam. Sed tamen 'dum modo doleant aliquid, doleant quidlibet'.

4 Consilium meum quod ais cottidie magis laudari, non moleste fero, expectabamque si quid de eo ad me scriberes. Ego enim in varios sermones incidebam. Quin etiam idcirco trahebam ut quam diutissime integrum esset. Sed quoniam furcilla extrudimur, Brundisium cogito. Facilior enim et exploratior devitatio legionum fore videtur quam piratarum, qui apparere dicuntur. Sestius VI Id. expectabatur sed non venerat, quod sciam. Cassius cum classicula sua venerat. Ego cum eum vidissem, IIII in Pompeianum cogitabam, inde Aeculanum. Nosti reliqua.

5 De Tutia ita putaram. De Aebutio non credo, nec tamen curo plus quam tu. Planco et Oppio scripsi equidem quoniam rogaras, sed, si tibi videbitur, ne necesse habueris reddere (cum enim tua causa fecerint omnia, vereor ne meas litteras supervacaneas arbitrentur), Oppio quidem utique, quem tibi amicissimum cognovi. Verum ut voles.

6 Tu, quoniam scribis hiematurum te in Epiro, feceris mihi gratum si ante eo veneris quam mihi in Italiam te auctore veniendum est.

Litteras ad me quam saepissime; si de rebus minus necessariis, aliquem nactus; sin autem erit quid maius, domo mittito. Ἡρακλείδιον, si Brundisium salvi, adoriemur. 'De Gloria' misi tibi. Custodies igitur, ut soles, sed notentur eclogae duae quas Salvius bonos auditores nactus in convivio dumtaxat legat. Mihi valde placent, mallet tibi. Etiam atque etiam vale.

⟨Cicero Attico sal.⟩

1 Tu vero sapienter (nunc demum enim rescribo iis litteris quas mihi misisti convento Antonio Tiburi), sapienter igitur quod manus dedisti quodque etiam ultro gratias egisti. Certe enim, ut scribis, deseremur ocus a re publica quam a re familiari. Quod vero scribis te magis ⟨et magis⟩ delectare 'o Tite, si quid', auges mihi scribendi alacritatem. Quod Erotem non sine munusculo exspectare te dicis, gaudeo non fefellisse eam rem opinionem tuam; sed tamen idem σύνταγμα misi ad te retractatius, et quidem ἀρχέτυπον ipsum crebris locis inculcatum et reffectum. Hunc tu tralatum in macrocollum lege arcano convivis tuis, sed, si me amas, hilaris et bene acceptis, ne in me stomachum erumpant cum sint tibi irati.

2 De Cicerone velim ita sit ut audimus. De Xenone coram cognoscam; quamquam nihil ab eo arbitror neque indiligenter neque illiberaliter. De Herode faciam ut mandas et ea quae scribis ex Saufeio et e Xenone cognoscam.

3 De Quinto filio, gaudeo tibi meas litteras prius a tabellario meo quam ab ipso redditas; quamquam te nihil fefellisset. Verum tamen. Sed exspecto quid ille tecum, quid tu vicissim, nec dubito quin suo more uterque. Sed eas litteras Curium mi spero redditurum. Qui quidem etsi per se est amabilis a meque diligitur, tamen accedet magnus cumulus commendationis tuae.

4 Litteris tuis satis responsum est; nunc audi quod, etsi intellego scribi necesse non esse, scribo tamen. Multa me movent in discessu, in primis mehercule quod diiungor a te. Movet etiam navigationis

labor alienus non ab aetate solum nostra verum etiam a dignitate, tempusque discessus subabsurdum. Relinquimus enim pacem ut ad bellum revertamur, quodque temporis in praediolis nostris et belle aedificatis et satis amoenis consumi potuit, in peregrinatione consumimus. Consolantur haec: aut proderimus aliquid Ciceroni aut quantum profici possit iudicabimus. Deinde tu iam, ut spero et ut promittis, aderis; quod quidem si acciderit, omnia nobis erunt meliora.

5 Maxime autem me angit ratio reliquorum meorum; quae quamquam explicata sunt, tamen, quod et Dolabellae nomen in his est et <ex> attributione mihi nomina ignota, conturbor, nec me ulla res magis angit ex omnibus. Itaque non mihi videor errasse quod ad Balbum scripsi apertius ut, si quid tale accidisset ut non concurrerent nomina, subveniret meque tibi etiam mandasse ut, si quid eius modi accidisset, cum eo communicares. Quod facies, si tibi videbitur, eoque magis, si proficisceris in Epirum.

6 Haec ego conscendens e Pompeiano tribus actuariolis decemscalmis. Brutus erat in Neside etiam nunc, Neapoli Cassius.

Ecquid amas Deiotarum et non amas Hieram? Qui, ut Blesamius [venit] ad me, cum ei praescriptum esset ne quid sine Sesti nostri sententia ageret, neque ad illum neque ad quemquam nostrum rettulit.

Atticam nostram cupio absentem suaviari. Ita mi dulcis salus visa est per te missa ab illa. Referes igitur ei plurimam, itemque Piliae dicas velim.

Boris Pendelj

Lice i naličje dostojanstva: Ciceron, *Druga Filipika* (prvi deo)

Uz gubitak nade u obnovu Republike i u povratak njenih vrednosti nakon Cezarovog ubistva, na poslednji period Ciceronovog života presudno, a na stvaralački rad gotovo u potpunosti, uticao je njegov sukob sa Markom Antonijem; ovome su, pak, nakon diktatorove smrti naglo porasle političke ambicije.¹ Stoga, pored velikog broja pisama koja je Ciceron uputio prijateljima u poslednje dve godine života (44–43),² svakako najznačajnije svedočanstvo dramatičnog perioda rimske istorije, a posebno Ciceronovog života, predstavlja korpus od četrnaest govora, odnosno invektiva protiv Marka Antonija, izgovorenih³ od 2. septembra 44. do 21. aprila 43. godine.⁴

Ciceron je u prvoj polovini četrdesetih godina⁵ krajnju netrpeljivost⁶ osećao i izražavao upravo prema Antoniju – no ta netrpeljivost bila je zapravo obostrana. Koreni ove mržnje duboki su i raznoliki. Ciceronu se, u stvari, nikada nisu dopadale Antonijeve karakterne osobine, i on nije ni krio da su im se politički stavovi i pogledi na najrazličitije teme uvek dijametralno razlikovali.⁷ Na dugogodišnju

---

¹ Antoniju je u prilog išla i činjenica da je u trenutku Cezarove smrti vršio konzulsku dužnost. Ciceron u Drugoj Filipici (§35) tvrdi da je od ovog ubistva najveću korist imao upravo Antonije: *qui maximo te aere alieno ad aedem Opis liberavisti; qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti; ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt.*

² Za nepunih pet meseci napisao je preko dve stotine pisama. Poslednja među ovim pismima jasno oslikavaju okolnosti i prilike koje su prethodile prvom govoru protiv Antonija.

³ Sa izuzetkom Druge Filipike.

⁴ Sam Ciceron dao im je naziv prema Demostenovim govorima protiv Filipa Makedonskog. O tome Brut piše Ciceronu: *Nescio animi an ingeni tui maior in his libellis laus contineatur. Iam concedo ut vel Philippici vocentur, quod tu quadam epistula iocans scripsisti* (Brut. 3.4).

⁵ U januaru 47. Ciceron o Antoniju piše Atiku: *Iam quid sperem ab eo qui mihi amicus numquam fuit* (Att. XI 9.1.)

⁶ Pored Antonija, među Ciceronovim višegodišnjim neprijateljima izdvajao se Marko Kras (*Phil.* II 7), a pogotovo Cezar iz poznatih, ideoloških razloga.

⁷ Veći deo Druge Filipike (§§ 44–117).

netrpeljivost prema Antoniju uticala je i činjenica da je njegov očuh bio jedan od najznačajnijih učesnika u Katilininoj zaveri.⁸ Treba, takođe, napomenuti da je na opšti utisak o preovlađujućoj mračnoj strani Antonijeve ličnosti ponajviše uticala snažna Ciceronova propaganda upravo u ovim govorima.

Ubistvo na Martovske Ide i događaji koji su neposredno sledili pomogli su Ciceronu da konačno shvati kako je Cezar želeo da vlada neprekidno, kako je ukinuo slobodu i uveo tiraniju.⁹ Strahujući za vlastiti život, Ciceron je napustio Rim 7. aprila.¹⁰ Već krajem aprila postaje mu jasno da ni Antonije nema bolje namere¹¹ od Cezara, te da mu povratak u Rim nije bezbedan do kraja godine kada Antoniju ističe konzulska dužnost. Početkom avgusta nepovoljni vetrovi sprečavaju Cicerona da otplovi u Grčku i da poseti sina u Atini. Usled ovih nepredviđenih okolnosti, vraća se na obalu i prima Atikovo zakasnelo pismo u kome biva obavešten da se prilike u Rimu neočekivano naglo pogoršavaju.¹² I tako, sredinom avgusta, Ciceron mora konačno da se opredeli da li će u poodmaklim godinama napustiti svaki javni i politički rad i posvetiti se prijateljima i knjigama, ili će se vratiti u Rim i prvi put nakon mnogo godina¹³ govoriti potpuno smelo i slobodno: na taj način dovodi u pitanje vlastiti život i upušta se u sukob sa krajnje neizvesnim ishodom u kome nema milosti za poražene. Na odluku da izabere dostojniju ali i nesigurniju starost uticala je, pored navedenog animoziteta prema Antoniju, i silna želja da se iskoristi poslednja prilika za smenu autokratske i militantne vlasti vraćanjem odgovarajućih nadležnosti senatu. Dok se približavao Rimu, Ciceron je primao ohrabrujuće, ali i varljive vesti o pomirljivom i

---

⁸ Publije Kornelije Lentul Sura, *cos.* 71; naredne godine izbačen je iz senata zbog nemoralnog ponašanja. Kao drugi put izabrani pretor 63. godine, predvodio je zaverenike koji su ostali u Rimu. Zbog učešća u zaveri uhapšen je i ubijen, a sahranio ga je upravo Marko Antonije.

⁹ Tim povodom o Cezarovim ubicama Ciceron piše Atiku: *Sed memento, sic alitur consuetudo perditarum contionum, ut nostri illi non heroes sed di futuri quidem in gloria sempiterna sint* (*Att.* XIV 11.1).

¹⁰ *Deverti ad illum, de quo tecum mane* (*Att.* XIV 1.1.)

¹¹ *Redeo enim ad miseram seu nullam potius rem publicam. M. Antonius ad me scripsit... ex ipsius litteris cognosces quam dissolute, quam turpiter quamque ita perniciose ut non numquam Caesar desiderandus esse videatur, facile existimabis* (*Att.* XIV 13.6).

¹² Sadržaj ovog Atikovog pisma delimično je moguće utvrditi prema *Att.* XVI 7.

¹³ Od kraja šezdesetih godina, kada su se udružili Cezar i Pompej.

popustljivom stavu koji bi Antonije mogao da zauzme na sednici senata zakazanoj za 1. septembar.¹⁴ U grad je stigao 31. avgusta i tada saznao da je Antonije za naredni dan u stvari zakazao svečanu sednicu senata u Cezarovu čast, samo da bi isprovocirao Cicerona da javno iskaže svoje mišljenje o njemu. Ciceron mu je odgovorio nedolaskom na većanje, a izostanak je opravdao zamorom od putovanja.¹⁵ Antonijeva reakcija u senatu bila je veoma oštra, a nije izostala ni pretnja da će srušiti Ciceronovu kuću.¹⁶ Sledećeg dana, 2. septembra, na zasedanju koje je zakazao drugi konzul Dolabela, Ciceron u Antonijevom odsustvu izgovara Prvu Filipiku. I premda se ovaj govor, u kome se otvoreno kritikuje Antonije, odlikuje čvrstinom, u njemu ipak preovladava umeren i pomirljiv ton.¹⁷

Međutim, i takav govor je produbio neprijateljstvo i razbesneo Antonija koji odlazi na imanje Metela Scipiona¹⁸ i tamo boravi sedamnaest dana temeljno pripremajući oštar napad na Cicerona.¹⁹ Govor obojen mržnjom i pretnjama²⁰ on drži u senatu 19. septembra, a Ciceron u oktobru na određeno vreme napušta Rim pod snažnim utiskom koji je na njega ostavio Antonijev napad. Upravo tada nastaje Ciceronov odgovor Antoniju, Druga Filipika, koja nikada nije bila izgovorena. Prvi izvor u kome se ovaj govor spominje je Ciceronovo pismo Atiku (XV 13.1) od 25. oktobra 44,²¹ dok se Atikovi utisci iznose u

---

¹⁴ *Summam spem nuntiabant fore ut Antonius cederet, res conveniret, nostri Romam redirent* (Att. XVI 7.1); *Kalendis senatum frequentem fore; Antonium repudiatis malis suasoribus remissis provinciis Galliis ad auctoritatem senatus esse rediturum* (Phil. I 12).

¹⁵ Phil. I 11.

¹⁶ Phil. V 19.

¹⁷ *Locutus sum de re publica minus equidem libere, quam mea consuetudo, liberius tamen, quam periculi minae postulabant* (Phil V 19).

¹⁸ Antonije je zauzeo vilu u Tiburu koja je pripadala Metelu Scipionu, Pompejevom očuhu.

¹⁹ *At ille homo vehemens et violentus... inimicitias mihi denunciavit, adesse in senatum iussit a. d. XIII Kalendas Octobres. Ipse interea septemdecim dies de me in Tiburtino Scipionis declamavit sitim quaerens* (Phil. V 19).

²⁰ Ciceron nije bio prisutan; o Antonijevom govoru i pretnjama za njegov život piše Atiku: *Sed homo amens et perditus... caedis initium quaerit... Caedem enim gladiator quaerit eiusque initium a. d. XIII Kalend. Octob. a me se facturum putavit. Quae autem in lustris et in vino commentatio potuit esse? Itaque omnibus est visus, ut ad te antea scripsi, vomere suo more, non dicere* (Fam. XII 2.1).

²¹ *Orationem tibi misi. Eius custodiendae et proferendae arbitrium tuum.*

pismu od 5. novembra.²² Izvesno je da je Ciceron Drugu Filipiku objavio nakon Antonijevog odlaska u Mutinu 29. novembra, a svakako pre 20. decembra, kada je izgovorio Treću Filipiku.

Sadržaj govora

Već u uvodu (*exordium*, §§ 1–10)²³ Ciceron pokušava da se odbrani od kvalifikacija koje mu je Antonije nadenuo u govoru od 19. septembra.²⁴ U narednom delu (11–43) pobija Antonijeve tvrdnje da je zloupotrebio konzulsku dužnost, da je odgovoran za Klodijevo i Cezarovo ubistvo, kao i za izbijanje građanskog rata; osvrće se na Antonijevo omalovažavanje njegove poezije i na opasku da mu je ugled poljuljan. Napad na Antonijevu karijeru (44–117) počinje opisivanjem njegovog nemoralnog ponašanja u mladosti; potom se osvrće na vojevanja u Siriji, Egiptu i Galiji, na Antonijev tribunal, ponašanje u građanskom ratu kao i za vreme Cezarovog boravka u Egiptu i Maloj Aziji, na preuzimanje Pompejeve svojine, odnose sa Dolabelom, dodvoravanje Cezaru, njegovo ubistvo i Antonijevu ulogu u događajima koji su nakon tog ubistva sledili i, napokon, poredi Cezara i Antonija. U poslednjem delu govora (*peroratio*, 118–119) Ciceron smelo izaziva Antonija i daje mu do znanja da ga se ne plaši.

Druga Filipika spada u one govore u kojima se mogu pronaći elementi različitih vrsta govora,²⁵ pa se rod kome pripada ne može striktno odrediti. Najmanje dodirnih tačaka ovaj govor svakako ima sa sudskom vrstom, i mada u Ciceronovoj odbrani i napadu na Antonija ima tehničkih elemenata koji su karakteristični za ovu vrstu, *suđenje* u ovom slučaju može da se shvati samo u najslobodnijem smislu. Mnogo manje se može poreći bliskost Druge Filipike sa političkim govorima, budući da su Ciceron i Antonije nepomirljivi protivnici čija

---

²² *Nostrum opus tibi probari laetor* (*Att.* XVI 11.1).

²³ Delovi govora navedeni su u sitnijim odeljcima (§§). Prema tradicionalnoj podeli ovoga govora, uvodni deo čine samo prva dva odeljka. No, nije se teško prikloniti mišljenju da se uvodni deo sastoji od prvih deset odeljaka, što se osobito potvrđuje u većem delu desetog odeljka.

²⁴ Antonije tvrdi da je Ciceron nečastan, nezahvalan, i da je prekinuo njihovo prijateljstvo.

²⁵ Rodovi govora su sledeći: sudski (*genus iudiciale*; govornikova namera je *accusare* ili *defendere*, navodi se ono što je *iustum* ili *iniustum*), politički (*g. deliberativum*; *suadere* ili *dissuadere*; *utile* ili *inutile*) i epideiktički (*g. demonstrativum*; *laudare* ili *vituperare*; *honestum* ili *turpe*).

se politička shvatanja u ovom govoru precizno iznose. No, najvažnija činjenica po kojoj ovaj govor ne pripada u potpunosti političkoj vrsti jeste nedostatak praktičnog cilja i konkretne namene; a to je upravo jedno od najvažnijih obeležja epideiktčkih govora,²⁶ kojima je Druga Filipika izrazito bliska i s obzirom na osnovni motiv ideju – naglasiti autorove vrline i Antonijeve poroke i mane.

Ovaj govor predstavlja i detaljan kritički osvrt na Antonijevu celokupnu karijeru.²⁷ Živ, uverljiv izraz koji nije lako ostvariti u jednom fiktivnom govoru,²⁸ autor dočarava različitim sredstvima. Govor *se odvija* u senatu, *prisutan je* i Antonije, a Ciceron se naizmenično obraća – čas senatorima, čas Antoniju. Nekoliko puta umesto Cicerona progovara senat u prvom licu plurala. Narativni delovi, jasno, navode se u trećem licu, a nisu retki ni fingirani dijalozi i citati kojima se uglavnom ismeva Antonije.²⁹ Jednom prilikom Ciceron fingira čitav Antonijev monolog (§72); takođe, ne ustručava se da u govor unese i elemente farse, satire, kao i scene iz jeftinog pozorišta. Većina toposa karakterističnih za invektive, koji su preuzeti iz grčke tradicije, prisutna je i ovde (Antonijev lopovluk, pijančenja, seksualna izopačenost...). Pored potrebe da Antonija prikaže u najgorem svetlu, što je svrha i epideiktčkog govora i političkog pamfleta, čini se da je Ciceronu posebno bilo stalo do završnog dela govora, u kojem – ako bismo se poslužili kolokvijalnim rečnikom – kao da je želeo da kaže: »Ma, radi šta hoćeš – baš me briga, ja te se ne plašim!« – *Defendi rem publicam adulescens, non deseram senex: contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter obtulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis potest, ut aliquando dolor populi Romani pariat quod iam diu parturit! Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni? Mihi vero, patres conscripti, iam etiam optanda mors est, perfuncto rebus eis quas adeptus sum quasque gessi* (§§ 118–119).

---

²⁶ Kod Rimljana u republikanskom periodu ova vrsta govora ima mnogo manji značaj nego kod Grka.

²⁷ Na sličan način Ciceron je komponovao i Drugi govor protiv Vera i Protiv Pizona.

²⁸ Tj. u govoru koji nije uživo održan, već samo napisan.

²⁹ Npr. §15. Satiričan ton primetan je u §77.

DRUGA FILIPIKA PROTIV MARKA ANTONIJA

1 Treba li, gospodo senatori, nekakvoj svojoj sudbini da pripišem to što za poslednjih dvadeset godina¹ nije bilo neprijatelja ove države koji ujedno nije i sa mnom zaratio? Ne moram da navodim njihova imena; vi ih sami vrlo dobro znate! Ja sam im² se kazni naplatio i više no što sam želeo, te se čudim, Antonije, kako se ti ne plašiš da ćeš završiti isto kao oni čije postupke ponavljaš. Nisam se toliko ni čudio što su tako nešto radili neki drugi; niko od njih nije postao moj neprijatelj svojevolutno – sve njih ja sam izazivao – u interesu države. A ti, koga nijednom rečju nisam povredio, ti si me, sve da bi ispao drčniji od Katiline i luđi od Klodija,³ bezobzirno izvredao, pa još i pomislio da će te to tvoje razračunavanje sa mnom preporučiti kod kojekakvog podrivačkog ološa. 2 I šta sada treba da mislim? Da sam prezren? Ne vidim šta bi to Antonije mogao da prezire u mom privatnom životu, mojoj popularnosti, u mojim dosadašnjim zaslugama ili pak u ovim mojim skromnim sposobnostima?! Možda je pomislio da me je najlakše izgaziti upravo u senatu? U ovom istom senatu koji je odao priznanje mnogim slavnim pojedincima što su državu vodili dobro, ali samo meni što sam je sačuvao.⁴ Ili mu je naspelo da se sa mnom nadmeće u govorništvu? Nema meni bolje usluge! Postoji li bogatija i zahvalnija tema no što je ova: da govorim u svoju odbranu, a protiv Antonija? Stvari, zapravo, stoje ovako: on je smatrao da se sebi sličnima može dokazati kao neprijatelj otadžbine samo ako bude moj lični neprijatelj.

3 A pre no što mu na ostalo odgovorim, reći ću nešto i o prijateljstvu⁵ koje sam, kako me tereti, ja oskrnavio, što smatram najtežom optužbom. On se požalio da sam ja već nekom prilikom u građanskoj parnici nastupio protiv njegovog interesa.⁶ Ta, zar da ne istupam protiv tuđinca, a u korist pouzdanog i bliskog prijatelja?⁷ Znači, nije trebalo da se suprotstavim pristrasnosti napabirčenoj na tome što neki momak dobro izgleda,⁸ dok se čast i poštenje i ne očekuju? Da se

ne suprotstavim nepravdi koju je ovaj⁹ sproveo jednom finom uslugom – vetom one tribunske ništarije, a bez zakonitog postupka koji je u nadležnosti pretora? Ja mislim da si za ovim »argumentima« posegao¹⁰ samo da bi se dodvorio najnižim slojevima, jer bi svi takvi mogli da se prisete da si zet oslobođenika, da i tvoja deca imaju dedu – oslobođenika Kvinta Fadija.¹¹

Pa si se, eto, i prepustio mom uticaju (to su tvoje reči!); nekada mi, takoreći, iz kuće nisi izbijao! E, da si doista tako i činio, bilo bi bolje i za tvoj ugled i za tvoju moralnu čistotu! Ali, niti si ti to radio, niti bi ti Gaj Kurion¹² dopustio, i da si hteo.

4 Reče da si u moju korist odustao od kandidature za augura.¹³ Neverovatna drskost! Kakva podvala bez stida i srama! U vreme kada su, po želji čitavog kolegija, Gnej Pompej i Kvint Hortenzije, uz zakonsko ovlašćenje da sami izaberu kandidate, za augura predložili mene, ti si bio pred bankrotom, pa si smatrao da ćeš moći da ga izbegneš samo u slučaju državnog prevrata. Uostalom, jesi li mogao da se kandiduješ za augura u vreme dok je Gaj Kurion bio van zemlje?¹⁴ I kada si bio izabran, jesi li bio sposoban da pobediš i u jednoj jedinoj tribi bez pomoći Kurionove, čiji su pak prijatelji bili optuženi zbog nasilništva,¹⁵ jer su u svom zalaganju za tebe previše »izgarali«.

5 A tvrdiš da si mi i uslugu učinio. Kakvu uslugu? Da bude jasno, to što spominješ uvek sam posebno isticao: draže mi je bilo priznanje da sam tvoj dužnik, nego da bilo koja neupućena osoba pomisli da sam nezahvalan. Ali kakva je to usluga?¹⁶ To što me u Brindiziju nisi ubio?! Da li si i mogao da smakneš čoveka kome ni pobednik lično (koji ti je poverio zapovedništvo¹⁷ nad vlastitom bandom – kao što si se naokolo hvalisao) nije želeo da naškodi, te mu je naložio da se vrati u Italiju?¹⁸ Pretpostavi da si mogao da me ubiješ. I šta je, u stvari, jedino dobročinstvo, gospodo senatori, koje su razbojnici u stanju da učine, osim što mogu da kažu da su podarili živote onima kojima ih nisu oduzeli? Da je to dobročinstvo, nikada ne bi onoliku slavu stekle ubice čoveka¹⁹ koji ih prethodno jeste poštedeo, a koje ti često nazivaš otmenom gospodom. A kakvo si to dobro delo učinio time što si se

uzdržao od užasnog zločina? U celoj toj stvari nije me toliko obuzelo zadovoljstvo što me nisi ubio, koliko ozlojeđenost što si to mogao da učiniš nekažnjeno.

6 No, hajde, neka to i bude dobročinstvo, kad se već od razbojnika nije ni moglo više iskamčiti: na osnovu čega možeš da kažeš kako sam ja nezahvalan? Da li je trebalo da budem ravnodušan prema propasti države, da ne protestujem,²⁰ kako se ne bi činilo da sam ti nezahvalan? A u tom mom očajničkom protestu, u tom izlivu bola, za mene neizbežnom, zbog položaja²¹ na koji me je senat i narod rimski postavio – šta sam to uvredljivo, neodmereno ili neljubazno rekao? Ta kakvu je samo uzdržanost trebalo ispoljiti, dok sam u optužbama protiv Antonija izbegavao lične uvrede! A pogotovo pošto si ti pretvorio u prah poslednje ostatke države, pošto je sramnim trgovanjem u tvojoj kući sve bilo izneto na prodaju, pošto si priznao da si ti sam, i to u svoju korist,²² doneo one zakone koji nikada nisu bili javno predloženi, što si se kao augur oglušio na auspicije, a kao konzul na pravo veta narodnih tribuna, okružio se bestidno svojim naoružanim telohraniteljima, što si se, ogrezao u vinu i bludu, u onoj časnoj kući²³ svakoga dana upuštao u svakojake beščasne radnje. 7 No, ja sam se ponašao kao da za suparnika imam jednog Marka Krasa,²⁴ s kojim sam se često i vrlo žestoko sukobljavao, a ne najgrđeg kasapina;²⁵ jesam izneo teške optužbe zbog načina na koji je Antonije obavljao državne poslove, ali se na njega lično nisam ni osvrnuo. Tako ću Antoniju danas pomoći da shvati koliko sam »dobročinstvo« ja njemu tom prilikom učinio.

No, taj je čak i pismo²⁶ koje sam mu – kako kaže – ja poslao, pročitao naglas, i time iskazao beznadeždan nedostatak ljudskog dostojanstva i poznavanja bilo kakve društvene norme: ko je ikada, a da ima imalo svesti o dobrim običajima, usled nekakvih potonjih nesuglasica obelodanio, pa još i glasno pročitao prijateljevo pismo. Šta je to drugo, do ukidanje bilo kakve društvenosti, ukidanje mogućnosti komunikacije sa odsutnim prijateljima. Koliko se samo često u pismima nalaze šale čije bi obelodanjivanje izgledalo neukusno, koliko je samo ozbiljnih tema čije objavljivanje ni u kom slučaju nije pred-

viđeno! 8 Toliko o njegovom prostačkom ponašanju: uverićete se i u neverovatnu glupost. Kako ćeš mi uzvratiti, ti silo govornička, ili kakvim te već smatraju Mustela Sej i Tiron Numizije?²⁷ A pošto oni u ovom trenutku stoje pred očima senatora naoružani mačevima, ja ću takođe priznati svu tvoju rečitost ako objasniš kako ćeš ih odbraniti od optužbe za saučesništvo u ubistvu.²⁸ Kojim bi mi se ti argumentima suprotstavio, ako poreknem da sam ti takvo pismo ikada poslao? Čijim svedočenjem bi me u to ubedio? Možda rukopisom, u čemu imaš plodonosno iskustvo?²⁹ Ali kako bi mogao? Pismo je napisao sekretar. Sada već zavidim tvome učitelju;³⁰ za ogromnu nagradu³¹ (sumu ću vam odmah saopštiti) on te je naučio da se *ne* služiš svojom glavom. 9 Jer šta je beskorisnije, čak i za običnog čoveka, a kamoli za jednog govornika, od toga da iznosi optužbu koja bi bila pobijena već i time što bi je optuženi jednostavno odbacio. Ali ja ovo i ne odbacujem; ja ovde nepobitno dokazujem da je tebe, uz neprimereno ponašanje, obuzelo i ludilo. Postoji li i jedna reč u tome pismu koja ne odiše uglađenošću, uljudnošću, dobrom voljom? Jedino što ti može zasmetati jeste to što o tebi u tom pismu ne mislim tako loše, što ti pišem kao građaninu, kao časnom čoveku, a ne kao zločincu i razbojniku. A ja tvoje pismo ipak neću obelodaniti, mada sam sa punim pravom mogao tako da postupim jer si me napao: u tom pismu od mene tražiš saglasnost za opoziv izvesne osobe³² iz progonstva i zaklinješ se da to bez mog odobrenja nećeš učiniti. I ja sam se sa time složio: zašto bih se isprečio tvojoj drskosti koju ni uticaj ove većnice, ni mišljenje rimskog naroda, ni snaga ma kog zakona nisu mogli obuzdati? 10 Uostalom, zašto si mi se uopšte obraćao, kad je progonstvo tom čoveku već bilo ukinuto Cezarovim zakonom? Trebalo je, valjda, da iz toga proizađe nekakav plus za mene – mada ga tu nije moglo biti ni za samog Antonija, jer zakon je već bio na snazi. Ali budući da treba da kažem ponešto u svoju korist, a mnogo toga protiv Antonija, ja, gospodo senatori, od vas očekujem da me blagonaklono slušate kad u svoju odbranu govorim, dok ću se sam postarati da pridobijem vašu pažnju kad ovoga budem napao. I

još nešto bih vas zamolio: ako vam je poznata moja skromnost i ume-
renost u životu i posebno u javnom obraćanju, nemojte da mislite
kako ja danas zapostavljam svoj ugled ako mu na njegov izazov od-
govorim istom merom. Neću ga tretirati kao konzula, nije ni on mene
kao konzulara. Uostalom, kako živi, kako vodi politiku, kako je
stupio na sadašnju dužnost,³³ on i nije konzul, dok moj položaj konz-
ulara niko ne može dovesti u pitanje.

11 Stoga, da biste shvatili kakvim se konzulom on sam predstav-
ljao, reći ću vam da me je prozivao zbog moga konzulata; a taj
konzulat je meni pripadao samo formalno, gospodo senatori, a vama
faktički. Sve što sam odlučio, službeno obavio i izvršio, učinio sam u
skladu sa odlukom, voljom i mišljenjem ovoga veća. I onda se nađeš
ti, koji mudrovanjem dopunjavaš svoju rečitost, da napadneš ove
postupke u prisustvu onih ljudi čije sam stavove i odluke zapravo
sprovodio!? Ko je ikada kritikovao moj konzulat osim tebe i Publija
Klodija. Njegova sudbina očekuje i tebe,³⁴ kao što je neminovno stigla
i Gaja Kuriona,³⁵ budući da ti je u kući stvor³⁶ koji je bio koban po
ovu dvojicu.

12 Marko Antonije nije zadovoljan mojim konzulatom. Ali je bio
zadovoljan Publije Servilije³⁷ – među konzularima iz onoga vremena
prvo bih spomenuo njega, budući da je poslednji umro. Zadovoljan je
bio i Kvint Katul,³⁸ čiji ugled u ovoj državi nikada neće izbledeti, za-
dovoljni su bili dvojica Lukula,³⁹ Marko Kras,⁴⁰ Kvint Hortenzije,⁴¹
Gaj Kurion,⁴² Gaj Pizon, Manije Glabrijon,⁴³ Manije Lepid, Lucije Vol-
kacije,⁴⁴ Gaj Figul,⁴⁵ zatim i Decim Silan i Lucije Murena,⁴⁶ konzuli
izabrani za godinu koja je sledila. Isto zadovoljstvo je s konzularima
podelio i Marko Katon,⁴⁷ čije se skončanje pokazalo prikladnim sa
mnogih razloga, pa i stoga što nije doživeo da mu ti budeš konzul.
Pre svih, moj konzulat je pohvalio Gnej Pompej.⁴⁸ Prilikom prvog
susreta po njegovom povratku iz Sirije on me je zagrlio i izrazio
zadovoljstvo što će mojom zaslugom ponovo videti otadžbinu. Ali
nema potrebe da navodim pojedina imena. U prepunom senatu, o
mojoj službi izraženo je tako povoljno mišljenje, da su mi svi članovi

ponaosob zahvaljivali kao ocu, i isticali da sam im sačuvao život, imovinu, decu i državu.⁴⁹

13 Ali, budući da je država izgubila one brojne i vrsne ljude koje sam nabrojao, vratimo se preostaloj dvojici živih konzulara. Lucije Kota,⁵⁰ čovek vrhunskih sposobnosti i izuzetne mudrosti, biranim je rečima predložio da se meni u čast uputi javna zahvalnost bogovima⁵¹ za one poduhvate koje ti osuđuješ, i sa tim su se upravo oni maločas nabrojani konzulari i čitav senat jednodušno složili. Takvo priznanje za vršenje građanske službe od osnivanja ovoga grada nikome nije ukazano.⁵² 14 Tu je i Lucije Cezar,⁵³ tvoj ujak, koji je u svom govoru – rečito, ubedljivo i dosledno – digao glas protiv muža svoje sestre, tvoga očuha!⁵⁴ To je bio čovek koga je trebalo da uzmeš za učitelja, za savetnika, zauvek, za čitav život!⁵⁵ Ali ti si više voleo da ličiš na očuha nego na ujaka. Kao konzul, ja sam uvažavao njegove savete premda nismo bili ni u kakvom srodstvu, a ti, sestrić njegov, da li si ga ikada pitao nešto o državnim poslovima? A kome se, za ime božje, Antonije i obraća? Onoj gospodi, jasno, čiji rođendani ne mogu da prođu bez našeg znanja. 15 »Antonije se danas nije pojavio u senatu.«⁵⁶ – »A zašto?« – »Priređuje rođendansku zabavu u svojoj kući izvan grada.« – »Kome?« – Neću navesti nijedno ime. Možete zamisliti: danas već nekom Formionu, sutra možda Gnatonu,⁵⁷ pa onda Balionu.⁵⁸ Kakva nepristojnost, kakva sramota! Kakav manjak stida, kakva pokvarenost, kakav nepodnošljivi razvrat! U srodstvu si sa prvim među senatorima, sa besprekornim građaninom, a ti se o državnim poslovima ne savetuješ sa njim, nego se obraćaš onima koji, usled nedostatka vlastitog, rasturaju tvoj imetak.

Tvoj konzulat je, kanda, spas za državu, a moj je bio propast. Jesi li do te mere izgubio i poštenje i osećaj stida, pa si se drznuo da onako govoriš na ovom svetom mestu gde sam ja sa senatom⁵⁹ većao u ona srećna vremena kada je upravljao svetom? A ti si na isto to mesto doveo bandu razbojnika? 16 Drznuo si se čak i da kažeš (a šta se ti i ne bi drznuo?) da je za moga konzulata Kapitolski breg bio pun naoružanih robova.⁶⁰ Biće da sam ja *prisilio* senat da donese one

opasne odluke.⁶¹ Bedna spodobo, bilo da si upućen ili ne u to šta se tada dogodilo – ti ionako ništa valjano ne znaš – kako samo bestidno govoriš pred ovakvim ljudima! Kada je senat većao u ovome hramu, je li bio ijedan vitez rimski, ijedan mladić uglednog roda (osim tebe, naravno), ijedan predstavnik bilo kog staleža svestan svog statusa rimskog građanina, a tada prisutan na Kapitolskom brdu, koji nije svoje usluge dobrovoljno ponudio (premda nije bilo ni dovoljno pisara niti su spiskovi mogli da obuhvate sva imena). **17** Jer, kada su oni zločinci – budući da nisu krili svoje po otadžbinu najpogubnije namere – pritisnuti svedočenjima saučesnika,⁶² vlastitim rukopisom i pismima koja su, tako reći, umesto njih govorila, priznali svoj podli plan da zapale Rim, izvrše pokolj nad njegovim građanima, opustoše Italiju i uruše državu, ko je taj ko ne bi skočio da odbrani život i bezbednost svijui, pogotovo što su senat i Rimljani u to vreme vođu⁶³ imali? Da je takav danas pred nama, prošao bi i ti, bome, isto kao oni zaverenici.

Antonije veli kako ja nisam dopustio da se sahrane posmrtni ostaci njegovog očuha. Takvu optužbu čak ni Publije Klodije nikada nije izrekao; Klodija, kojega sam sa punim pravom smatrao za neprijatelja, na moju žalost, već si prevazišao u svim marifetlucima. **18** Nego, kako ti samo pade na pamet da nas podsećaš na svoje vaspitanje u kući Publija Lentula?⁶⁴ Jesi li se možda bojao da mi ne pomislimo da si takva hulja mogao ispasti i po prirodi, čak i bez treniranja? Tokom čitavog govora⁶⁵ toliko si se izgubio da si se stalno svađao sam sa sobom: sve što si rekao nije bilo samo nepovezano, nego potpuno nedosledno i protivrečno, pa je ispalo da si ti u sukobu sam sa sobom, a ne sa mnom. Priznao si da je tvoj očuh učestvovao u onoj opakoj zaveri, ali si itekako zakukao što ga je zbog toga sustigla kazna. Na taj način si moj vlastiti doprinos istakao, a ukorio postupke koji su bili isključivo u nadležnosti senata: moja obaveza, naime, bila je da zločince uhapsim, a kaznio ih je senat. Dotični pametnjaković ne shvata da zapravo hvali svoga protivnika, a da svoje slušaoce kritikuje.

19 A onda, kakva je to potreba da on u vlastitoj bezočnosti (kojoj, u stvari, i teži) ili, bolje reći, u svojoj neprevaziđenoj gluposti (što

nikako ne želi da čuje), govori o incidentu na Kapitolskom bregu, kada su se među našim klupama vzmala naoružana lica i – tako mi nebesa – sa mačevima u ruci stajala u ovom hramu Sloge, u kome su za moga konzulata izrečene mudre reči koje su nas spasle i do dana današnjeg održale! Hajde, optuži senat, optuži vitezove, koji su se tom prilikom udružili sa senatom, optuži sve staleže, sve građane, samo onda priznaj da senat u ovom trenutku opsedaju iturejski strelci.⁶⁶ Te tvoje bestidne izjave nije izrodila tvoja drskost, već tvoja nespособnost da u vlastitom iskazu prepoznaš protivrečnost koja prosto bode oči. Pameti stvarno nemaš: ima li ičeg glupljeg no kritikovati drugoga zbog upotrebe oružja radi odbrane države, kada si se tog oružja sam latio da bi je uništio?

20 Na jednom si mestu čak pokušao da ispadneš i duhovit. Kako to, nebesa mi, nema nikakve veze s tobom! Ipak, ima u tome pomalo i tvoje krivice: malkice duhovitosti valjda si mogao da pokupiš od one glumice⁶⁷ sa kojom živiš. *Oružje pred togom nek ustukne!*⁶⁸ Pa? Nije li stvarno ustuknulo?⁶⁹ Nažalost, kasnije je mir ustuknuo pred tvojim oružjem. Zapitajmo se, stoga, je li bilo bolje da zločinačko oružje ustupi mesto slobodi rimskog naroda, ili da se naša sloboda povuče pred tvojim oružjem. A o svojoj pak poeziji, više neću više da ti repliram. Ukratko, nemaš ti pojma ni o njoj, ni o bilo kom književnom delu uopšte. Ja sam uvek bio na usluzi i državi i prijateljima,⁷⁰ ali sam ipak trenutke slobodnog vremena posvetio stvaranju raznorodnih dela po kojima će se moje ime pamtiti, a sve da bi plodovi moga celonoćnog književnog rada bili od neke koristi mladima, i donekle poslužili na čast svim Rimljanima. Ali sve to sada nije bitno – pređimo mi na važnije teme.

21 Rekao si da sam ja podstrekač Klodijevog ubistva. I šta bi ljudi sada pomislili, da je on ubijen onomad⁷¹ kada si ga naočigled sveta mačem jurio po Forumu? Taj bi posao i obavio, da se on nije bacio na stepenište knjižare, tamo se zabarakadirao, i tvoj napad zaustavio. Priznajem da su tom prilikom moje simpatije bile na tvojoj strani, ali čak ni ti ne kažeš da sam te ja na to naveo. A Milona⁷² nisam ni mo-

gao da podržim, jer je on posao obavio pre nego što bi ikome palo na pamet da će tako nešto učiniti. I ja sam ga u to uvukao, je l' tako? Milon, dabome, nije bio sam po sebi dovoljno žestok da se, i bez tuđeg nagovaranja, državi nađe na usluzi. Aha, a mene je to razgalilo! Da nije *možda* trebalo samo ja da tugujem dok se cela država raduje?⁷³

22 U svakom slučaju, istrage o Klodijevoj smrti je bilo,⁷⁴ ali nemošto vođene – to je tačno.⁷⁵ I čemu *lex specialis*⁷⁶ za istragu o ubistvu, kada je sud u tu svrhu već zakonito ustanovljen? Bilo kako bilo, istraga je sprovedena.⁷⁷ A sada si se *ti* našao da me nakon toliko godina napadneš, što niko nije uradio dok je slučaj bio aktuelan.⁷⁸

23 Što se tiče tvoje drskosti da izjaviš, i to naširoko, kako je mojom zaslugom prekinuto Pompejevo prijateljstvo sa Cezarom, i kako je zbog toga – mojom krivicom – izbio građanski rat, ti nisi bio sasvim u zabludi, nego si pobrkao ono najvažnije: *vreme*. U godini konzula Marka Bibula, istaknutog građanina,⁷⁹ učinio sam bez ostatka sve što sam mogao da odvratim Pompeja od saveza sa Cezarom.⁸⁰ Ali, Cezar je imao više sreće, jer je on uspeo da udalji Pompeja od mene. A kako se kasnije Pompej sasvim okrenuo Cezaru, zašto bih ja pokušao da ga od njega odvučem? Samo je idiot mogao tome da se nada, a bestidnik tako nešto da predloži. **24** Ipak, u dvema prilikama ja jesam uticao na Pompeja protiv Cezarovog interesa, i ti me zbog toga slobodno ukori, ako možeš. Prvi put sam mu savetovao da ne produži Cezarovo zapovedništvo za pet godina,⁸¹ a drugi put da se usprotivi Cezarovom pokušaju da se u odsustvu kandiduje za javnu službu.⁸² Da me je bar u jednome od ovoga poslušao, nikada nas ova beda ne bi zadesila. Ali, kada je Pompej već sva svoja sredstva i sredstva rimskoga naroda predao Cezaru, i kasno počeo da shvata ono što sam ja mnogo ranije predvideo i kada sam uočio da se državi nameće bezočan rat, ja nisam prestao da se zalažem za mir, slogu, pomirenje, i mnogima su znane one moje reči: *Kamo sreće, Gneju Pompeju, da savez sa Cezarom ili nikada nisi ni sklopio, ili da ga nikada nisi raskinuo!*⁸³ *Prvi postupak bi istakao tvoju principijenost, a drugi tvoju mudrost.* To su, Antonije, uvek bili moji stavovi i prema Pompeju i prema državi. I, da su prevladali,

republika bi stajala na čvrstim nogama, a tebe bi uništili tvoji zločini, protraćena imovina i sramna reputacija.

25 No, stara to je priča, a aktualna je optužba da je Cezar ubijen na moj podsticaj. Plašim se, gospodo senatori, da ne pomislite kako sam potpuno bestidno ja namestio lažnog tužioca⁸⁴ da me, osim pohvalama koje sam zaslužio, zatrpa i onim koje su zaslužili drugi. A ko je uopšte čuo da je moje ime spomenuto u vezi sa družinom koja je izvela taj veličanstveni poduhvat. I, postoji li ijedan saučesnik čiji je identitet ostao nepoznat? Ma *šta* sakriven?! – čije ime nije odmah obznanjeno. Pre bih rekao da su se neki⁸⁵ hvalisali da bi stvorili lažnu sliku o svom učešću u zavereničkoj družini (mada za nju nisu ni znali) nego da je ijedan učesnik želeo da ostane anoniman. 26 Takođe, koliko je bilo verovatno da moje ime ostane u tajnosti kraj tolike mase, delom javnosti nepoznatih, a delom još nedovoljno zrelih ljudi, koji ničiji identitet ne bi krili? I zaista, da je bilo potrebno nagovarati ljude koji su na sebe preuzeli dužnost da oslobode otadžbinu, zar bih baš ja bio taj ko bi podstakao dva Bruta,⁸⁶ kada je obojici svakoga dana pred očima portret Lucija Bruta,⁸⁷ a jednom od njih još i portret Ahalin?⁸⁸ Da potomci takvih predaka radije traže podršku od tuđinaca, nego od svoga roda – pre na ulici nego u vlastitoj kući!? Jeste, samo sam ja nedostajao Gaju Kasiju, čiji preci nisu trpeli ničije nasilno ponašanje, a kamoli despotiju! Ta on bi taj posao i bez ovih sjajnih ljudi obavio još u Kilikiji, na ušću reke Kidno, samo da je Cezar brodovima pristao na onu stranu obale koju je prvobitno izabrao,⁸⁹ a ne na suprotnu. 27 I Gnej Domicije⁹⁰ nije imao na umu stradanje znamenitog mu oca,⁹¹ ni ujakovu smrt,⁹² ni gubitak nasleđenog društvenog statusa, nego sam valjda ja u njemu pobudio želju da povrati vlastitu slobodu! Da nisam i Gaja Trebonija⁹³ nagovorio? Ta njemu o nečem takvom nisam smeo ni da pisnem!? Duguje država Treboniju posebnu zahvalnost kao čoveku koji je žrtvovao jedno prijateljstvo zarad slobode naroda rimskog, i koji se despotskoj vlasti usprotivio, umesto da u njoj saučestvuje. I na Lucija Tilija Cimbera⁹⁴ sam uticao, je l' tako? Ja sam se više zadivio što je on taj čin izveo, nego što sam to

od njega očekivao – zadivio sam se zbog toga što je pri tom poduhvatu imao na umu svoju državu, a ne vlastiti interes. Ima još: dvojica Servilija – da ih nazovem Kaskama ili Ahalama?⁹⁵ Smatraš li da sam i njih podstakao ja, a ne njihov patriotizam? Suviše je taj spisak dugačak, i blago državi što ih je toliko bilo – a njima sva slava!

28 Ali, setite se samo, kako me je to otelovljenje oštroumlja okrivilo: »Čim je Cezar ubijen,« rekao je, »Brut je okrvavljen bodež smesta podigao visoko, uskliknuo Ciceronovo ime i čestitao mu povratak slobode.« A zašto najpre meni? Zbog toga što sam znao o čemu se radi? Da nije možda povod bio ovaj: kada mu je već pošlo za rukom da ostvari podvig sličan mome podvigu, izgovorio je baš moje ime kako bi posvedočio da su njegove zasluge ravne mojima.

29 Ako je već za osudu bilo poželeti smrt Cezaru smrt (to si mi i prebacio), zar ti, gluplji od najglupljeg, ne shvataš da je jednako vredna osude i radost zbog njegovog ubistva? Naime, kakva je razlika između podstrekača nekoga dela i onoga ko to delo odobrava? I kakva je razlika između toga što sam ja poželeo da se to obavi ili što se radujem što je to obavljeno? Takođe, ako zanemarimo one koji su se radovali Cezarovoj vladavini, postoji li iko ko ili nije želeo da se to dogodi, ili je sam čin osudio? U tom slučaju, svi smo krivi. I stvarno su Cezara ubili svi odgovorni građani, svako u granicama svojih mogućnosti: nekima je nedostajala ideja, nekima odvažnost, nekima zgodna prilika, ali jaka želja – nikome.

30 Obratite samo pažnju na koještarije ovoga glupana ili, bolje reći, tupoglavca. Evo, šta je taj uspeo da izgovori: »Marko Brut, čije ime s poštovanjem izgovaram, uskliknuo je Ciceronovo ime dok je držao okrvavljen bodež u ruci: znači, druge nema – Ciceron je bio upleten u zaveru.« I tako, po tebi, ja ispadoh zločinac, samo zato što podzrevaš da sam ja izrazio izvesnu sumnju,⁹⁶ a onaj koji je ispred sebe mahao okrvavljenim bodežom – e, njegovo cenjeno ime izgovaraš s poštovanjem. Budalasto je već i ono što si izlupetao, ali kako li su tek budalasti tvoji postupci i stavovi! Odluči se već jednom, konzule, kakav ćeš stav zauzeti prema Brutima, Gaju Kasiju, Gneju Domiciju, Gaju Treboniju i prema ostalima. Naspavaj se posle pijanke pa se

otrezni, ili ćemo morati da ti prinesemo baklje⁹⁷ kako bismo te u jednoj ovako važnoj prilici povratili iz bunila. Zar nikada nećeš shvatiti da se moraš opredeliti jesu li počinioci onoga dela krvnici ili oslobodioci? **31** Priberi se malo i za trenutak pokušaj da razmišljaš kao trezan čovek. Evo, ja, bilo njihov prijatelj – to ne krijem, bilo saučesnik – kako ti voliš da kažeš, ja tvrdim da trećeg nema i, ako oni već nisu oslobodili narod rimski i sačuvali državu, priznajem da su gori od krvnika, gori od ubica, gori od oceubica, ako je uistinu strašnije ubiti oca države⁹⁸ nego oca svog rođenog. A šta ti kažeš, bistra i mudra glavo? Ako su oni za tebe oceubice, zašto si njihova imena uvek izgovarao sa posebnim pijetetom i u senatu i pred Rimljanima? Zašto si se založio da za Marka Bruta ne važi zakon, kada više od deset dana nije bio u Rimu?⁹⁹ Zašto su Apolonove igre svetkovane uz izuzetne počasti Marku Brutu?¹⁰⁰ Zašto su provincije poverene Brutu i Kasiju,¹⁰¹ zašto su im dodeljeni kvestori, zašto im je povećan broj legata?¹⁰² Oni, dakle, ubice nisu; znači, da su oslobodioci, a to si ti presudio, kad već trećeg nema. **32** Šta je sada? Ja te zbunjujem, je l' tako? Ne razumeš baš kad se argumenti iznose u obliku dileme?¹⁰³ Kako god bilo, budući da si ih ti oslobodio zločina, ja mogu da zaključim samo jedno: ti ih smatraš dostojnim najviših odlikovanja.

Hajde, neka i ne bude tačno ono što sam maločas rekao: lepo ću pisati Cezarovim ubicama da odgovore potvrdno, ako ih slučajno neko upita jesu li tvoje optužbe protiv mene valjane. Iskreno, ja se plašim da bi držanje moga imena u dubokoj tajnosti moglo da ih diskredituje ili, isto tako, da izbegavanje njihovog poziva meni uopšte ne bi služilo na čast. Tako mi nebesa, poznaje li ovaj grad, poznaje li ovaj svet značajniji, veličanstveniji događaj, događaj koji više od ovoga zaslužuje večnu slavu? Da li ti to meni pripisuješ saučesništvo u onome poduhvatu, baš kao da me sa prvacima uvlačiš u Trojanskog konja? **33** Nemam ništa protiv, i veliko ti hvala, kakvi god da su ti motivi, jer se radi o tako značajnom događaju, da bi mi od svake slave više godila i mržnja koju želiš na mene da navučesh. Jer, ko je srećniji od onih ljudi čije uklanjanje i progon kao svoje delo ističesh na svakom

koraku? Nema tih zabiti i nedodjija za koje bi se posumnjalo da bi toplim rečima pozdravile njihov dolazak. Nema tako primitivnih ljudi koji susret sa njima ne bi protumačili kao najznačajniji događaj u životu! Vremena buduća neće biti tako kratkog pamćenja, niti će pisci vremena prošlih biti tako nezahvalni, da njihovoj slavi ne bi podarili besmrtnost. A ti me sada slobodno uvrsti među njih.

34 Međutim, bojim se da se sa sledećim nećeš složiti: da sam i ja bio upleten, ne samo da bih uklonio tiranina, nego bih i državu očistio od tiranske vlasti.¹⁰⁴ Isto tako, da je ona pisaljka bila moja, kao što se govori, veruj mi, ja bih dovršio čitavu priču, a ne samo jedan čin.

Napokon, Antonije, ako je zločin poželeti Cezarovo ubistvo, razmisli, molim te, kakav je tvoj položaj, pošto svi znaju da si njegovu smrt isplanirao u Narboni sa Gajem Trebonijem;¹⁰⁵ vaše udruživanje sa poznatim ciljem razjašnjava nam, isto tako, zbog čega si se od Trebonija odvojio baš u trenutku Cezarovog ubistva. S moje strane – obrati samo pažnju kako ti se prijateljski obraćam – pozdravljam to što si jednom imao plemenitu zamisao, zahvaljujem ti što je nisi odao, opraštam ti što je nisi ostvario: ipak je za takav poduhvat bila potrebna muška ruka. **35** A ako te neko dovede na sud i posluži se čuvenim kasijeveskim pitanjem: *u čiju se to korist zbililo*,¹⁰⁶ bojim se da nećeš dobro proći. Naravno, kako si ti imao običaj da kažeš, Cezarovim ubistvom ovaj dio se svako ko nije želeo da robuje, ali to ponajviše važi za tebe, koji ne samo da nisi rob, nego se ponašao kao kralj: silne dugove sa svoga vrata skinuo si u hramu boginje Ops, ogromne sume novca proćerdao zloupotrebom istih dokumenta,¹⁰⁷ gomila stvari iz Cezarove kuće završila je kod tebe,¹⁰⁸ u tvojoj kući nalazi se najunosnija radionica za falsifikovanje dokumenta i rukopisa,¹⁰⁹ a i najsravniji vašar na kome se trguje zemljom, gradovima,¹¹⁰ utajom poreza, prihodima. **36** Jer, šta je tebe, zapravo, osim Cezarovog ubistva moglo da izvuče iz siromaštva i dugova? Nešto si mi, kanda, uznemiren: nešto se kao žacaš od mogućnosti da se Kasijeve reči odnose i na tebe? Ma, opusti se – nikada niko u to neće poverovati; služiti državi nije u tvom maniru; ima ova država sjajnih ljudi za taj

veličanstveni poduhvat. Ja samo primećujem da si zbog tog ubistva zadovoljan, a ne tvrdim da si ga izvršio.

Odgovorio sam na njegove najteže optužbe, a sada mi predstoji da se pozabavim i ostalim.

37 Prebacio si mi prisustvo u Pompejevom logoru, kao i moje aktivnosti tokom tog perioda.¹¹¹ Međutim, još jednom ću reći:¹¹² da su tada moje reči i moj ugled imali presudnu ulogu, ti bi danas ostao bez igde ičega, mi bismo bili slobodni, a naša država ne bi izgubila toliko starešina i vojnika.¹¹³ Predviđajući događaje koji su se i zbili, priznajem da sam se silno ražalostio kao što bi se ražalostili i ostali lojalni građani da su predvideli isto. Sve vreme obuzimala me je, gospodo senatori, tuga što sledi brza i neminovna propast države koju su jednom vaše i moje odluke sačuvale.¹¹⁴ Nisam ja bio tako neupućen i tako neiskusn da bi me slomio vapaj za životom, životom koji bi me – ukoliko bi potrajao – beznađem dotukao, ali i svih tegoba oslobodio, ako bih ga izgubio. Ja sam želeo da život sačuvaju najugledniji među nama, *ta perjanica države*, kao i toliki konzulari, brojni bivši pretori i najugledniji senatori, ma sav krem naše plemenite mladosti, kao i armije besprekornih građana. Da su svi oni živi, i danas bismo imali zdravu državu i kako tako uspostavljen mir, a ja sam uvek smatrao da je svaki mir među građanima korisniji od građanskog rata.¹¹⁵ 38 Da su moji predlozi bili opšteprihvaćeni, i da za njihovu opstrukciju nisu bili najodgovorniji, opijeni nadom u pobedu, upravo oni¹¹⁶ za čije sam živote bio zabrinut – spomenuću samo jedan detalj: za tebe sigurno ne bi bilo mesta u senatu ili bolje, ni u ovome gradu. Veliš da me je moj oštar jezik koštao prijateljstva sa Gnejem Pompejem. A kome je on iskazao veće poštovanje, i sa kim je češće razmenjivao ideje i planove? I, što je bilo veoma važno, neslaganje oko najvažnijih državnih pitanja nije ni malo uticalo na jedno istinsko prijateljstvo. Uspevali smo jedan drugome da pročitamo i misli i namere. Meni je na umu pre svega bila bezbednost građana (da bismo uopšte mogli da razmišljamo o njihovom dostojanstvu), dok je njemu dostojanstvo građana u uvek bilo na prvom mestu. A pošto je svaki od nas

imao argumentovane stavove, nespornost smo prevazilazili bez većih poteškoća. **39** A osećanja, koja je taj uzvišeni čovek, gotovo božanske prirode, gajio prema meni, poznata su njegovim sledbenicima u bekstvu iz Farsale u Paf.¹¹⁷ O meni je u svakoj prilici imao samo lepe reči, i njima nije krio simpatije i čežnju za mnom; priznao bi da sam ja bolje sagledao stvari, a da je on bio preveliki optimista. I ti se, na kraju, usuđuješ da me provociraš u vezi sa Pompejem, a sam priznaješ da sam ja bio njegov prijatelj, a ti samo kupac njegove konfiskovane imovine? Ali, dovoljno je bilo priče o onom ratu u kome si ti imao i previše sreće. Nemam nameru da odgovaram ni na primedbu o šalama koje sam, po tvojim rečima, zbijao u logoru.¹¹⁸ Vladala je u tom logoru silna zabrinutost. Međutim, ljudi se ponekad razgale, ma kako vremena bila turobna – ako su uopšte ljudi. **40** A ovome ovde, jednom smeta moja utučenost, drugi put moj smisao za humor, i to je najbolji dokaz da ja ni na jednu stranu nisam otišao predaleko.

Rekao si da ja nikada nisam stekao nasledstvo. Kamo sreće da je tvoja optužba tačna! U tom slučaju moji brojni prijatelji i rođaci bili bi živi. Ali, odakle ti samo ta ideja? Moj se konto od nasledstva uvećao za više od dvadeset miliona sestercija. Istina je, priznajem, u toj disciplini ti si srećnije ruke. Meni su nasledstvo ostavljali samo prijatelji, pa me je tako, uz moguću dobit, uvek pratila i duševna bol, dok je upravo tebi imovinu zaveštao Lucije Rubrije¹¹⁹ iz Kazina,¹²⁰ čovek koga u životu video nisi. **41** Zamisli samo, kako te je on zavoleo, a ti mu ni boju kože ne znaš! Preskočio je taj svoga bratanca, a Kvinta Fufija,¹²¹ viteza rimskog od ugleda i njegovog dragog prijatelja, kome je u svakoj prilici javno prepisivao svoju imovinu, čak ni spomenuo nije, već je svoje nasledstvo ostavio baš tebi – tebi, koga nikada nije ni video, a kamoli upoznao. Reci mi, molim te, ako ti to ne predstavlja problem, kako je Lucije Turselije¹²² izgledao, kakvog je bio stasa, iz kojega grada i kojoj je tribi pripadao. *Nemam pojma*, reći ćeš, *ali zato znam koja su mu imanja pripadala*. To je, znači, bio razlog da on iz testamenta izbriše ime svoga brata, a nasledstvo ostavi tebi. Povrh svega, znao je Antonije i da na silu ukloni prave naslednike, i da se dočepa

velikih suma novca potpuno nepoznatih ljudi, baš kao da im je prirodni naslednik. **42** A najlepše je od svega, što si se usudio da potegneš priču o nasledstvu, a pri tom si sam odbio da prihvatiš očevinu.¹²³ I ti si, stvore bez mozga i pameti, na tuđem imanju proveo silne dane¹²⁴ vežbajući svoj govor, samo da skrpiš ove optužbe. Ali, da pojasnimo, ne uvežbavaš ti govore da bi izoštrio svoj um, već da bi ti se glava od vina izbistrila. Isto tako, samo šale radi, uzeo si časove kod profesionalnog retora¹²⁵ koga ste izabrali ti i tvoja braća po čašici, i dopustio mu da protiv tebe govori šta god mu padne na pamet: mudra je to glava, nema sumnje, ali ste i ti i tvoji pajtaši odličan materijal za duhovite dosetke. Evo, u stvari, po čemu se ti i tvoj deda¹²⁶ razlikujete: on je promišljeno govorio samo ono što je za predmet korisno, a ti lupetaš o svemu i svačemu. **43** A kako je tek onaj narečeni retor nagrađen! Pažljivo me saslušajte, gospodo senatori, i saznajte kako je država teško oštećena. Dve hiljade jutara zemlje na Leontinskom polju ustupio si – bez plaćanja dažbina, učitelju retorike Sekstu Klodiju,¹²⁷ da bi ti o trošku ovoga naroda naučio da se *ne* služiš sopstvenim mozgom. Jesi li ti to, beskrupulozni stvore, naučio iz Cezarovih zabeležaka?¹²⁸ Ali, ja ću na drugom mestu govoriti o zemlji u Leontinu i Kampaniji, koju je Antonije od države oteo i zagadio bespravno naseljenim ološem. A sada, budući da sam na njegove optužbe dovoljno odgovorio, valjalo bi ponešto reći i o tom istom čoveku koji kritikuje i ispravlja moje ponašanje. Čitavu priču neću obelodaniti, da bih svaki put imao sveže adute, ako budem primoran da se sa njim natežem – što mi neminovno sledi. Takvu mogućnost pruža mi obilje njegovih poroka i nedela.

[...]

Beleške

¹ Od Katilinine zavere 63. godine.

² Učesnici u Katilininoj zaveri.

³ U nastavku ovoga govora (§§ 21–22) Ciceron pobija Antonijeve tvrdnje da je kriv za Klodijevu smrt.

⁴ *Cat.* III 15, IV 20; *Phil.* XIV 24; *Fam.* XV 4.11.

⁵ *Amicitia* na ovom mestu ima značenje partnerskih odnosa u politici.

⁶ Ciceron je kao tužilac učestvovao na sudskom procesu koji se vodio protiv izvesnog Antonijevog prijatelja; *contra suam rem venisse* sc. *in iudicio aliquo*.

⁷ Neimenovana ličnost je Sika, često spominjani prijatelj u Ciceronovoj prepisci; o navedenom sudskom procesu nema nikakvih podataka. U vezi s ovim govorom Ciceron spominje Siku u pismu Atiku od 5. novembra: *Atque utinam eum diem videam, cum ista oratio ita libere vagetur, ut etiam in Siccae domum introeat!* (*Att.* XVI 11.1)

⁸ Ciceron verovatno optužuje Antonija da je iznudio izjavu mladog roba i tako mu imputira seksualno zlostavljanje. Poznato je da svedočenja robova nisu imala veliki značaj.

⁹ Antonije.

¹⁰ *Contra rem tuam me venisse; infimo ordini* (tj. *hominibus infimis*) prvenstveno se odnosi na *ordo libertinorum*, dakle na oslobođenike kojima je pripadao i Antonijev klijent.

¹¹ Shackleton Bailey smatra (prema *Phil.* XIII 23) da Ciceron sa sarkazmom navodi da je Antonije bio zet Kvinta Fadija, jer pretpostavlja da njegova ćerka Fadija u stvari nije bila Antonijeva zakonita žena, premda je Antonije priznao očinstvo nad njenom decom.

¹² Gaj Kurion, tribun 50; Ciceron već u prethodnoj rečenici potencira Antonijeve homoseksualne sklonosti. Antonijev odnos sa Kurionom opisan je u §§ 44–46.

¹³ Ciceron je u petnaestočlani kolegij augura izabran 53. godine na predlog – kako i na ovom mestu ističe – Gneja Pompeja, u to vreme vodećeg političara, i Kvinta Hortenzija, najvećeg rivala među govornicima. Antonije uz Cezarovu pomoć biva izabran 50. godine.

¹⁴ Boravio je u Aziji kao prokvestor.

¹⁵ vršenje pritiska na glasače

¹⁶ Posle bitke kod Farsale (48. god.) Antonije je Ciceronu poštedeo život tako što je u Brindiziju (gde su se sreli) izdao edikt kojim se Ciceron oslobađa Cezarove naredbe da se poraženi pompejevci izopšte. O tome *Phil.* I 11; II 59–60.

¹⁷ *Magister equitum*.

¹⁸ Cezar jeste neposredno nakon bitke poraženim pompejvcima naredio da se vrate u Italiju, ali se kasnije predomislio (vidi bel. 15), jer se uplašio njihovog delovanja po zemlji.

¹⁹ Brut i Kasije.

²⁰ Prva Filipika.

²¹ Prvi među senatorima.

²² Nakon Cezarovog ubistva Antonije pokušava da svoje pristalice još čvršće veže za sebe, kao i da stekne nove (pogotovo među veteranima) dodelom zemlje prema agrarnom zakonu koji je kao tribun predložio njegov brat Lucije. U sedmočlanoj komisiji (*septemviratus*, *Phil.* II 99) zaduženoj za dodelu, isušivanje i uređivanje zemlje, pored predlagača Lucija (*Phil.* V 7) nalazio se i Antonije, koji je kao predvodnik ove komisije iskoristio priliku da svojevóljno dodeljuje zemlju protivno uredbi iz Licinijevog i Ebucijevog zakona, po kojoj su predlagač određenog zakona i njegovi bližnji izuzeti od beneficija: *quae non modo eum, qui tulerit de aliqua curatione ac potestate, sed etiam collegas eius, cognatos, adfines excipit, ne eis ea potestas curatiove mandetur.* (*Agr.* II 21)

²³ Na Antonijevu kuću, koja je ranije pripadala Pompeju, Ciceron se vraća kasnije: *Me quidem miseret parietum ipsorum atque tectorum. Quid enim unquam domus illa viderat nisi pudicu, quid nisi ex optimo more et sanctissima disciplina?* (§ 69).

²⁴ *M. Crassus, quocum mihi omnes erant amicitiae necessitudines, ab eadem illa peste (Clodio) infestissimus esse meis fortunis praedicabatur* (*Sest.* 39). Sukob između Cicerona i Krasa izbio je u stvari 65. godine, kada je Kras pokušao da preuzme upravu nad Egiptom.

²⁵ Na sličan način izražava se o Antoniju i u pismu Kornificiju napisanom posle 20. decembra, kada je već izgovorio Treću Filipiku: *Nos hic cum homine gladiatore, omnium nequissimo collega nostro, Antonio, bellum gerimus, sed non pari condicione, contra arma verbis* (*Fam.* XII 22.1).

²⁶ Radi se o pismu (*Att.* XIV 13 b) koje je Ciceron poslao kao odgovor na Antonijevo pismo (*Att.* XIV 13 a) u kome biva zamoljen da odobri povratak Seksta Klelija iz izgnanstva.

²⁷ Mustela i Tiron spadaju među najozloglašene i najodanije Antonijeve sledbenike i vođe njegovih pristalica: *addite Antoni collusores et sodales, Etrapelum Melam, Pontium, Caelium, Crassicium, Tironem, Mustelam, Petusium; comitatum relinquo, duces nomino* (*Phil.* XIII § 3).

²⁸ *Quaestio, iudicium inter sicarios* odnosi se na optužbu za ubistvo i za protivzakonito nošenje oružja.

²⁹ Antonije je falsifikovao razna Cezarova akta pomoću njegovog sekretara.

³⁰ Retor Sekst Klodije sa Sicilije.

³¹ *At quanta merces rhetori data est! Audite, audite patres conscripti, et cognoscite rei publicae vulnera. Duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori adsignasti...* (*Phil.* II 43).

³² Sekst Klelije bio je blizak Publiju Klodiju. O tome *Att.* XIV 13, 13a, 13b. (v. bel. 25)

³³ Na dužnost konzula za 44. Antonije nije stupio redovnim putem; na taj položaj kao svog kolegu postavio ga je Cezar: *His igitur rebus praeclare commendatus iussus es renuntiari consul et quidem cum ipso.* (*Phil.* II § 79)

³⁴ Klodija je ubio Milon 52. godine. Ciceron u stvari predviđa Antoniju nasilnu smrt.

³⁵ Kao Cezarov legat poginuo je u građanskom ratu.

³⁶ Nakon *braka* sa Fadijom (v. bel. 10) Antonije se ženi Antonijom, ćerkom svoga strica Gaja Antonija. Negova treća žena, koju Ciceron ovde sa gnušanjem pominje (*id*), bila je, dakle, Fulvija bivša žena Publija Klodija i Gaja Kuriona. Između Cicerona i Fulvije vladala je obostrana netrpeljivost. U vezi sa njenim ranijim brakovima Ciceron sa dosta ironije i sarkazma primećuje: *Etenim ista tua minime avara coniunx, quam ego sine contumelia describo, nimium diu debet populo Romano tertiam pensionem* (113).

³⁷ Publije Servilije Vatija, *cos.* 79.

³⁸ Kvint Lutacije Katul, *cos.* 78; kao *princeps senatus* bio je jedan od onih koji su Cicerona prozvali ocem otadžbine.

³⁹ Lucije Lukul, *cos.* 74. (borio se protiv Mitridata) i njegov brat Marko Lukul, *cos.* 73. (kao prokonzul Makedonije ratovao je na Dunavu)

⁴⁰ Marko Licinije Kras, *cos.* 73.

⁴¹ Kvint Hortenzije, slavni govornik, *cos.* 69.

⁴² Gaj Skribonije Kurion, *cos.* 76, otac Gaja Kuriona (v. bel. 53); uspešno je ratovao u Makedoniji 73. god.; podržavao je Vera, kao i Klodija, što mu je Ciceron posebno zameralo, te je napisao i pamflet protiv njega. Autorstvo nad ovim pamfletom Ciceron je poricao za vreme vlastitog progonstva, jer se nadao njegovoj pomoći.

⁴³ Gaj Kalpurnije Pizon i Manije Acilije Glabrijon, *cos.* 67, kada su se i suprotstavili Gabinijevom zakonu.

⁴⁴ Manije Emilije Lepid i Lucije Volkacije Tul, *cos.* 66.

⁴⁵ Gaj Marcije Figul, *cos.* 64.

⁴⁶ Gaj Junije Silan i Lucije Licinije Murena, *cos.* 62. Imena konzulara od P. Servilija (79) do G. Figula navedena su onim redom kojim su obavljali konzulsku dužnost; izuzetak je ime G. Kuriona, za koje bi se očekivalo da se nalazi ispred imena braće Lukula. Ciceron se ovde drži običaja po kome se redosled senatora koji iznose svoje mišljenje određuje prema njihovom ugledu i uticaju, s tim da se ne zanemaruje i iskustvo stečeno nakon konzulovanja.

⁴⁷ Marko Porcije Katon jedina je ličnost sa ovoga spiska koja nije obavljala konzulsku dužnost. Ciceron ga spominje zbog njegovog doprinosa u gušenju Katilinine zavere i kažnjavanju vinovnika.

⁴⁸ *Itaque primum eum qui nimium diu de rebus nostris tacuerat, Pompeium, adduxi in eam voluntatem ut in senatu non semel sed saepe multisque verbis huius mihi salutem imperi atque orbis terrarum adiudicaret* (Att. I 19.7).

⁴⁹ *Crassus ... surrexit ornatissimeque de meo consulatu locutus est, ut ita diceret, se quod esset senator, quod civis, quod liber, quod viveret, mihi acceptum referre; quotiens coniugem, quotiens domum, quotiens patriam videret, totiens se beneficium meum videre* (Att. I 14.3).

⁵⁰ Lucije Aurelije Kota, *cos.* 65, Cezarov ujak.

⁵¹ *Supplicatio dis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est... et his verbis decreta est: quod urbem incendiis, caede civis, Italiam bello liberasset* (Cat. 15).

⁵² Takve počasti su se uglavnom ukazivale za vojne poduhvate.

⁵³ Lucije Julije Cezar, *cos.* 64, dalji rođak Gaja Julija Cezara. Lucijeva sestra Julija bila je prvo udata za Antonijevog oca, a nakon njegove smrti i za Antonijevog očuha Publija Lentula Suru (v. predgovor, bel. 8).

⁵⁴ Sura.

⁵⁵ *Avunculi sui consulatum si imitaretur* (Ant.), *fortunatior videretur* (Phil I 27).

⁵⁶ Ciceron upotrebljava glagol *descendere* jer se uglavnom većalo na Forumu, dok se ovo zasedanje održava u hramu boginje Sloge na Kapitolskom bregu.

⁵⁷ Formion i Gnaton su paraziti iz Terencijevih komedija *Formion* i *Evnuh*.

⁵⁸ Balion je svodnik iz Plautove komedije *Laža* (*Pseudolus*).

⁵⁹ U hramu boginje Sloge Ciceron je pred senatorima 5. decembra 63. održao četvrti govor protiv Katiline.

⁶⁰ Prostor oko hrama boginje Sloge.

⁶¹ Kažnjavanje učesnika u Katilininoj zaveri.

⁶² Alobrožani i Tit Volturcije.

⁶³ Ciceron.

⁶⁴ Ciceron aludira na činjenicu da su pretori Lucije Gelije i Gnej Lentul 70. godine zbog razvrata iz senata izbacili Antonijevog očuha Publija Lentula.

⁶⁵ Antonijev odgovor na Prvu Filipiku.

⁶⁶ Ratnički narod koji je živio u Palestini, istočno od Jordana; savladao ih je Pompej u svom pohodu na Siriju 64, i otada se pojavljuju u rimskoj vojsci kao strelci.

⁶⁷ Citerida (*Att.X* 10.5), Antonijeva ljubavnica, po kojoj mu je Ciceron nadenuo podrugljiv nadimak *Citerius*; ona je bivša robinja, a rimsko ime Volumnija (*Phil.* II 58) dobila je po prethodnom ljubavniku Volumniju Eutrapelu.

⁶⁸ *Cedant arma togae* deo je stiha iz Ciceronove poeme u kojoj opeva svoj konzulat. Ovaj stih Ciceronovi protivnici često su ismevali: *Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab improbis et invidis audio: Cedant arma togae, concedat laurea laudi. Ut enim alios omittam, nobis rem publicam gubernantibus nonne togae arma cesserunt?* (*Off.* I 77).

⁶⁹ Ciceronov konzulat 63. godine.

⁷⁰ Ciceron se verovatno pravda od Antonijeve opaske da je suviše vremena proveo u pisanju jeftinih stihova umesto da se posveti krupnim političkih pitanja.

⁷¹ Nakon Antonijevog povratka iz Galije 53; v. § 49. *Cum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset* (Cic. *Mil.* 40).

⁷² Vidi *Beseda za Milona* (prevod Vojina Nedeljkovića, uvod i komentar Žarka Petkovića), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1998.

⁷³ Reakciju na Klodijevu smrt Ciceron ironično predstavlja u govoru protiv Milona: *P. Clodi mortem aequo animo ferre nemo potest. Luget senatus, maeret equester ordo, tota civitas confecta senio est, squalent municipia, afflictantur coloniae...* (§ 20); ali u narednom odeljku: *in communi omnium laetitia*.

⁷⁴ Vidi *Mil.* 47.

⁷⁵ Ciceron primećuje da u istrazi, koja je vođena po skraćenom postupku, nije spomenuto ko je *suasor facti*, ako ga je uopšte bilo.

⁷⁶ *Lex Pompeia de vi* iz 52, kada je Pompej vršio konzulsku dužnost. O tome *Mil.* 15: *Cn. Pompeius rogatione sua et de re et de causa iudicavit; tulit enim de caede quae in*

Appia via facta esset, in qua Clodius occisus esset. Quid ergo tulit? Nempe ut quaeretur.

⁷⁷ Milon je mogao da bude optužen prema *lex Cornelia de sicariis* ili prema *lex Plautia de vi*.

⁷⁸ U govoru protiv Milona (§ 47) Ciceron tvrdi drugačije: *scitis, iudices, fuisse qui in hac rogatione suadenda diceret Milonis manu caedem esse factam, consilio vero maioris alicuius. Me videlicet latronem ac sicarium abiecti homines et perditii describebant.*

⁷⁹ M. Kalpurnije Bibul, *cos.* 59. Iste godine Cezar je prvi put obavljao ovu dužnost. O njihovom konzulatu, odnosno o Bibulovom autoritetu, svedoče podrugljive šale u kojima je to bila godina *konzula Gaja Cezara i Julija Cezara* (Dio XXXVIII 8) i *Julija i Cezara* (Suet. *Caes.* 20).

⁸⁰ U maju 59. Pompej ženi Cezarovu ćerku Juliju.

⁸¹ Neposredno pre sklapanja Prvog trijumvirata u Luki 56. Ciceron je pokušao ubediti Pompeja da ne podrži Cezarov zahtev da mu se (prema *lex Vatinia* iz 59) produži zapovedništvo u kampanji u Galiji. Ipak, Cezar to pravo stiće naredne godine – na predlog konzula Pompeja i Krasa, njegovih kolega iz trijumvirata.

⁸² Pompej se nije usprotivio zakonu narodnog tribuna Marka Celija po kome se Cezaru dozvoljava da se u odsustvu kandiduje za konzula. Na taj način Pompej čini predsedan, budući da takva procedura (prema *lex Pompeia de iure magistratuum*) nije bila dozvoljena: *Acciderat autem, ut is legem de iure magistratuum ferens eo capite, quo petitione honorum absentis submovebat, ne Caesarem quidem exciperet per oblivionem, ac mox lege iam in aes incisa et in aerarium condita corrigeret errorem* (Suet. *Caes.* 28).

⁸³ Ciceron piše Aulu Liciniju Cecini 46. godine: *Sed tamen plurimi sunt testes me et initio ne coniungeret se cum Caesare monuisse Pompeium et postea ne se seiungeret: coniunctione frangi senatus opes, diiunctione civile bellum excitari videbam* (Cic. *Fam.* VI 6.4).

⁸⁴ Antonije; *praevaricator* (*praevaricari* – prekršiti dužnost) najčešće je bio nelojalni tužilac ili branilac koji je svesno svoju dužnost obavljao nesolidno, i na taj način saradivao sa protivničkom stranom.

⁸⁵ Publije Kornelije Lentul Spinter (*Fam.* XII 14.6; *Plut. Caes.* 67), Gaj Oktavije (*Plut. Caes.* 67).

⁸⁶ Marko i Decim.

⁸⁷ Lucije Junije Brut, osnivač republike, jedan od prva dva konzula (509 g. pre Hr.). Ostao je bez direktnih potomaka nakon što je ubio svoja dva sina zbog učešća u zaveri kojom je trebalo da se Tarkvinijevci vrata na vlast (Dionys. V 18; Dio XLIV 12). Cezarove ubice Marko i Decim Brut naglašavali su krvnu vezu s tim oslobodiocem otadžbine, mada vode poreklo od plebejskog roda Junijevaca.

⁸⁸ Servilija, majka Marka Bruta, kao svog pretka ponosno je isticala Gaja Servilija Ahalu, koji je ubistvom Spurija Melija sprečio uspostavu tiranske vlasti u Rimu (v. § 114).

⁸⁹ U nameri da povede rat protiv Farnaka (47. god.) Cezar se iz Aleksandrije uputio prema Siriji. O Kasijevom propalom pokušaju da se tom prilikom obračuna sa Cezarom na obali reke Kidno drugih podataka nema.

⁹⁰ Gneja Domicija Ahenobarba zajedno sa ocem Lucijem Cezar je kod Korfinija 49. godine zarobio, a potom i oslobodio.

⁹¹ Lucije Domicije Ahenobarb, *cos.* 54, tvrdokorni Cezarov neprijatelj, ubijen je kod Farsale (§ 71; *Caes. Civ.* III 99).

⁹² Katon Utički bio je brat Domicijeve majke Porcije.

⁹³ Mada je godinama uživao Cezarovu naklonost (*legat* u Galiji 55-50, *pretor* 48, *cos. suffectus* 45) Trebonije se protiv njega okrenuo, a zadatak u zaveri bio mu je da spreči Antonijev ulazak u kuriju.

⁹⁴ Lucije Tilije Cimber je dao znak za napad strgnuvši togu sa Cezarovih ramena. Prijateljstvo sa Cezarom donelo mu je pretorsku službu 45. i namesništvo nad Bitinijom.

⁹⁵ Braća Publije Longo Servilije Kaska i Gaj Servilije Kaska učestvovali su zaveri, a Publije je zadao prvi udarac Cezaru. Premda braća Kaska nisu Ahalini (§ 26) potomci, Ciceron ih smatra njegovim dostojnim naslednikom.

⁹⁶ Ciceron aludira na Antonijeve zajedljive komentare Ciceronovih isledničkih postupaka u vreme Katilinine zavere.

⁹⁷ Prinošenjem baklje uz telo budili su se i slobodni ljudi i robovi kad bi zaspali na neprikladnom mestu ili u neprimerenom trenutku.

⁹⁸ *Parens patriae*, sc. Cezar (*Phil.* XIII 23, 25; *Suet. Caes.* 76, 85).

⁹⁹ *referente te sc. ad senatum; praetor urbanus* kao glavni sudski činovnik samo uz odobrenje senata mogao je preko deset dana u kontinuitetu odsustvovati iz Rima.

¹⁰⁰ Priređivanje Apolonovih igara (6–13. jul) bilo je u nadležnosti gradskog pretora. Brut je igre finansirao uz Atikovu pomoć, ali se nije usudio da se pojavi u Rimu, te ga je zamenio pretor Gaj Antonije.

¹⁰¹ Radi nabavke žita (*cura annonae*) Brutu je 5. juna dodeljen Krit (§97), a Kasiju Kirena upravo na predlog Antonija, kome je bilo u interesu da glavne protivnike udalji iz Rima (*beneficio Antoni contumelioso*, *Att.* XV 12.1).

¹⁰² Antonije dodeljuje Brutu i Kasiju neuobičajeno velik broj legata.

¹⁰³ O upotrebi dileme (*diiunctio*) u Ciceronovim govorima vidi: Christopher P. Craig, *Form as Argument in Cicero's Speeches (A Study of Dilemma)*, *American Classical Studies* 31, 1993.

¹⁰⁴ Ciceron opominje da se Antonijevo ponašanje nimalo ne razlikuje od Cezarvog; *O di boni! Vivit tyrannis, tyrannus occidit!* (*Att.* XIV 9.2), *Sublato enim tyranno tyrannida manere video* (*Att.* XIV 14.2).

¹⁰⁵ Antonije i Trebonije su se uputili u Narbonu da bi se sreli sa Cezarom nakon njegove pobede u bitki kod Munde 45.

¹⁰⁶ Lucije Kasije Longin, narodni tribun 137, *homo non liberalitate... sed ipsa tristitia et severitate popularis* (*Cic. Brut.* 97); po njegovom mišljenju, pri razmatranju svakog postupka važno je prvo spoznati motiv i povod. Ciceron se u više navrata služi ovim Kasijevim pitanjem (*Rosc. Am.* 84, 86; *Mil.* 32; *upor. Asc. Mil.* 40); *accusant ei quibus occidi patrem Sex. Rosci bono fuit* (*Rosc. Am.* 13).

¹⁰⁷ *Ubi est septiens miliens, quod est in tabulis, quae sunt ad Opis?* (§ 93). *Illa vero dissipatio pecuniae publicae ferenda nullo modo est pre quam sestertium septiens miliens falsis perscriptionibus donationibusque avertit* (*Phil.* V 11).

¹⁰⁸ U noći između 16. i 17. marta.

¹⁰⁹ Originalni spisi i rukopisi pripadali su Cezaru (v. § 97).

¹¹⁰ Vidi §§ 101–102.

¹¹¹ Ciceron se pridružio pompejevcima u Epiru (leto 49) i sa njima proveo godinu dana (do jula 48).

¹¹² Vidi § 24.

¹¹³ U građanskom ratu.

¹¹⁴ 63. god.

¹¹⁵ *Equidem ad pacem hortari non desino* (*Att.* VII 14.3).

¹¹⁶ Obe sukobljene strane u građanskom ratu.

¹¹⁷ Veneri posvećen grad na Kipru, preko kojega se Pompej uputio u Egipat.

¹¹⁸ *Plut. Cic.* 38.

¹¹⁹ O Luciju Rubriju, kojega Ciceron spominje i u § 103, drugih podataka nema.

¹²⁰ Grad u Laciju, istočno od Akvinija.

¹²¹ Kvint Fufije Kalen, *cos.* 47, godinama je bio blizak Cezaru, a nakon njegove smrti podržava Antonija.

¹²² O Luciju Turseliju podataka nema; upor. § 103.

¹²³ Budući da mu je otac bio propao, Antonije se morao opredeliti da nasledstvo odbije ili da očev bankrot preuzme na sebe.

¹²⁴ *Caedem enim gladiator (Ant.) quaerit, eiusque initium a me se facturum putavit; ad quam paratus venerat, cum in villa Metelli complures dies commentatus esset. Quae autem in lustris et in vino commentatio potuit esse? Itaque omnibus est visas, ut ad te antea scripsi, vomere suo more, non dicere* (*Fam.* XII 2.1).

¹²⁵ Sekst Klodije: §§ 8, 43.

¹²⁶ Marko Antonije ubijen je 87. po naredbi Marija i Cine. Stil ovoga govornika opisan je u Ciceronovim delima *Brutus* i *De oratore*.

¹²⁷ Sekst Klodije dobio je zemlju na Siciliji, gde je rođen (v. § 101).

¹²⁸ Dokumenta do kojih je Antonije došao nelegalnim putem.

ORATIO IN M. ANTONIUM PHILIPPICA SECUNDA*

1 Quonam meo fato, patres conscripti, fieri dicam ut nemo his annis viginti rei publicae fuerit hostis qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est quemquam a me nominari: vobiscum ipsi recordamini. Mihi poenarum illi plus quam optarem dederunt: te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar. Nemo enim illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a me rei publicae causa laces-siti. Tu ne verbo quidem violatus, ut audacior quam Catilina, furio-sior quam Clodius viderere, ultro me maledictis lacesisti, tuamque a me alienationem commendationem tibi ad impios civis fore putavisti.

2 Quid <enim> putem? contemptumne me? Non video nec in vita nec in gratia nec in rebus gestis nec in hac mea mediocritate ingeni quid despiciere possit Antonius. An in senatu facillime de me detrahi posse credit? qui ordo clarissimis civibus bene gestae rei publicae testimonium multis, mihi uni conservatae dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem est beneficium. Quid enim plenius, quid uberius mihi quam et pro me et contra Antonium dicere? Illud profecto est: non existimavit sui similibus probari posse se esse hostem patriae, nisi mihi esset inimicus.

3 Cui prius quam de ceteris rebus respondeo, de amicitia quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudi-co, pauca dicam. Contra rem suam me nescio quando venisse questus

---

* Tekst: Cicero, *Philippics*, ed. and tr. by D. R. Shackleton Bailey, Chapel Hill & London : UNC Press, 1986.

est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario, non venirem contra gratiam non virtutis spe, sed aetatis flore conlectam, non venirem contra iniuriam quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure praetorio? Sed hoc idcirco commemoratum a te puto ut te infimo ordini commendares, <cum omnes te> recordarentur libertini generum et liberos tuos nepotes Q. Fadi, libertini hominis, fuisse.

At enim te in disciplinam meam tradideras –nam ita dixisti– domum meam ventitabas. Ne tu, si id fecisses, melius famae, melius pudicitiae tuae consulisses. Sed neque fecisti nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset.

4 Auguratus petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam, o impudentiam praedicandam! Quo enim tempore me augurem a toto conlegio expetiturum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt –nec enim licebat a pluribus nominari– tu nec solvendo eras nec te ullo modo nisi eversa re publica incolumem fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere cum in Italia Curio non esset, aut tum cum es factus unam tribum sine Curione ferre potuisses? cuius etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent.

5 At beneficio sum tuo usus. Quo? Quamquam illud ipsum quod commemoras semper prae me tuli: malui me tibi debere confiteri quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? quod me Brundisi non occideris? Quem ipse victor qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset, eum tu occideres? Fac potuisses. Quod est aliud, patres conscripti, beneficium latronum nisi ut commemorare possint eis se dedisse vitam quibus non ademerint?

Quod si esset beneficium, numquam ei qui illum interfecerunt a quo erant conservati, quos tu ipse clarissimos viros soles appellare, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est quod te abstineris nefario scelere? Qua in re non tam iucundum mihi videri debuit non interfectum <me> a te quam miserum te id impune facere potuisse.

6 Sed sit beneficium, quando quidem maius accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? An de interitu rei publicae queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illa querela misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu in quo me senatus populusque Romanus conlocavit necessaria, quid est dictum a me cum contumelia, quid non moderate, quid non amice? Quod quidem cuius temperantiae fuit, de M. Antonio querentem abstinere maledicto, praesertim cum tu reliquias rei publicae dissipavisses, cum domi tuae turpissimo mercatu omnia essent venalia, cum leges eas quae numquam promulgatae essent et de te et a te latas confiterere, cum auspicia augur, intercessionem consul sustulisses, cum esses foedissime stipatus armatis, cum omnis impuritates pudica in domo cotidie susciperes vino lustrisque confectus. 7 At ego, tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multae et magnae fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de re publica graviter querens de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam ut intellegat quantum a me beneficium tum acceperit.

At etiam litteras, quas me sibi misisse diceret, recitavit homo et humanitatis expertus et vitae communis ignarus. Quis enim umquam qui paulum modo bonorum consuetudinem nosset, litteras ad se ab amico missas offensione aliqua interposita in medium protulit palamque recitavit? Quid est aliud tollere ex vita vitae societatem,

tollere amicorum conloquia absentium? Quam multa ioca solent esse in epistulis quae, prolata si sint, inepta videantur, quam multa seria neque tamen ullo modo divulganda! 8 Sit hoc inhumanitatis: stultitiam incredibilem videte. Quid habes quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustelae tamen Seio et Tironi Numisio videris –qui cum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus, ego quoque te disertum putabo si ostenderis quo modo sis eos inter sicarios defensurus– sed quid opponas tandem, si negem me umquam ad te istas litteras misisse? Quo me teste convincas? An chirographo, in quo habes scientiam quaestuosam? Qui possis? sunt enim librari manu. Iam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede quantam iam proferam nihil sapere doceat. 9 Quid enim est minus non dico oratoris, sed hominis quam id obicere adversario quod ille si verbo negarit longius progredi non possit qui obiecerit? At ego non nego, teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solum sed etiam amentiae. Quod enim verbum in istis litteris est non plenum humanitatis, officii, benevolentiae? Omne autem crimen tuum est quod de te in his litteris non male existimem, quod scribam tamquam ad civem, tamquam ad bonum virum, non tamquam ad sceleratum et latronem. At ego tuas litteras, etsi iure poteram a te lacesitus, tamen non proferam: quibus petis ut tibi per me liceat quendam de exilio reducere, adiurasque id te invito me non esse facturum; idque a me impetras<ti>. Quid enim me interponerem audaciae tuae, quam neque auctoritas huius ordinis neque existimatio populi Romani neque leges ullae possent coercere? 10 Verum tamen quid erat quod me rogares, si erat is de quo rogabas Caesaris lege reductus? Sed videlicet meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem ulla esse poterat lege lata. Sed cum mihi, patres conscripti, et pro me aliquid et in M. Antonium multa dicenda sint,

alterum peto a vobis ut me pro me dicentem benigne, alterum ipse efficiam ut, contra illum cum dicam, attente audiatis. Simul illud oro: si meam cum in omni vita tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem: ne ille quidem me ut consularem. Etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit vel quod ita rem publicam gerit vel quod ita factus est, ego sine ulla controversia consularis.

11 Vt igitur intellexeretis qualem ipse se consulem profiteretur, obiecit mihi consulatum meum. Qui consulatus verbo meus, patres conscripti, re vester fuit. Quid enim ego constitui, quid gessi, quid egi nisi ex huius ordinis consilio, auctoritate, sententia? Haec tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos quorum consilio sapientiaque gesta sunt ausus es vituperare? Quis autem meum consulatum praeter te et P. Clodium qui vituperaret inventus est? cuius quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, manet, quoniam id domi tuae est quod fuit illorum utrique fatale.

12 Non placet M. Antonio consulatus meus. At placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus qui proxime est mortuus; placuit Q. Catulo, cuius semper in hac re publica vivet auctoritas; placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, C. Pisoni, M. Glabrioni, M. Lepido, L. Volcatio, C. Figulo, <placuit> D. Silano, L. Murenae, qui tum erant consules designati; placuit idem quod consularibus M. Catoni, qui cum multa vita excedens providit, tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum meum Cn. Pompeius probavit, qui, ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? Frequentissimo senatui sic

placuit ut esset nemo qui mihi non ut parenti gratias ageret, qui mihi non vitam suam, fortunas, liberos, rem publicam referret acceptam.

13 Sed quoniam illis quos nominavi tot et talibus viris res publica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo de consularium numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio summaque prudentia, rebus eis gestis quas tu reprehendis supplicationem decrevit verbis amplissimis, eique illi ipsi quos modo nominavi consulares senatusque cunctus adsensus est; qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. **14** L. Caesar, avunculus tuus, qua oratione, qua constantia, qua gravitate sententiam dixit in sororis suae virum, vitricum tuum! Hunc tu cum auctorem et praeceptorem omnium consiliorum totiusque vitae debuisses habere, vitrici te similem quam avunculi maluisti. Huius ego alienus consiliis consul usus sum: tu, sororis filius, ecquid ad eum umquam de re publica rettulisti? At ad quos refert, di immortales? Ad eos scilicet quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. **15** »Hodie non descendit Antonius.« – »Cur?« – »Dat natalicium in hortis.« – »Cui?« Neminem nominabo: putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum etiam Ballioni. O foeditatem hominis flagitiosam, o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! Tu cum principem senatorem, civem singularem tam propinquum habeas, ad eum de re publica nihil referas, referas ad eos qui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt?

Tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus meus. Adeone pudorem cum pudicitia perdidisti ut hoc in eo templo dicere ausus sis in quo ego senatum illum qui quondam florens orbi terrarum praesidebat consulebam, tu homines perditissimos cum gladiis conlocavisti? **16** At etiam ausus es –quid autem est quod tu non audeas?– clivum Capitolinum dicere me consule plenum servorum armatorum fuisse.

Vt illa, credo, nefaria senatus consulta fierent, vim adferebam senatui. O miser, sive illa tibi nota non sunt –nihil enim boni nosti– sive sunt, qui apud talis viros tam impudenter loquere! Quis enim eques Romanus, quis praeter te adulescens nobilis, quis ullius ordinis qui se civem esse meminisset, cum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit, quis nomen non dedit? quamquam nec scribae sufficere nec tabulae nomina illorum capere potuerunt. **17** Etenim cum homines nefarii de patriae parricidio confiterentur, consciorum indicis, sua manu, voce paene litterarum coacti se urbem inflammare, civis trucidare, vastare Italiam, delere rem publicam consensisse, quis esset qui ad salutem communem defendendam non excitaretur, praesertim cum senatus populusque Romanus haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem quod illis accidit contigisset?

Ad sepulturam corpus vitrici sui negat a me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit umquam: quem, quia iure ei inimicus fui, doleo a te omnibus vitiis iam esse superatum. **18** Qui autem tibi venit in mentem redigere in memoriam nostram te domi P. Lentuli esse educatum? An verebare ne non putaremus natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? Tam autem eras excors ut tota in oratione tua tecum ipse pugnares, non modo non cohaerentia inter se diceres, sed maxime diiuncta atque contraria, ut non tanta tecum quanta tibi tecum esset contentio. Vitricum tuum fuisse in tanto scelere fatebare, poena adfectum querebare. Ita quod proprie meum est laudasti; quod totum est senatus reprehendisti. Nam comprehensio sontium mea, animadversio senatus fuit. Homo disertus non intellegit eum quem contra dicit laudari a se, eos apud quos dicit vituperari.

19 Iam illud cuius est, non dico audaciae –cupit enim se audacem– sed, quod minime vult, stultitiae, qua vincit omnis, clivi Capitolini mentionem facere, cum inter subsellia nostra versentur armati, cum

in hac cella Concordiae, di immortales, in qua me consule salutare sententiae dictae sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines conlocati stent! Accusa senatum; accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit; accusa omnes ordines, omnis civis, dum confiteare hunc ordinem hoc ipso tempore ab Ituraeis circumsederi. Haec tu non propter audaciam dicis tam impudenter, sed quia tantam rerum repugnantiam non vide[as]. Nihil profecto sapis. Quid est enim dementius quam, cum rei publicae perniciose arma ipse ceperis, obicere alteri salutaria?

20 At etiam quodam loco facetus esse voluisti. Quam id te, di boni, non decebat! In quo est tua culpa non nulla; aliquid enim salis a mimae uxore trahere potuisti. »Cedant arma togae.« Quid? tum nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quaeramus igitur utrum melius fuerit libertati populi Romani sceleratorum arma an libertatem nostram armis tuis cedere. Nec vero tibi de versibus plura respondebo: tantum dicam breviter, te neque illos neque ullas omnino litteras nosse; me nec rei publicae nec amicis umquam defuisse, et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis sub civis ut meae vigiliae meaeque litterae et iuventuti utilitatis et nomini Romano laudis aliquid adferrent. Sed haec non huius temporis: maiora videamus.

21 P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset cum tu illum in foro inspec-tante populo Romano gladio insecutus es negotiumque transegisses, nisi se ille in scalas tabernae librariae coniecisset eisque oppilatis impetum tuum compressisset? Quod quidem ego favisse me tibi fa-teor, suasisse ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui; prius enim rem transegit quam quisquam eum facturum id suspi-

caretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis ut prodesse rei publicae sine suasore non posset. At laetatus sum. Quid ergo? in tanta laetitia cunctae civitatis me unum tristem esse oportebat?

22 Quamquam de morte Clodi fuit quaestio, non satis prudenter illa quidem constituta –quid enim attinebat nova lege quaeri de eo qui hominem occidisset, cum esset legibus quaestio constituta?– quaesitum est tamen: quod igitur, cum res agebatur, nemo in me dixit, id tot annis post tu es inventus qui diceres.

23 Quod vero dicere ausus es idque multis verbis, opera mea Pompeium a Caesaris amicitia esse diiunctum ob eamque causam culpa mea bellum civile esse natum, in eo non tu quidem tota re sed, quod maximum est, temporibus errasti. Ego M. Bibulo, praestantissimo cive, consule nihil praetermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Caesaris coniunctione avocarem. In quo Caesar felicius fuit. Ipse enim Pompeium a mea familiaritate diiunxit. Postea vero quam se totum Pompeius Caesari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? Stulti erat sperare, suadere impudentis. **24** Duo tamen tempora inciderunt quibus aliquid contra Caesarem Pompeio suaserim; ea velim reprehendas, si potes: unum ne quinquenni imperium Caesari prorogaret, alterum ne pateretur ferri ut absentis eius ratio haberetur. Quorum si utrumvis persuasissem, in has miseriae numquam incidissemus. Atque idem ego, cum iam opes omnis et suas et populi Romani Pompeius ad Caesarem detulisset, seroque ea sentire coepisset quae multo ante provideram, inferrique patriae bellum viderem nefarium, pacis, concordiae, compositionis auctor esse non destiti, meaque illa vox est nota multis: »Vtinam, Cn. Pompei, cum C. Caesare societatem aut numquam coisses aut numquam diremisses! Fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae.« Haec

mea, M. Antoni, semper et de Pompeio et de re publica consilia fuerunt. Quae si valuissent, res publica staret, tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses.

25 Sed haec vetera, illud vero recens, Caesarem meo consilio interfectum. Iam vereor, patres conscripti, ne, quod turpissimum est, praevaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret sed etiam oneraret alienis. Quis enim meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit? Cuius autem qui in eo numero fuisset nomen est occultatum? Occultatum dico? cuius non statim divulgatum? Citius dixerim iactasse se aliquos ut fuisse in ea societate viderentur, cum conscii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet qui fuisset. 26 Quam veri simile porro est in tot hominibus partim obscuris, partim adulescentibus neminem occultantibus meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis a[u]ctoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem cotidie videret, alter etiam Ahalae? Hi igitur his maioribus ab alienis potius consilium peterent quam a suis et foris potius quam domo? Quid C. Cassius? In ea familia natus quae non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit! Qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni conficisset, si ille ad eam ripam quam constituerat, non ad contrariam navis appulisset. 27 Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio ego persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. Quo etiam maiorem ei res publica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiae praeposuit depulsorque dominatus quam particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem

sum admiratus quam facturum putavi, admiratus autem ob eam causam quod immemor beneficiorum, memor patriae fuisset. Quid duo Servilii – Cascas dicam an Ahalas? Et hos auctoritate mea censes excitatos potius quam caritate rei publicae? Longum est persequi ceteros, idque rei publicae praeclarum, fuisse tam multos, ipsis gloriosum.

28 At quem ad modum me coarguerit homo acutus recordamini. »Caesare interfecto« inquit »statim cruentum alte extollens Brutus pugionem Ciceronem nominatim exclamavit atque ei recuperatam libertatem est gratulatus.« Cur mihi potissimum? qui a sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi mei quod, cum rem gessisset consimilem rebus eis quas ipse gesseram, me potissimum testatus est se aemulum mearum laudum exstitisse.

29 Tu autem, omnium stultissime, non intellegis, si, id quod me arguis, voluisse interfici Caesarem crimen sit, etiam laetatum esse morte Caesaris crimen esse? Quid enim interest inter suasorem facti et probatorem? aut quid refert utrum voluerim fieri an gaudeam factum? Ecquis est igitur exceptis eis qui illum regnare gaudebant qui illud aut fieri noluerit aut factum improbarit? Omnes ergo in culpa. Etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Caesarem occiderunt: aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit; voluntas nemini.

30 Sed stuporem hominis vel dicam pecudis attendite. Sic enim dixit: »M. Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens Ciceronem exclamavit: ex quo intellegi debet eum conscium fuisse.« Ergo ego sceleratus appellor a te quem tu suspicatum aliquid suspicaris; ille qui stillantem prae se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur. Esto; sit in verbis tuis hic stupor: quanto in rebus sententiisque maior! Constitue hoc, consul, aliquando, Brutorum, C. Cassi, Cn. Domiti, C. Treboni, reliquorum quam velis esse causam; edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendae sunt quae excitent tantae causae indormientem? Numquamne intel-

leges statuendum tibi esse utrum illi qui istam rem gesserunt homicidaene sint an vindices libertatis? **31** Attende enim paulisper cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Ego qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius, nego quicquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani conservatoresque rei publicae sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse, si quidem est atrocius patriae parentem quam suum occidere. Tu homo sapiens et considerate, quid dicis? si parricidas, cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum Romanum semper appellati? cur M. Brutus referente te legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies afuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciae Bruto, Cassio datae, cur quaestores additi, cur legatorum numerus auctus? Atqui haec acta per te. Non igitur homicidas. Sequitur ut liberatores tuo iudicio, quando quidem tertium nihil potest esse. **32** Quid est? num conturbo te? Non enim fortasse satis quae diiunctius dicuntur intellegis. Sed tamen haec summa est conclusionis meae: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem amplissimis praemiis dignissimos iudicatos.

Itaque iam retexo orationem meam. Scribam ad illos ut, si qui forte, quod a te mihi obiectum est, quaerent sitne verum, ne cui negent. Etenim vereor ne aut celatum me illis ipsis non honestum aut invitatum refugisse mihi sit turpissimum. Quae enim res umquam, pro sancte Iuppiter, non modo in hac urbe sed in omnibus terris est gesta maior, quae gloriosior, quae commendatior hominum memoriae sempiternae? In huius me tu consili societatem tamquam in equum Troianum cum principibus includis? **33** Non recuso; ago etiam gratias, quoquo animo facis. Tanta enim res est ut invidiam istam quam tu in me vis concitare cum laude non comparem. Quid

enim beatius illis quos tu expulsos a te praedicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus aut tam inhumanus qui illos, cum accesserint, non adfari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes qui se, cum eos aspexerint, non maximum cepisse vitae fructum putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae litterae reperientur quae eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur? Tu vero ascribe me talem in numerum.

34 Sed unam rem vereor ne non probes: si enim <in eo> fuisset, non solum regem sed etiam regnum de re publica sustulissem; et, si meus stilus ille fuisset, ut dicitur, mihi crede, non solum unum actum sed totam fabulam confecissem.

Quamquam si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide, quaeso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est et ob eius consili societatem, cum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem –vide quam tecum agam non inimice– quod bene cogitasti aliquando, laudo; quod non indicasti, gratias ago; quod non fecisti, ignosco. Virum res illa quaerebat. **35** Quod si te in iudicium quis adducat usurpetque illud Cassianum »cui bono fuerit«, vide, quaeso, ne haereas. Quamquam illud fuit, ut tu dicebas quidem, omnibus bono qui servire nolebant, tibi tamen praecipue, qui non modo non servis sed etiam regnas; qui maximo te aere alieno ad aedem Opis liberavisti; qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti; ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt; cuius domi quaestuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium flagitiosissimae nundinae. **36** Etenim quae res egestati et aeri alieno tuo praeter mortem Caesaris subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse videris: num quid subtimes ne ad te hoc crimen pertinere videatur? Libero te metu: nemo credet umquam; non est tuum de re publica

bene mereri. Habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros res publica auctores; ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo.

Respondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

37 Castra mihi Pompei atque illud omne tempus obiecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus, res publica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim me, cum ea quae acciderunt providerem futura, tanta in maestitia fuisse quanta ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, patres conscripti, rem publicam vestris quondam meisque consiliis conservatam brevi tempore esse perituram. Nec vero eram tam indoctus ignarusque rerum ut frangerer animo propter vitae cupiditatem, quae me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret. Illos ego praestantissimos viros, lumina rei publicae, vivere volebam, tot consularis, tot praetorios, tot honestissimos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac iuventutis, tum optimorum civium exercitus; qui si viverent, quamvis iniqua condicione pacis –mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur– rem publicam hodie teneremus. 38 Quae sententia si valuisset ac non ei maxime mihi quorum ego vitae consulebam spe victoriae elati obstitissent, ut alia omittam, tu certe numquam in hoc ordine vel potius numquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompei voluntatem a me alienabat oratio mea. An ille quemquam plus dilexit, cum ullo aut sermones aut consilia contulit saepius? Quod quidem erat magnum, de summa re publica dissentientis in eadem consuetudine amicitiae permanere. Sed et ego quid ille et contra ille quid ego sentirem et spectarem videbat. Ego incolunitati civium primum, ut postea dignitati possemus, ille praesenti dignitati potius consulebat. Quod autem habebat uterque

quid sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. **39** Quid vero ille singularis vir ac paene divinus de me senserit sciunt qui eum de Pharsalia fuga Paphum persecuti sunt. Numquam ab eo mentio de me nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et eius viri nomine me insectari audes cuius me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud in quo tu nimium felix fuisti. Ne <de> iocis quidem respondebo quibus me in castris usum esse dixisti: erant quidem illa castra plena curae; verum tamen homines, quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. **40** Quod autem idem maestitiam meam reprehendit, idem iocum, magno argumento est me in utroque fuisse moderatum.

Hereditates mihi negasti venire. Vtinam hoc tuum verum crimen esset! plures amici mei et necessarii viverent. Sed qui istuc tibi venit in mentem? Ego enim amplius sestertium ducentiens acceptum hereditatibus rettuli. Quamquam in hoc genere fateor feliciorum esse te. Me nemo nisi amicus fecit heredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor iungeretur; te is quem tu vidisti numquam, L. Rubrius Casinas [fecit heredem]. **41** Et quidem vide quam te amarit is qui albus aterne fuerit ignoras. Fratris filium praeterit; Q. Fufi, honestissimi equitis Romani sui que amicissimi, quem palam heredem semper factitavit, ne nomen quidem: te, quem numquam viderat <a>ut cer<b>e numquam salutaverat, fecit heredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. »Nihil scio« inquit »nisi quae praedia habuerit.« Igitur fratrem exheredans te faciebat heredem. In multas praeterea pecunias alienissimorum hominum vi eiectis veris hereditatibus, tamquam heres esset, invasit. **42** Quamquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te hereditatum ausum esse facere, cum ipse

hereditatem patris non adisses. Haec ut conligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? quamquam tu quidem, ut tui familiarissimi dictitant, vini exhalandi, non ingeni acuendi causa declamitas. At vero adhibes ioci causa magistrum suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem, cui concessisti ut in te quae vellet diceret, salsum omnino hominem, sed materia facilis in te et in tuos dicta dicere. Vide autem quid intersit inter te et avum tuum. Ille sensim dicebat quod causae prodesset; tu cursim dicis aliena. **43** At quanta merces rhetori data est! Audite, audite, patres conscripti, et cognoscite rei publicae volnera. Duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori adsignasti et quidem immunia, ut populi Romani tanta mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacissime, ex Caesaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro et de Campano, quos iste agros ereptos rei publicae turpissimis possessoribus inquinavit. Iam enim, quoniam criminibus eius satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quaedam dicenda sunt. Nec enim omnia effundam, ut, si saepius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

[...]

Boris Pendelj

»Should I Stay or Should I Go«:
Ciceron Atiku, krajem 44.

Obimna Ciceronova korespondencija upućena Atiku obuhvata šesnaest knjiga pisama napisanih u periodu od 68. do 44. p. n. e, dakle u vreme burnih i dramatičnih događaja rimske istorije. Ova podudarnost svakako ne bi bila značajna da navedena pisma nije napisao čovek koji je u gotovo svim tim događajima učestvovao. Poslednje decenije rimske Republike oslikao je Ciceron i u brojnim besedama koje su uglavnom izgovorene u periodu u kome su napisana i pisma Atiku, što ne umanjuje značaj ovih potonjih, ne samo s obzirom na razlike među ovim književnim vrstama, nego i zbog toga što je i besede i pisma pisao isti čovek. Stoga Ciceronova pisma mogu u velikoj meri da olakšaju čitanje njegovih beseda, te pružaju uvid u njegove oratorske, psihološke, pa čak i manipulatorske sposobnosti pri obraćanju sudijama, senatorima, građanima, Cezaru... Ogromna je razlika, na primer, u načinu izražavanja straha i brige za dobrobit države u besedama protiv Katiline i bojazni za sopstveni život u poslednjim pismima upućenim Atiku krajem 44. godine. Osim diskrecije, koja je u korespondenciji uglavnom obezbeđena, stil i sadržaj ovih pisama obeležava i činjenica da su ona upućena gotovo vršnjaku,¹ prijatelju iz školskih dana, veoma bliskom čoveku sličnog obrazovanja i porekla. Ciceronova vezanost za Atika oslikava se ponajviše u poslednjim pismima, pisanim gotovo svakodnevno, u kojima se neodlučnost, sumnja, strah iznose bez skrivanja, ponekad i ironično. Stiće se utisak da Ciceron u Atiku nije video samo prijatelja nego i osobu kojoj je uvek mogao da se poveri i ispovedi – možda bi Atik bio uspešan Ciceronov psihoanalitičar.

---

¹ Atik je rođen novembra 110. u Rimu, a Ciceron januara 106. p. n. e. u Arpinu.

Pisma obuhvaćena prevodom koji sledi napisana su u novembru 44. godine. Ciceron je izvan Rima, ali se postepeno približava gradu, u nameri da se i vrati; Antonije se vraća iz Brindizija u Rim; Ciceron pokušava da ga izbegne. Atik je u Rimu. Ciceron je neodlučan, uz savete od Atika očekuje i ohrabrenje, te kao da želi mu kaže: ubedi me, molim te, da je moj povratak u Rim bezbedan.

Sukob između Antonija i Oktavijana sve je otvoreniji. Nakon Cezarove smrti² pokušavao je Antonije da se dodvori optimatima i plebejcima, senatorima i Cezarovim veteranima. Naime, prvo se približio senatu ukidanjem diktature i predlogom da se Sekstu Pompeju osigura bezbednost i vrati imovina, a potom se od senata udaljio, da bi se oslonio na cezarovce, i to zahvaljujući agrarnom zakonu njegovog brata, narodnog tribuna Lucija, po kome bi se zemlja dodelila Cezarovim veteranima. Ali pravu proveru Antonijeve moći predstavlja trenutak kad se iz Grčke vraća Oktavijan,³ koji postepeno učvršćuje svoj položaj. Oktavijan stiže u Rim krajem aprila, te kao glavni Antonijev suparnik stiče naklonost najistaknutijih senatora, a kao Cezarovog usvojenog sina pozdravljaju ga i Cezarovi pristalice i prijatelji. U isto vreme, Antonije je već toliko moćan da njegova konzulska vlast podseća na diktatorsku, a Ciceron ga poredi sa Cezarom.⁴ Prividnu ravnotežu između Antonija i Oktavijana poremetiće i prihvatanje zakona o zameni provincija, po kome je trebalo da Antonije preuzme od Decima Bruta upravu nad Galijom.⁵ Ciceron svoj sukob sa Antonijem zaoštava početkom septembra, kada nakon prekinutog putovanja u Grčku⁶ izgovara svoju prvu Filipiku.

---

² 15. marta 44.

³ Već u Brindiziju, aprila 44. godine, Cezarovi veterani oduševljeno dočekuju njegovog usvojenog sina.

⁴ *Nunc, quacumque nos commovimus, ad Caesaris non modo acta, verum etiam cogitata revocamus* (XIV 17.6).

⁵ XVI 13.4; v. i belešku 24.

⁶ *Et abfui proficiscens in Graeciam: et, posteaquam de medio cursu rei publicae sum voce revocatus, numquam per M. Antonium quietus fui* (Fam. X 1.1; početak septembra, neposredno nakon izgovorene prve Filipike); Ciceron je krajem jula 44. pošao u Grčku da poseti sina Marka; putovanje je prekinuo usled vremenskih

Boris Pendelj

Mada u poslednjim pismima Atiku ponekad uspeva da, uglavnom telegrafskim rečnikom, dotakne ostale teme, Ciceronovu preokupaciju predstavlja povratak u Rim i očigledno neizbežan sukob sa Antonijem. Stoga se i služi ironijom na kraju poslednjeg pisma: *adsum igitur*.⁷

---

nepogoda. Istovremeno je primio ohrabrujuće vesti o događajima u Rimu. U grad se vratio 31. avgusta. Prvu Filipiku kazivao je u senatu, 2. septembra; druga Filipika, napisana u oktobru, objavljena je tek krajem novembra, kada je Antonije napustio Rim radi gušenja nemira među trupama u Albi.

⁷ XVI 15.6.

XVI 10 (422) – Sinuesa, 9. novembar 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Osmoga sam stigao u svoje konačište kraj Sinuese.¹ Istoga dana na sve strane se pričalo da će Antonije prenoći u Kazilinu.² Zato sam i promenio plan; odlučio sam, naime, da se uputim pravo u Rim, Apijevim drumom. Onaj³ bi mogao lako da me stigne; kažu uistinu da poseduje cezarovsku brzinu.⁴ Umesto prema Minturni⁵ dakle usmerio sam se ka Arpinu.⁶ Za prenoćište na deveti odabrao sam Akvin⁷ ili imanje kraj Arke.⁸ 2 A sada, Atiče moj, ozbiljno se pozabavi ovim problemom – situacija je ozbiljna. Preda mnom su pak tri mogućnosti: da ostanem u Arpinu, da se približim⁹ Rimu ili da se u Rim vratim. Uradiću kako mi predložiš – ali požuri! Jedva čekam tvoj odgovor.

Imanje kraj Sinuese, rano ujutro 9. novembra 44.

XVI 13 (423) – Akvin, 10. novembar 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Neverovatnog li slučaja! Devetog sam ustao u praskozorje, i u svanuće iz Sinuese stigao do Tirenskog mosta u Minturni, sa koga se skreće na put za Arpin, kada mi u susret naiđe pismonoša i spopade me »na početku zapodenutog putešestvija.«¹⁰ A ja: »Daj, ako je od Atika.« Nismo odmah mogli da čitamo; baklje smo ugasili a još se nije razdanilo. A kada je svanulo, od tvoja dva pisma prvo smo počeli da čitamo ono koje si ranije napisao, pismo savršene uglađenosti – ne pomerio se s mesta ako govorim ono što ne mislim! Nikada ništa dobronamernije nisam pročitao. Doći ću kamo kažeš, pod uslovom da mi u tome pomogneš. Isprva pak činilo mi se da ništa nije toliko neadekvatno kao ono što mi odgovaraš na moje pismo u kome sam od tebe tražio savet.¹¹ 2 Eto ga i drugo pismo kojim me hrabriš da idem uz *Mimant vetroviti*, prema ostrvu *Psirskom*, tako da mi Apijev drum ostane levo.¹² Prenocio sam tako u Akvinu – put je poduži a drum loš. Ovo pismo uputio sam ti sutradan ujutro u polasku. 3 ***¹³ i Eroso-

vo¹⁴ pismo me je u stvari nagnalo da ga pošaljem sasvim protiv svoje volje. Od Tirona¹⁵ ćeš čuti o čemu se radi. Videćeš šta mi valja činiti i, osim toga, mogu li da se približim Rimu – naime, više bih voleo da se zadržim u Tuskulumu ili na nekom drugom mestu blizu grada. Ili misliš da treba još više da se udaljim? Želeo bih da mi često pišeš; u svako doba neko će već uzeti pismo.

4 A što me pitaš šta da radiš, teško mi je da kažem kad nisam tamo. No, ako su snage među njima¹⁶ potpuno izjednačene, pritaji se! Ako se pak stvar iskomplikuje, dopreće do nas, e onda ćemo zajedno¹⁷...

XVI 13 a(b) (424) – Arpin, 11. novembar 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Željno očekujem tvoje mišljenje. Bojim se da ću biti odsutan u trenutku kada bi bilo poštenije biti u Rimu. Ipak, sve dok je rizično ne usuđujem se da dođem. O Antonijevom kretanju sada primam neka-kve drugačije vesti od onoga što sam ti pisao.¹⁸ Stoga bih želeo da sve razjasniš te da mi uputiš pouzdan izveštaj.

2 O svemu ostalom, šta bih uopšte mogao da ti kažem? Strasno sam se zaneo istorijom – ne bi poverovao koliko je svrsishodno tvoje bodrenje. Taj posao, u stvari, bez tvoje pomoći nije moguće ni započeti ni završiti. To ćemo, dakle, zajedno da raspravimo. Za sada mi napiši, molim te, koje je godine narodni tribun bio Gaj Fanije, od oca Marka. Čuo sam, čini mi se, za cenzora Publija Afrikanca i Lucija Mumija.¹⁹ Tako dakle glasi moje pitanje.

Pošalji mi celovita – proverena i precizna obaveštenja o ovim bur-nim događajima.

Arpin, 11. novembar.

XVI 14 (425) – Arpin, 12(?) novembar, 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Ni o čemu baš nemam da ti pišem. Naime, dok sam bio u Puteolu²⁰ svakodnevno je stizalo ponešto novo o Oktavijanu, a mnogo vesti –

čak i lažnih – o Antoniju. Sasvim se slažem sa onim što si mi napisao (tri tvoja pisma, naime, primio sam 11. novembra) da će, ako Oktavijan stekne veliku moć, tiranski postupci naići na snažnije odobravanje nego onda u hramu boginje Zemlje,²¹ te da će se to okrenuti protiv Bruta.²² U suprotnom, ako bude nadjačan, videćeš nepodnošljivog Antonija, tako da čovek ne zna za koga da navija.

2 Kakav je nitkov Sestijev pismonoša! Rekao je da će u Rimu biti dan nakon polaska iz Puteola. Preporučuješ mi da se krećem polako, i ja to prihvatom, mada sam ranije drugačije planirao. A Filip²³ ili Marcelo²⁴ ne utiču na mene. Njihov je položaj, naime, drugačiji – i ako nije, tako ipak izgleda. No taj mladić,²⁵ premda duhom dovoljno obdaren, nedovoljno je uticajan. Razmisli bar, nije li bolje ako možda mogu bezbedno da boravim u Tuskulumu? To bih više voleo; nijednu vest naime tako neću propustiti. Ili da ostanem ovde kada Antonije dođe?

3 No, kako jedna tema vuče drugu: nisam u nedoumici da ono što Grci nazivaju καθήκον,²⁶ kod nas glasi »dužnost« (*officium*). Ali zašto ti sumnjaš da bi ta reč izvanredno odgovarala čak i u javnom životu? Ne govorimo li mi o dužnosti konzula, dužnosti senata, dužnosti imperatora? Izvanredno se uklapa – ili ti predloži bolju.

4 Loše su tvoje vesti o Nepotovom²⁷ sinu. Zaista sam veoma uznemiren i potresen. Nisam uopšte ni znao za tog dečaka. Izgubio sam Kaninija,²⁸ čoveka, što se mene tiče, veoma prijatnog. Nema razloga da požuruješ Atenodora.²⁹ On mi je poslao upotrebljiv pregled. Kijavicu, molim te, kako god možeš izleči. Praunuk tvoga dede piše unuku moga oca³⁰ kako namerava nakon petog decembra – dana onog mog velikog poduhvata³¹ – da izvede na čistac situaciju oko hrama boginje Ops,³² i to baš u skupštini. Imaj to na umu i piši mi. Iščekujem Sekstovo mišljenje.

XVI 15 (426) – Arpin, nakon 12. novembra 44.

CICERON POZDRAVLJA ATIKA

1 Nemoj da misliš kako ti ne pišem svojom rukom iz lenjosti; a u stvari i jeste lenjost, i nemam to čime drugim da objasnim. Bilo kako bilo,

čini mi se da i ja u tvojim pismima prepoznajem Aleksisov rukopis.³³
No da se vratim na stvar.

Da se Dolabela³⁴ prema meni nije tako drsko poneo, možda bih se kolebao da li da ostanem relativno uzdržljiv ili da se poslužim krajnjim dozvoljenim merama. Sada se dapače radujem da mi idu na ruku prilike na osnovu kojih i on sam i svi ostali uviđaju da smo se razišli, te ću ja razjasniti da je moja mržnja prema njemu pored ličnih razloga izazvana i njegovim odnosom prema državi, jer kada je na moj podsticaj počeo da je brani, ne samo što je, primivši mito, od toga odustao, nego je dao sve od sebe da je uništi. **2** A to što pitaš kako ću se ponašati kada dođe taj dan, prvo bih želeo da prilike budu takve da moj boravak u Rimu ne izazove nikakve neprijatnosti; u tome kao i inače postupiću prema tvojim preporukama. Što se pak prioriternih pitanja tiče, zalažem se za žestoke i britke poteze. Mada se čini da pozivanje na jemstvo nije na dobrom glasu, ipak bih voleo da razmotriš ovu mogućnost: u prilici smo svakako da i bez jemaca povedemo postupak protiv zastupnika. Oni naime neće podići parnicu, a ako bi to i uradili uveren sam da bi jemci bili oslobođeni odgovornosti. No, smatram da je po njega sramno ako njegovi zastupnici izbegavaju kauciju, te da vlastitim ugledom mogu da ostvarim svoja prava bez njegovog krajnjeg poniženja. Piši mi, molim te, šta misliš o tome. I ne sumnjam da ćeš čitav slučaj voditi bez nepotrebne napetosti.

3 Da se vratim na državne poslove. O pitanjima političke prirode ti si uistinu mnogo puta veoma mudro zborio, no ovim si pismom prevazišao i samoga sebe. Premda je taj dečko³⁵ za sada primerno zauzdao Antonija, ishod ipak moramo da sačekamo. Ali kakav je to govor! Dakako i ja sam ga pročitao. On se zaklinje »u nadi da će dostići čast svoga oca«,³⁶ i istovremeno pruža desnicu prema statui. Slaba meni vajda od takvog spasioaca. No, kao što pišeš i ja uviđam da je najpresudniji momenat tribunat našeg vajnog prijatelja Kaske,³⁷ u vezi sa čime sam baš Opiju³⁸ rekao, kada me je podsticao da se zauzmem za mladića, čitavu stvar i četvoro veterana, da to ne mogu ni na koji način da uradim ako se ne uverim da bi on bio prijatelj tiranoubica, a nipo-

što njihov neprijatelj. Kada je on kazao da će tako biti, uzvratih mu: »A što onda žurimo? Njemu, naime, moje usluge nisu potrebne pre prvog januara, a njegovo raspoloženje po pitanju Kaske proverićemo pre sredine decembra.« Nije se nimalo protivio. No, toliko o tome.

Na kraju, pismonoše će ti neprestano biti na raspolaganju i, kako pretpostavljam, imaćeš o čemu da pišeš doista svakoga dana. Šaljem ti primerak Leptinog³⁹ pisma koje me navodi na zaključak da je onaj bahati vojvodica⁴⁰ dobro uzdrman. No, sam ćeš proceniti kada ga pročitaš.

4 Već sam zapečatio ovu pošiljku kada sam primio pisma od tebe i Seksta.⁴¹ A od Sekstovog nema ničeg prijatnijeg. Tvoje pismo bejaše sažeto, za razliku od prethodnog, koje je bilo vrlo opširno. Mudri su zaista i prijateljski tvoji saveti da se upravo ovde zadržim dokle god ne čujemo kuda će odvesti ovo što je pokrenuto.

5 Ali u ovom trenutku, dragi moj Atiče, država me uopšte ne interesuje – ne zato što za mene postoji ili treba da postoji nešto draže – no čak i Hipokrat u beznadežnim slučajevima uskraćuje lečenje. Stoga dosta o tome; mene zanima stanje mojih financija. Spominjem li financije? Dapače, dobar glas. Naime mada mi je saldo pozitivan, ja nemam čak ni dovoljno gotovog novca da isplatim Terenciji.⁴² Govorim li ja o Terenciji? Ti znaš da sam ja davno već pristao da izdvojim 25 hiljada sestercija za izmirenje Montanovog⁴³ duga. S mnogo obzira moj sin je tražio da se to uradi uz njegovu garanciju. Najvelikodušnije sam obećao, kao što si se i ti složio, i Erosu sam rekao neka tu svotu drži izdvojenu. On to ne samo da nije uradio, nego je Aurelije⁴⁴ bio prisiljen da toliku sumu pokrije zajmom dobijenim pod najnepovoljnijim uslovima. U vezi sa Terencijinim potraživanjima Tiron mi je pisao da ti tvrdiš kako će novac obezbediti Dolabela. Pretpostavljam da je on pogrešno razumeo, ako neko pogrešno razume – pre će biti da nije ništa razumeo. Poput tebe i Eros mi je u svome pismu naveo Kokejev⁴⁵ odgovor i to gotovo istovetnim rečima.

6 Valja mi se, dakle, vratiti, pa makar i u samo žarište.⁴⁶ Sramnije je propasti gledajući samo svoja privatna posla nego vršeci javne dužnosti. Na ostale u tvome pismu očaravajuće obrađene teme usled

Boris Pendelj

vlastite uznemirenosti nisam u stanju da odgovorim na uobičajeni način. Budi uz mene u ovome strahovanju koje me je spopalo, da se nekako ispetljam. U vezi s tim ja naslućujem neka rešenja ali ne želim da donesem nikakvu određenu odluku pre nego što se budemo sreli. Zašto bi za mene Rim mogao da bude manje bezbedan nego za Marcela? Ali nije stvar u tome, niti je to moja glavna briga. Šta me zaokuplja, tebi je poznato. Dakle, uskoro stižem.

Beleške

¹ *Sinuessa* – grad u Laciju; raniji grčki naziv bio je Sinopa (Σινώπη). Osim šest imanja, Ciceron je posedovao četiri konačišta (*deversoria*): *Tarracina*, *Sinuessa* i *Anagnia* u Laciju, *Cales* u Kampaniji.

² *Casilinum* – grad u Kampaniji u kome se ukrštaju *via Appia* i *via Latina*.

³ Antonije je 9. oktobra otišao u Brindizi da u svojim makedonskim legijama uguši pobunu koju je izazvao Oktavijan; u Rim se vratio u prvoj polovini novembra. Na povratku iz Brindizija Ciceron je lako mogao da se nađe Antoniju na putu.

⁴ *Sed hoc τέρας* («čudovište», tj. Cezar) *horribili vigilantia, celeritate, diligentia est* (VIII 9a.2) Čuveni primer Cezarove brzine predstavlja njegov hitri prelazak iz Egipta u Malu Aziju, gde je pobedio Farnaka (47. godine), te u Rim poslao poruku *veni, vidi, vici* (Suet. Iul. 37.2).

⁵ *Minturnae* – grad u Laciju, na granici sa Kampanijom, na ušću reke Liris; kroz ovaj grad prolazi Apijeve drum.

⁶ *Arpinum* – volšćanski grad u Laciju, u dolini reke Liris, Ciceronovo i Marijevo rodno mesto. U blizini ovoga grada Ciceron je posedovao imanje.

⁷ *Aquinum* – volšćanski grad u Laciju, Juvenalovo rodno mesto.

⁸ *Arcae* – volšćanski grad u Laciju između Arpina i Fabraterije.

⁹ Možda je Ciceron imao na umu svoje imanje kraj Tuskula (upor. XVI 13.3).

¹⁰ Odiseja III 169 ἐν Λέσβῳ δ' ἔκιχεν δολιχὸν πλόον ὁρμαίνοντας »na Lezbu gde na put mišljasmu teški« (prev. M. Đurić). U nemogućnosti da sakrije strah, Ciceron se pomalo ruga sebi. Istim rečima Ciceron se služio i kada je opisivao svoj pokušaj da jula iste godine otputuje u Grčku (XVI 6.1).

¹¹ *Nunc tuum consilium exquiro. Romamne venio an hic maneo an Arpinum (ἀσφάλειαν habet is locus) fugiam?* (XVI 8.2)

¹² Odiseja III 170–172: ἢ καθύπερθε Χίοιο νεοίμεθα παιπαλοέσσης, νήσου ἐπὶ Ψυρίης, αὐτὴν ἐπ' ἀριστέρ' ἔχοντες, ἢ ὑπένερθε Χίοιο παρ' ἠνεμόεντα Μίμαντα.

*da l' bismo iznad Hija stenovitog ploveći pošli
prema ostrvu Psirskom, a Hij da ostane levo
il' bismo ispred Hija, uz Mimant vetroviti ploveć'.*
(prev. M. Đurić)

Uz namerno šifrovanje poruke, služeći se Homerovim stihovima Ciceron još jednom priznaje vlastitu neodlučnost. Mimant se odnosi na Apenine, a ostrvo Psir na Ciceronovo imanje u Arpinu (*insula Arpinas*).

¹³ Shackleton Bailey drži da je pogrešno tumačenje onih izdavača koji smatraju da na ovome mestu počinje drugo pismo, napisano sledećeg dana (11. novembra) u Arpinu; on se oslanja na *praeterea*, koje u rečenici *Quod praeterea consulis...* (4.1) ima svrhe samo ako je pismo celovito. Najzad, Shackleton Bailey predlaže da se lakuna posle *dedi* ispuni rečju <*Tironi*>.

¹⁴ Eros – nije poznato da li je bio rob ili oslobođenik; Ciceron ga prvi put spominje u XII 7.1.

¹⁵ Marko Tulije Tiron – Ciceronov oslobođenik (od 53. godine) i sekretar. Nakon Ciceronove smrti Tiron objavljuje neke od njegovih govora i pisama. Tyrell i Purser smatraju da je sva Ciceronova pisma osim pisama Atiku objavio Tiron; ovo ipak nije sigurno, jer znamo da se Ciceron za života spremao da uz Tironovu pomoć objavi neka od pisama. U vezi s tim Ciceron šaljivo piše Tironu (Fam. XVI 17.1): *video quid agas: tuas quoque epistulas vis referri in volumina*.

¹⁶ Antonije i Oktavijan.

¹⁷ *Sin latius manabit et quidem ad nos, deinde communiter*: navedena rečenica izaziva nesuglasice kod priređivača, a pogotovu kod prevodilaca, u čijim se prevodima uočavaju sasvim različita tumačenja. Uz karakteristike koje često obeležavaju i pismo kao književnu vrstu (koncizan izraz, izbor reči itd.), može se reći da je Ciceronova misao u ovoj rečenici svesno nedorečena, na neki način šifrovana, tj. izrečena tako da bude jasna samo Atiku.

Za razliku od ranijih izdavača, koji smatraju da je veznik *sin* eliptički upotrebljen (tj. da sam čini celu protazu), pa stoga kao apodozu uzimaju *latius manabit et quidem ad nos*, Shackleton Bailey izostavlja zarez nakon *sin*, te celinu *sin latius manabit et quidem ad nos* smatra protazom, a kao apodozu uzima (eliptično) *deinde communiter*. Poznato je, međutim, da apodozu može obeležavati prilog *tum*, dok *deinde* u tu svrhu nije zabeleženo. Preostaje, napokon, mogućnost da se zarez izostavi nakon *sin*, a postavi nakon *manabit*; na taj način protaza bi glasila *sin latius manabit*, a apodoza *et quidem ad nos*. U tom slučaju protaza bi mogla da se odnosi na onoga ko bi se umešao u sukob između Antonija i Oktavijana, nakon čega bi se, po Ciceronovom mišljenju, izmenila napeta i naizgled izjednačena situacija, a sve to ne bi mimoišlo ni Cicerona i Atika. Ta ličnost bi mogao da bude jedan od tiranoubica, Decim Junije Brut, koji se s Antonijem sukobio pošto se nije povinovao zakonu o promeni provincija (*lex de permutatione provinciarum*), izglasanom u junu 44, po kome je trebalo da on preda Antoniju upravu nad Galijom. Brut se utvrdio u Mutini; nedaleko od ovoga grada Antonije je poražen u aprilu 43.

¹⁸ Ciceron prenosi Atiku vesti o Antoniju koje je dobio od Oktavijana: *misit ad me Caecinam... qui haec pertulit, Antonium cum legione Alaudarum ad urbem pergere, pecunias municipiis imperare, legionem sub signis ducere* (XVI 8.2 – 2. ili 3. novembar 44). O Antonijevom kretanju takođe Ciceron piše Atiku: *eodem die vulgo loquebantur Antonium mansurum esse Casilini* (XVI 10.1 – 9. novembar 44).

¹⁹ Publije Kornelije Scipion Afrikanac i Lucije Mumije Ahaik postali su cen-zori 142. p. n. e.

²⁰ *Puteoli* – grad u Kampaniji, blizu Napulja. Tu je Ciceron posedovao imanje.

²¹ *In Telluris*: dva dana nakon Cezarovog ubistva, 17. marta 44, u hramu boginje Zemlje održana je sednica senata na kojoj je odbijen predlog da se Cezar proglasi za tiranina, a njegove ubice pohvale. O tome događaju Ciceron piše Atiku: *hoc meus et tuus Brutus egit... ut omnia facta, scripta, dicta, promissa, cogitata Caesaris plus valerent, quam si ipse viveret?* (XIV 10.1); *sublato enim tyranno tyrannida manere video* (XIV 14.2).

²² Marko Junije Brut – uz Gaja Kasija Longina i Decima Junija Bruta glavni učesnik u zaveri protiv Cezara. U građanskom ratu pridružio se Pompeju; nakon bitke kod Farsala, 48. godine, Cezar ga je pomilovao. Upravnik Cisalpinske Galije postao je 46, a pretor 44. godine. U avgustu 44, nekoliko meseci nakon Cezarovog ubistva, odlazi u Aziju i Grčku i ubrzo uz Kasija i Trebonija stiče vlast nad provincijama Ilirikom, Azijom, Sirijom, Ahajom i Makedonijom. Izvršio je samoubistvo nakon poraza republikanske vojske u drugoj bitki kod Filipa, 23. oktobra 42.

²³ Lucije Marcije Filip – Oktavijanov očuh, upravljao Sirijom 61–59, konzul 56. godine.

²⁴ Gaj Klaudije Marcelo – suprug Oktavijanove sestre Oktavije, konzul 50. godine; u događajima 44–42. nije učestvovao. Filip i Marcelo, po Plutarhu (Cic. 44.1), nagovarali su Cicerona da pomogne Oktavijanu svojim besedničkim i političkim ugledom. Ciceron pak o Filipovom odnosu prema Oktavijanu piše Atiku: *sed quid aetati (sc. Octaviani) credendum sit, quid nomini, quid hereditati, quid κατηχήσει, magni consilii est. Vitricus* (tj. Filip) *quidem nihil censebat; quem Asturae vidimus* (XV 12.2).

²⁵ Gaj Klaudije Marcelo.

²⁶ Raspravu o terminu *officium* podstakao je naziv Ciceronovog filozofskog spisa *De officiis* (O moralnim obavezama). *Quod de inscriptione quaeris, non dubito, quin καθήκον »officium« sit, nisi quid tu aliud; sed inscriptio plenior »de officiis«* (XVI 11.4).

²⁷ *Nepotis epistulam exspecto* (XVI 5.5); Makrobije (II 1.14), Svetonije (Caes. 55.1) i Amijan Marcelin (XXI 16.13; XXVI 1.2) spominju dve knjige Ciceronovih pisama upućenih Korneliju Nepotu, a Laktancije (Inst. III 15.10)

Nepotova pisma Ciceronu. Gelije (15.28.1) pretpostavlja da je Nepot napisao i Ciceronovu biografiju. O Nepotovom sinu nema podataka.

²⁸ Gaj Kaninije Rebil – poreklom iz pretorijanske porodice. Kao prokonzul boravio je u Africi 46. godine. Krajem decembra 45. Cezar ga postavlja za konzula u preostalih nekoliko sati. O tome Ciceron u šali kaže (Fam. VII 30.1): *Caninio consule scito neminem prandisse*.

²⁹ Atenodor iz Tarsa, glavnog grada Kilikije, stoičar, Ciceronov i Strabonov prijatelj, Oktavijanov učitelj; poslao je pregled Posejdonijevih učenja koji je Ciceronu bio potreban za spis *De officiis* – *ego autem et eius librum accersivi et ad Athenodorum Calvum scripsi, ut ad me τὰ κεφάλαια mitteret; quare exspecto. Quem velim cohortere et roges, ut quam primum* (XVI 11.4).

³⁰ Mlađi Kvint Ciceron sin piše mlađem Marku Ciceronu.

³¹ Nakon Ciceronovog govora, 5. decembra 63, senat je odredio smrtnu kaznu za Katilinine pristalice.

³² Antonije je novac opljačkan iz javnih fondova sklonio u hram boginje Ops. *Rapinas scribis ad Opis fieri; quas nos quoque tum videbamus* (XIV 14.5).

³³ Verovatno Atikov rob: *nam Alexidis manum amabam, quod tam prope accedebat ad similitudinem tuae litterae, non amabam, quod indicabat te non valere* (VII 2.3).

³⁴ Publije Kornelije Dolabela, narodni tribun 47, konzul 44. godine. Protiv Ciceronove volje treći muž njegove ćerke Tulije, od koje se razveo 46. ne isplativši nadoknadu za miraz. Nakon Cezarove smrti blizak s Antonijem.

³⁵ Oktavijan.

³⁶ Gaj Julije Cezar je testamentom posinio i za svoga naslednika proglasio Gaja Oktavija, sina njegove nećake Atije.

³⁷ Publije Servilije Kaska Longo – učesnik u zaveri protiv Cezara. Za tribuna je izabran je 10. decembra 44. S te dužnosti uklonili su ga trijumviri, koji su krajem novembra 43. ušli u Rim. Kaska tada beži iz Rima i pridružuje se Decimu Brutu.

³⁸ Gaj Opije – Cezarov prijatelj; nakon Cezarove smrti prilazi Oktavijanu.

³⁹ Kvint Lepta – *praefectus fabrum*. U početku, rimskoj vojsci su pripadale i dve centurije oružnika (*fabri*), koje u I veku p. n. e. zamenjuju legionari, a titulu *praefectus fabrum* dobijaju vojvode.

⁴⁰ Antonije (στρατηγός, deminutivno -υλλ-, pejorativno -αξ).

⁴¹ Sekst Pedukej – Ciceronov istomišljenik i prijatelj, sin istoimenog pretora na Siciliji u vreme kada je Ciceron onde bio kvestor.

⁴² Terencija – prva žena Ciceronova, s kojim je rodila sina Marka i ćerku Tuliju. Razvod braka usledio je nakon što je Ciceron 48. godine počeo da sum-

nja na Terencijine financijske malverzacije. Nadoknada za miraz stvarala je Ciceronu velike materijalne teškoće.

⁴³ Lucije Tulije Montan – Ciceronov klijent; prvi put spominje se 45. godine, kada Ciceron u pismu (XII 52.1) obavještava Atika da Montan putuje u Atinu s njegovim sinom Markom: *L. Tullium Montanum nosti, qui cum Cicerone profectus est.*

⁴⁴ Aurelije – Montanov zastupnik.

⁴⁵ Kokej – verovatno Dolabelin dužnik.

⁴⁶ U pismu od 19. avgusta 44. Ciceron o svom mogućem povratku u Rim krajem godine kaže: *ita fiebat, ut, dum minus periculi videretur, abessem, in flammam ipsam venirem* (XVI 7.2).

«Cicero Attico sal.»

1 VI Id. veni ad me in Sinuessanum. eodem die vulgo loquebantur Antonium mansurum esse Casilini. itaque mutavi consilium; statueram enim recta Appia Romam. facile me ille esset adsecutus; aiunt enim eum Caesari«a»na uti celeritate. verti igitur me a Minturnis Arpinum versus. constitueram ut V Id. aut Aquini manerem aut in Arcano. **2** nunc, mi Attice, tota mente incumbere in hanc curam; magna enim res est. tria sunt autem, maneamne Arpini an propius accedam an veniam Romam. quod censueris faciam. sed quam primum. avide exspecto tuas litteras.

V[I] Id. mane in Sinuessano.

«Cicero Attico sal.»

1 O casum mirificum! V Id. cum ante lucem de Sinuessano surrexissem venissemque diluculo ad pontem Tirenium qui est Minturnis, in quo flexus est ad iter Arpinas, obviam mihi fit tabellarius, qui me offendit δολιχὸν πλόον ὀρμαίνοντα. ego statim »cedo« inquam »si quid ab Attico«. nondum legere poteramus; nam et lumina dimiseramus nec satis lucebat. cum autem luceret, ante scripta epistula ex duabus tuis prior mihi legi coepta est. illa omnium quidem elegantissima. ne sim salvus si aliter scribo ac sentio. nihil legi humanius. itaque veniam quo vocas, modo adiutore te. sed nihil tam ἀπροσδιόνυσον mihi primo videbatur quam ad eas litteras quibus ego a te consilium petieram te mihi ista rescribere. **2** ecce tibi altera, qua hortaris παρ' ἡνεμόεντα Μίμαντα, νήσου ἐπὶ Ψυρίης, Appiam scilicet ἐπ' ἀριστέρ' ἔχοντα. itaque eo die mansi Aquini. longulum sane iter et via mala. inde postridie mane proficiscens has litteras

dedi. 3 * * * et quidem ut a me dimitterem invitissimus fecerunt Erotis litterae. rem tibi Tiro narrabit. tu quid faciendum sit videbis, praeterea possimne propius accedere; malo enim esse in Tusculano aut uspiam in suburbano. an etiam longius discedendum putas? crebro ad me velim scribas: erit autem cottidie cui des.

4 Quod praeterea consulis quid tibi censeam faciendum, difficile est, cum absim. verum tamen si pares aequae inter se, quiescendum: sin latius manabit et quidem ad nos, deinde communiter.

⟨Cicero Attico sal.⟩

1 Avide tuum consilium exspecto. timeo ne absim cum adesse me sit honestius; temere venire non audeo. de Antoni itineribus nescio quid aliter audio atque ut ad te scriberem. omnia igitur velim explices et ad me certa mittas.

2 De reliquo quid tibi ego dicam? ardeo studio historiae (incredibiliter enim me commovet tua cohortatio), quae quidem nec institui nec effici potest sine tua ope. coram igitur hoc quidem conferemus. in praesentia mihi velim scribas quibus consulibus C. Fannius M. f. tribunus pl. fuerit. videor mihi audisse P. Africano L. Mummio censoribus. id igitur quaero.

Tu mihi de his rebus quae novantur omnia certa, clara.

III Id. ex Arpinati.

⟨Cicero Attico sal.⟩

1 Nihil erat plane quod scriberem. nam cum Puteolis essem, cottidie aliquid novi de Octaviano, multa, etiam falsa, de Antonio. ad ea au-

tem quae scripsisti (tris enim acceperam III Id. a te epistulas), valde tibi adsentior, si multum possit Octavianus, multo firmitus acta tyranni comprobatum iri quam in Telluris, atque id contra Brutum fore. sin autem vincitur, vides intolerabilem Antonium, ut quem velis nescias.

2 O Sesti tabellarium hominem nequam! postridie Puteolis Romae se dixit fore. quod me mones ut pedetemptim, adsentior; etsi aliter cogitabam. nec me Philippus aut Marcellus movet. alia enim eorum ratio; et, si non est, tamen videtur. sed in isto iuvene, quamquam animi satis, auctoritatis parum est. tamen vide, si forte in Tusculano recte esse possum, ne id melius sit. ero libentius; nihil enim ignorabo. an hoc cum Antonius venerit?

3 Sed, ut aliud ex alio, mihi non est dubium quin quod Graeci καθήκον, nos »officium«. id autem quid dubitas quin etiam in rem publicam praeclare caderet? nonne dicimus consulum officium, senatus officium, imperatoris officium? praeclare convenit; aut da melius.

4 Male narras de Nepotis filio. valde mehercule moveor et moleste fero. nescieram omnino esse istum puerum. Caninium perdidit, hominem, quod ad me attinet, non ingratum. Athenodorum nihil est quod hortere; misit enim satis bellum ὑπόμνημα. gravedini, quaeso, omni ratione subveni. avi tui pronepos scribit ad patris mei nepotem se ex Nonis iis quibus nos magna gessimus aedem Opis explicaturum, idque ad populum. videbis igitur et scribes. Sexti iudicium exspecto.

«Cicero Attico sal.»

1 Noli putare pigritia me facere quod non mea manu scribam – sed mehercule pigritia. nihil enim habeo aliud quod dicam. et tamen in

tuis quoque epistulis Alexim videor agnoscere. sed ad rem venio.

Ego, si me non improbissime Dolabella tractasset, dubitasset fortasse utrum remissior essem an summo iure contenderem. nunc vero etiam gaudeo mihi causam oblatam in qua et ipse sentiat et reliqui omnes me ab illo abalienatum, idque prae me feram et quidem me facere et rei publicae causa ut illum oderim, quod, cum eam me auctore defendere coepisset, non modo deseruerit emptus pecunia sed etiam, quantum in ipso fuerit, everterit. **2** quod autem quaeris quo modo agi placeat cum dies venerit, primum velim eius modi sit ut non alienum sit me Romae esse; de quo ut de ceteris faciam ut tu censueris. de summa autem agi prorsus vehementer et severe volo. etsi sponsores appellare videtur habere quandam *δυσωπίαν*, tamen hoc quale sit consideres velim: possumus enim, ut sponsores <non> appellentur, procuratores in ius ducere; neque enim illi litem contestabuntur, quo facto non sum nescius sponsores liberari. sed et illi turpe arbitror eo nomine quod satis dato debeat procuratores eius non dissolvere et nostrae gravitatis ius nostrum sine summa illius ignominia persequi. de hoc quid placeat rescribas velim; nec dubito quin hoc totum lenius administraturus sis.

3 Redeo ad rem publicam. multa mehercule a te saepe ἐν πολιτικῷ genere prudenter, sed his litteris nihil prudentius. quamquam enim t̄posteat in praesentia belle iste puer retundit Antonium, tamen exitum exspectare debemus. at quae contio! nam est missa mihi. iurat »ita sibi parentis honores consequi liceat«, et simul dextram intendit ad statuam. μηδὲ σωθείην ὑπό γε τοιούτου! sed, ut scribis, certissimum video esse discrimen Cascae nostri tribunatum, de quo quidem ipso dixi Oppio, cum me hortaretur ut adolescentem totamque causam manumque veteranorum complecterer, me nullo modo facere posse, <nisi> mihi exploratum esset eum non modo non inimicum ty-

rannoctonis verum etiam amicum fore. cum ille diceret ita futurum, »quid igitur festinamus?« inquam. »illi enim mea opera ante Kal. Ian. nihil opus est, nos autem eius voluntatem ante Id. Dec. perspicuemus in Casca.« valde mihi adsensus est. quam ob rem haec quidem hactenus.

Quod reliquum est, cottidie tabellarios habebis et, ut ego arbitror, etiam quid scribas habebis cottidie. Leptae litterarum exemplum tibi misi, ex quo mihi videtur Stratyllax ille deiectus de gradu. sed tu, cum legeris, existimabis.

4 Obsignata iam epistula litteras a te et a Sexto accepi. nihil iucundius litteris Sexti, nihil amabilius. nam tuae breves erant litterae, priores uberrimae. tu quidem et prudenter et amice suades ut in his locis potissimum sim, quoad audiamus haec quae commota sunt quorsus evadant.

5 Sed me, mi Attice, non sane hoc quidem tempore movet res publica, non quo aut sit mihi quicquam carius aut esse debeat, sed desperatis etiam Hippocrates vetat adhibere medicinam. qua re ista valeant; me res familiaris movet. rem dico? immo vero existimatio. cum enim tanta reliqua sint mihi, ne Terentiae quidem adhuc quod solvam expeditum est. Terentiae dico? scis nos pridem iam constituisse Montani nomine HS XXV dissolvere. pudenter hoc Cicero petierat ut fide sua. liberalissime, ut tibi quoque placuerat, promiseram Erotique dixeram ut sepositum haberet. non modo <non fecit> sed iniquissimo faenore versuram facere Aurelius coactus est. nam de Terentiae nomine Tiro ad me scripsit te dicere nummos a Dolabella fore. male eum credo intellexisse, si quisquam male intellegit, potius nihil intellexisse. tu enim ad me scripsisti Coccei responsum et isdem paene verbis Eros.

6 Veniendum est igitur vel in ipsam flammam. turpius est enim privatim cadere quam publice. itaque ceteris de rebus quas ad me

suavissime scripsisti perturbato animo non potui, ut consueram, rescribere. consenti in hac cura ubi sum, ut me expediam; quibus autem rebus, venit quidem mihi in mentem, sed certi constituere nihil possum prius quam te videro. qui minus autem ego istic recte esse possim quam est Marcellus? sed non id agitur neque id maxime curo; quid curem vides. adsum igitur.

[ed. D. R. Shackleton Bailey (*Cicero's Letters to Atticus*, VI, 1968)]

Sadržaj sveske 26 (2/2002)

DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Respublica, to sam ja: Ciceron, <i>Post reditum in senatu</i> (= <i>LInt</i> 14–15)	5
DRAGANA DIMITRIJEVIĆ Jezičko-stilska analiza invektiva protiv konzula Gabinija i Pizona u Ciceronovim govorima <i>Post reditum in senatu</i> i <i>Pro Sestio</i> (= <i>LInt</i> 19–20)	43
BORIS PENDELJ O biznisu, julu, putovanju...: Ciceron Atiku, jula 44. (= <i>LInt</i> 16)	73
BORIS PENDELJ Lice i naličje dostojanstva: Ciceron, <i>Druga Filipika</i> (prvi deo) (= <i>LInt</i> 21–22)	89
BORIS PENDELJ »Should I Stay or Should I Go«: Ciceron Atiku, krajem 44. (= <i>LInt</i> 1)	117